Maratha Vidya Prasarak Samaj's

ARTS & COMMERCE COLLEGE, VADNER BHAIRAV

Tal. Chandwad, Dist. Nashik, Pin – 423111

Affiliated to S.P.Pune University, Pune

(ID No-PU/NS/AC/142/2009)

ISO 9001: 2015 Certified

Website – www.vadnercollege.ac.in E- Mail – iqac.vadnercollege@gmail.com

3.2.2.1. Total number of books and chapters in edited volumes/books published and papers in national/ international conference proceedings year wise during last five years

Sr.No.	Name of Research Paper	Academic Year
1)	Krushi Vipnnatil Navin Sudharanachi Garaj	2015-16
2)	Mahtma Gandhi Rashtriy Garamin Rojgar Hami Yojanaechya Arthik v Samajik Parinamancha Abhyas	2015-16
3)	Sheti Ani Gramin Vikasatil Bankanchi Bhumika	2015-16
4)	Jat Ani Maharashtrache Rajkaran	2015-16
5)	Loksankhya Arthik Vikasatil Ek Ghatak	2016-17
6)	Bharatache Videshi Vyapar Dhoran : Niryat Vrudhitil Pramukh Adthala ?	2017-18
7)	Growth in Tractor Manufacturing Industry and Its Tmpact on Agriculture & Economical Development in India.	2017-18
8)	Maratha Samaj Ani Maharashtratil Rajkaran	2017-18
9)	Adhyayan adhyapan prakriyet ICT chi bhumika.	2018-19
10)	Bhartiy Shetichi Utpadkta	2018-19
11)	Bhartachya drushtine hindi mahasagarache samarik mahatv aani chinchi bhumika.	2018-19
12)	A Study of Personal Mangement of MSRTC in North Maharashtra	2019-20
13)	Bhartiy Sheti Samoril Samshya ani Avhane	2019-20
14)	Problems of Agro Based Industries In India	2019-20

AY-2015-16

SHODHPARV
शोधपर्व

ISSN-2350-0395

VOLUME - II | SPECIAL ISSUE-I | DECEMBER - 2015

INTERNATIONAL RESEARCH JOURNAL OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

NATIONAL LEVEL SEMINAR ON NEED OF NEW REFORMS IN AGRICULTURE SECTOR

Organised By

DEPARTMENT OF ECONOMICS

M.V.P. Samaj's

G.M.D. Arts, B.W. Commerce & Science College, Sinnar, Dist. Nashik - 422 103

Ph.: 02551 - 220099 Web : www.sinnarcollege.in email : sinnarcollege001@yahoo.com

NAAC Re-Accredited B (CGPA=2.82)

19	Problems of Agro-Processing Industries in India	Dr. Kshirsagar H.M	91
20	Crop Insurance in India	Dr. Amol Gaikwad.	95
21	Role of BAIF in Watershed and Land Resources Development	Dr. Sunil P. Ugale	100
22	Agricultural Marketing Problems and Prospects: In The Current Scenario	Dr. Bhavsar Mangesh R.	105
23	Agricultural Marketing Services in India: An Overview	Dr.B.D Khedkar Atul.S.Gaware	110
24	Recent trends in Agriculture Marketing: A Review	Smt. Pakdhane Smita N Dr. Smt. Kushare Karuna D.	117
25	A case study of agriculture in Dadhegaon, Dist.Nashik	Prof. Arun. B. Sonawane	123
26	Recent Trends in Agricultural finance	Prof. Tuplondhe Ramdas T.	125
27	Crop Insurance	Dr. A. S. Patil	130
28	Agritourism A Supplementary Income Source in Rural Development	Dr B.D. Khedkar Bhandare Savita Vishnu	134
29	Need for Reforms Raising Agricultural Growth and Productivity in India	Prof.Aher Manisha K.	137
30	Agricultural Subsidies in India: Boon or Curse	Prof. G. R. Patil	141
31	Agriculture Sector Challenges & Prospects	Prof. S.A.Palande	147
32	Structural Reforms and Agriculture: Issues and Policies	Prof. Krishna Rawa Padvi	152
33	Reforms in Agriculture Marketing in India: Critical Issues and Strategic Options	Dr. Ghuge Sunil Balu	156
34	Agriculture Credit Reform and Financial Incorporation in India	Dr.Surajkumar S. Prasad Prof .S.Y.Malode	165
35	Solar Powered Pumping System for Irrigation	Prof. Pankaj. S. Shirsath Khedkar Sudesh B	173
36	Reform in Export of Agricultural Product in Indian.	Shri.V.D.Golesar	177
37	Agricultural Finance and Institutional Reforms	Y. M. Mathure	182

38	Need and Challenges of Crop Insurance	Prof. Pavan Gaikwad	187
39	Climate Change: Impact and Adaptation in Indian Agriculture	Prof. Yogesh Bharaskar,	190
40	Impact of minimum Support Price on Agriculture Production: A Study	Sambhaji R. Pagar Navnath B. Waghchaure	197
41	Analytical study of agriculture sector in India with reference to financial provisions and reforms.	Dr. Sunil Joshi	202
42	Need of New Reforms in Agriculture in India	Prof.Kare Dipak N	206
43	Organic farming: an Opportunity for sustainable Agricultural Development in India	Dinkar Pandit Bhadane	210
44	Reforms in Agriculture Marketing - A Necessity	Shri.A.V.More	213
45	शेती विकासासाठी नवीन सुधारणा	डॉ. बी.एन.सापनर	219
46	शेती व्यवसायाला प्रतिष्ठा मिळणे काळाची गरज.	तानाजी वसुदेव जाधव	223
47	भारतीय कृषी क्षेत्रात:जल व्यवस्थापनाची गरज	डॉ.आदिनाथ मोरे प्रा. बाळासाहेब पंडीतराव खिलारी	225
48	पाणी वापर संस्था सिंचन व्यवस्थापनातील एक आदर्श उपक्रम	प्रा.डॉ.डी.आर.बच्छाव प्रा.एस.के.दळवी	230
49	भारतात कृषी वित्तपुरवठयाची आवश्यकता सर्वसाधारण अभ्यास	डॉ. आर. के. दातीर प्रा. विनायक तु. खातळे	233
50	महाराष्ट्रातील दुष्काळ : सद्यस्थिती व उपाययोजना	प्रा. जाधव के.डी.	237
51	भारतातील जलसिंचन पध्दतीत नवीन सुधारणांची गरज	प्रा.डॉ.अंबादास कापडी	241
52	पृथ्वीच्या वातावरणातील बदलामुळे शेतीच्या अर्थकारणांवर होत असलेल परिणाम व त्यावर उपाय	प्रा. डॉ. श्रीकांत एस. जाधव	245
53	भारतातील शेतकरी आंदोलनांचे परिणाम आणि कृशी विकास	डॉ. बी.डी. खेडकर प्रा. भगुरे डी.एच.	251
54	शेतीत अमुलाग्र बदल काळाची गरज	प्रा. राजेंद्र तुळशिदास अहिरे	256
55	अद्ययावत 'कांदा' प्रकिया' उद्योग काळाची गरज	प्रा.डॉ. कृष्णा शंकर शहाणे	262
56	वाईन निर्मिती व निर्यात : द्राक्ष प्रक्रिया उद्योगाच्या क्षितीजावरील नवीन संधी.	राजेंद्र शंकर शहाणे	265
57	शेती लागवड पध्दतीत नवीन सुधारणा गरज	अश्विनी पी. निसाळ	268
58	शेतीमालाची विक्रीव्यवस्था	प्रा. ए.पी.देशमुख	271

59	भूमी सुधारणा आणि देशाचा आर्थिक विकास	प्रा. रावसाहेब मिका मैराळे प्रा. रुपाली आनंदगिरी गोसावी	274
60	भारतीय कृषी क्षेत्रात नविन धोरणात्मक सुधारणांची गरज	डॉ. बी.डी. खेडकर प्रा.श्रीमती पाटील साधना वाल्मिक	278
61	कृषी क्षेत्रात नवीन उद्योजकीय सुधारणांची गरज	डॉ. बी.डी.खेडकर प्रा.जे.के.साळी	282
62	कृषीक्षेत्र व सहकारी पतसंस्था समोरील आव्हाने	प्रा. संध्या पुंडलिकराव सोनकांबळे	285
63	कृषी विकासातील नवे पर्याय व तंत्रज्ञान	प्रा. डॉ. बी.डी. खेडकर क्षीरसागर वैशाली एस.	289
64	कृषी विपणनातील नविन सुधारणांची गरज	प्रा. डी. डी. गव्हाणे	292
65	स्ट्रॉबेरी उत्पादनाचे नवे तंत्रज्ञान	श्री. यशवंत चौधरी	295
66	शेतीत स्थिर व शाश्वत गुंतवणूकीसाठी ग्रामीण पतपुरवठयाचे पुनर्संघटन करणे आवश्यक आहे	प्रां.व्ही.एन शेळके	299

कृषी विपणनातील नविन सुधारणांची गरज

प्रा. डी. डी. गव्हाणे
कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, मनमाड.

प्रस्तावना :

भारत हा शेतीप्रधान आहे. देशातील जवळजवळ ५८ टक्के लोक शेतीक्षेत्रावर अवलंबून आहे. त्यांना शेती वगळता इतर व्यवसाय नाही. देशातील शेतकऱ्यांच्या स्थितीचा अभ्यास केला असता असे लक्षात येते की, बहुसंख्य शेतकऱ्यांना दुष्काळ, अतिवृष्टी, नापीकी, कमी बाजारभाव या समस्येने ग्रासलेले आहे. ही समस्या एक किंवा दोन वर्षापुरती मर्यादित नसुन वर्षानुवर्षे या समस्या चक्रिय पध्दतीने शेतकऱ्यांना भेडसावत आहे. त्यामुळे शेतकरी आत्महत्येसारख्या अमानुष गोष्ट करण्यासाठी मागेपुढे पाहत नाही. त्यामुळे शेतीक्षेत्रात अमुलाग्र सुधारणा करण्याची गरज आहे. त्याचबरोबार नोकरदार वर्गाच्या मानसिकतेतही बदल करणे अभिप्रेत आहे. शेतीबाहेरील लोक शेती हा व्यवसाय आहे आणि त्या व्यवसायात नफा मिळाला पाहिजे हे मानायलाच तयार नाही. म्हणुन दोनही सुधारणा होणे गरजेचे आहे.

शोधनिबंधाचा उद्देश :

१. भारतात सध्या प्रचलीत असलेली कृषी विपणन पध्दतीचा अभ्यास करणे.
२. प्रचलीत विपणन व्यवस्थेतील दोष शोधुन काढणे.
३. भारतीय कृषी विपणन व्यवस्थेत सुधारणा सुचविणे.

शोधनिबंधाची गृहितके :

१. भारतातील सध्याची विपणन व्यवस्थेत शेतकऱ्यांचे आर्थिक व मानसिक नुकसान होत आहे.
२. देशाची कायदेव्यवस्था व सरकारी यंत्रणा शेतकरी विरोधी असल्याचे दिसून येते.

भारतातील विपणन व्यवस्थेची सद्यस्थिती व त्यातील दोष

१. बाजारातील इतर खर्च शेतकऱ्याच्या माथी :

सध्या देशातील कुठल्याही कृ.उ.बा.स. मध्ये शेतमाल विकल्यानंतर शेतकऱ्याला त्याच्या मालाची संपुर्ण सक्कम मिळत नाही. त्या रकमेतून आडत, हमाली, तोलाई, वाराई या रकमा वजा केल्या जातात. याशिवाय आपल्या मालाचे वजन स्वखर्चाने करुन तो माल व्यापाऱ्याच्या गोदामापर्यंत पोहोच करण्याचे कामही शेतकऱ्यालाच करावे लागते. कृ.उ.बा.स.मध्ये शेतमाल विक्रिस आणतांना प्रवेश फी द्यावी लागते. इ. शुल्क आकारले जातात. वास्तविक जगतात जो व्यक्ती वस्तु खरेदी करतो त्याला हे सर्व शुल्क भरावे लागते उत्पादक किंवा विक्रेता हा खर्च उचलत नाही.

२.मध्यस्थांची मोठी साखळी :

कृषी विपणन व्यवस्थेत मध्यस्थांची मोठी साखळी आहे. ती कारण नसतांना वाढलेली आहे. आडते यांची या प्रक्रियेतील भुमिका काहीच नाही तरीही त्यांचे अस्तित्व होते. आता आडते बंद झाले पण आडत मात्र आजही कापली जाते आहे. यांच्या साखळीमुळे ग्राहकाच्या खिशातुन जाणारी कमीत कमी रक्कम शेतकऱ्याच्या हातात मिळते व साठेबाजीला वाव मिळतो.

३.स्वत:च्या मालाची किंमत ठरविण्याचा अधिकार शेतकऱ्याला नाही :

ही भारतातील सर्वात अनिष्ट प्रथा आहे. उत्पादक या नात्याने शेतकरी किमतीला काहीच प्रभावित करु शकत नाही. त्यामुळे किंमत व उत्पादनखर्च यात कोणत्याही प्रकारचा सहसंबध दिसून येत नाही.

२.बाजारातील अनावश्यक खर्च बंद करावे :

आडत, हमाली, तोलाई, वारई, इ. अनावश्यक खर्च बंद करावे.

३.मध्यस्थांची साखळी कमी करणे :

सरकारणे उत्पादक व ग्राहक यांमध्ये असणारी व्यापाऱ्यांची साखळी कमी करावी. शेतकऱ्यांना किरकोळ विक्रिसाठी हक्काची दुकाने शहराच्या ठिकाणी उपलब्ध करुन द्यावी किंवा महिला बचतगटामार्फत विक्रिची व्यवस्था निर्माण करावी.

४.किंमत आयोगाची जबाबदारी वाढवावी :

किमान आधारभुत किंमती या हंगाम सुरु होण्याअगोदर जाहिर कराव्या व त्या किमतीस सरकारणे तात्काळ खरेदी सुरु करावी.

५.शेतमाल निर्यातीसाठी शेतकऱ्यांना परवाने द्यावित :

शेतकऱ्यांना परवाने मिळाल्यास शेतकरी आपल्या शेतमालाची परदेशातही विक्रि करु शकेल व देशात किंमतपातळी स्थिर राहण्यास मदत होईल.

६.रिलायन्स फ्रेश सारख्या मॉलला परदेशात शेतमाल विकण्याची परवाणगी द्यावी :

त्यामुळे देशातील अतिरीक्त भाजीपाला व शेतमाल परदेशात गेल्याने देशात त्यांचा पुरवठा मर्यादित राहुन किंमत पातळीत घसरण होणार नाही.

संदर्भ सुची :

१) दातीर/लोमटे/इतर- भारतीय अर्थव्यवस्था -पुणे.
२) यशवंत रारावीकर -अर्थशास्त्रकोश- डायमंड पब्लिकेशन, पुणे.
३) प्रतीयोगीता प्रकाशन - भारतीय अर्थव्यवस्था
४) दै. सकाळ
५) दै. लोकसत्ता
६) दै. महाराष्ट्र टाईम्स
७) www.foreign-trade.com
८) economictimes.indiatimes.com
९) www.economist.com
१०) Govt. Of India, Survey

ISSN-2350-0395

'शोधपर्व' हे त्रैमासिक मालक, प्रकाशक, मुद्रक व संपादक डॉ. दिलीप पुंडलिक पवार यांनी खुशी डिटीपी अ‍ॅण्ड प्रिंटर्स, पंचवटी, नाशिक येथे छपाई करून जी.एम.डी. कला, बी.डब्ल्यू. वाणिज्य आणि विज्ञान महाविद्यालय, सिन्नर (जि.नाशिक) येथे प्रकाशित केले.

National Level Semiar

ON

Need of New Reforms in Agriculture Sector

December 28 & 29, 2015

Certificate...

This is to certify that Mr/Ms. Prof. Datta Gavane

of Arts, Commerce & Science College, Manmad.

has participated as a Resource Person / Participant in the **National Level Seminar on Need of New Reforms In Agriculture Sector.** He / She also presented a paper entitled कृषी विपणनातील नविन सुधारणांची गरज

Prof. S. N. Pagar	Prof. N. C. Pawar	Dr. B. D. Khedkar	Dr. S. S. Kale
Assistant Co-ordinator	Co-ordinator	H.O.D. & Convener	Principal

Jointly Organized by

Maratha Vidhya Prasark Samaj's

G.M.D. Arts, B.W. Commerce & Science College, Sinnar

Dist. Nashik and

B.C.U.D. Savitribai Phule Pune University, Pune

Role of MGNREGA for Empowering Rural India

Editors-in-Chief

Dr. Umakant V. Biradar

Mr. Vijaykumar R. Soni

Index

S.N.	Title of the Paper	Name of the Author(s)	Page No.
	Section 1 : MGNREGA		01-256
01	Performance Appraisal of Implementation of MGNREGA in India	Prof. Dr. V. N. Laturkar, Mr. D. M. Mupade	01
02	MGNREGA in the State of Haryana – A Brief Analysis	Ms. Sonia, Dr. Surya Prakash	17
03	MGNREGA – An Overview	Dr. P. N. Sagar	25
04	MGNREGS – A Economic Programme for Rural Poor	Dr. M. N. Sondge	31
05	The Right to Employment Under The MGNREGA, 2005.	Dr. V. V. Jawale	37
06	An Overview of MGNREGA Scheme	Dr. Prabhakar B. Vajir	41
07	MGNREGA & Rural Development	Dr. S. S. Agrawal, Prof. Jyotsna Borate	45
08	Critical Appraisal of Role of MGNREGA in Rural Development	Dr. Shashank K. Pole	53
09	Empowerment of Scheduled Caste in Nanded District through MGNREGA	Dr. C. K. Hanawle	61
10	A Study On Management of MGNREGA	Dr. Sambhaji S. Jadhav	67
11	MGNREGA and Its Impact on Daily Waged Women Workers	Dr. Suryakant T. Pawar, Vijaya B. Bayade	71
12	Rural Development and Role of MGNREGA for Empowering Rural India	Dr.Varsha H. Borgaonkar	77
13	Rural Development Programmes In India With Reference to MGNREGA	Dr. N. H. Awade	87
14	Role of MGNREGA in Rural Development	Dr. K. L. Jaybhaye	91
15	MGNREGA and Rural Development	Dr. R. V. Ghadge	97
16	Women Participation in MGNREGA	Dr. V. D. Dhumal, Dr. A. J. Raju	101
17	MGNREGA: Development of Rural India	Dr. Ashok D. Chavan	103
18	A Study on the Role of MGNREGA in Enhancing Financial Inclusion	Dr. H. S. Patil	109
19	Role of MGNREGA in Generation of Employment	Dr. B. D. Kompalwar, Mr. S. R. Shelke	119
20	MGNREGA Sameeksha Special Reference to Marathwada	Dr. Shivprasad V. Dongare, Rahul S. Dombe	125
21	Performance Analysis of Employment & Financial Outcomes of MGNREGA in India	Dr. B. S. Gite, Dasharath V. Kale	129

22	Challenges Before Government to Facing Issues Related With MGNREGA	Dr. Sikandar R. Dhembre, Prof. G. A. Bhurke	135
23	Role of MGNREGA in Rural Development	Prof. Sanjay B. Deokar	141
24	Role of MGNREGA for the Development of Rural India	Prof. Laxmikant C. Velekar	145
25	Role of MGNREGA and Employment in Rural Development	Prof. S. C. Bhambal	149
26	The Impact of MGNREGA for Improving Socio-Economic Status of Rural	Prof. L. B. Malusare	153
27	Employment Provided Under MGNREGA, 2005 in Maharashtra State	Dr. Vishnukant P. Shelke, Mr. Vishal V. Swami	163
28	Role of MGNREGA for Empowering Rural India	Ms. Supriya T. Gite	169
29	Role of MGNREGA	Sumit M. Deshmukh	177
30	The Role of MGNREGA for Empowering Rural India	Varsha R. Bhutada	183
31	A Study of Performance of Employment Generation Programme MGNREGA in Maharashtra	Mr. Indrajeet Bhagat	189
32	Role of MGNREGA in Poverty Eradication through Employment Generation & Irrigation Development in Maharashtra	Mr. Hari P. Wangarwar	197
33	An Impact Assessment Study of MGNREGA in Maharashtra	Mr. Govind D. Joshi	203
34	Implementation of MGNREGA in Maharashtra with Special Reference to Marathwada Region	Kavita Biyani	209
35	Socio-Economic Development and Empowerment of Disadvantaged Groups through MGNREGA Indian Scenario	Mr. Rameshwar B. Jagdale	215
36	Role of MGNREGA in Rural Development and Employment	Rajesh D. Rokde, Dr. D. M. Pawar	223
37	Role of MGNREGA in Rural Development	Archana A. Lakhadive V. M. Jayshete	225
38	Rural Development Under MGNREGS	N. M. Gutte	233
39	मनरेगा योजनेची ग्रामीण विकासातील व्युहरचना	प्रा. डॉ. ए. टी. शेवाळे	235
40	महाराष्ट्र रोजगार हमी योजना	प्रा. डॉ. पांडूरणे जानका संग्राम	239
41	राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी योजना आणि पायाभूत सुविधा	सय्यद वजीर सय्यद ईसा, डॉ. बी. एम. बिरादार	245
42	महात्मा गांधी राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी योजनेच्या आर्थिक व सामाजिक परिणामांचा अभ्यास	दत्तात्रय धनू गव्हाणे	249
43	महात्मा गांधी राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी योजनेचे मुल्यमापन (MGNREGA)	S. N. Ghongade, Dr. S. M. Kolhe	253

42

महात्मा गांधी राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी योजनेच्या आर्थिक व सामाजिक परिणामांचा अभ्यास

✍.... दत्तात्रय धनू गव्हाणे

सारांश :-

भारतीय अर्थव्यवस्थेचे स्वरुप कृषीप्रधान, ग्रामीण अर्थव्यवस्था म्हणून ओळखले जाते. भारतातील प्रमुख व्यवसाय शेती असून उपजिविकेसाठी आणि रोजगारासाठी जवळपास 70% लोकसंख्या शेतीक्षेत्रावर अवलंबून आहे व ग्रामीण लोकसंख्येचे प्रमाण 72.18% एवढे आहे. त्यामुळे आर्थिक योजनांचे व आर्थिक विकासाचे दिर्घकालीन उद्दिष्ट 'समतोलीत समन्वय विकास' हेच साध्य केल्याशिवाय खऱ्या अर्थाने देशाचा सर्वांगीन विकास होऊ शकत नाही. भारतीय अर्थव्यवस्थेच्या विकासातील प्रमुख अडथळे विस्फोटकरित्या वाढणारी लोकसंख्या, अपुरे भांडवल व भांडवलाची कमतरता, तंत्रानाचा मागासलेपणा, दारिद्र्य, बेकारी, इ. आहेत. त्यापैकी बेरोजगारी व दारिद्र्य यात जवळचा समसहसबंध असल्याचे अनेक संशोधनावरुन स्पष्ट झालेले आहे. आर्थिक नियोजनाची जवळपास 64 वर्षे पुर्ण होऊनही दारिद्र्य आणि बेकारी या समस्या आव्हान म्हणून समोर उभ्या आहेत. आर्थिक नियोजन काळात दारिद्र्य व बेरोजगारीची समस्या सोडविण्यासाठी सरकारने सातत्याने वेगवेगळ्या योजना व कार्यक्रम आखून त्या राबविण्यासाठी मोठ्या प्रमाणात खर्च केल्याचे आढळून येते. तरीपण भारतीय अर्थव्यवस्थेपुढे या समस्यांचे अपेक्षीत उद्दिष्ट साध्य होऊ शकले नाही. त्यामुळे 'कामासाठी धान्य' आणि 'संपुर्ण ग्रामीण रोजगार योजना' व इतर काही योजनांचे विलीनीकरण करून ग्रामीण बेकारीचा प्रश्न, भूकमारी, दारिद्र्य या समस्येवर मात करण्यासाठी केंद्र सरकारने महत्वकांक्षी 'राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी योजनेचा' शुभारंभ 2 फेब्रुवारी 2006 रोजी पंतप्रधान मनमोहन सिंग यांच्या हस्ते आंध्र प्रदेशातील अनंतपूर जिल्ह्यात केला. या योजनेच्या प्रथम टप्प्याच्या (2006-07) दरम्यान देशातील 27 रायातील निवडक 200 जिल्ह्यांत या योजनेची अंमलबजावणी केली. यात सर्वात जास्त 23 जिल्हे बिहार रायातील तर गोव्यातील कोणत्याही जिल्ह्याचा समावेश केला नाही. या 200 जिल्ह्यापैकी 150 जिल्हे असे होते की, त्यात 'कामाच्या बदल्यात धान्य' योजना पूर्वीपासून राबवीली जात होती. परंतु ग्रामीण विकासाच्या आणि बेकारी व दारिद्र्य निमुर्लन योजनांची अकार्यक्षम अंमलबजावणी, अपूरी प्रशासकीय यंत्रणा, लाचलुचपत, इ. मुळे अपेक्षीत उद्दिष्ट साध्य होऊ शकले नाही. आजही ग्रामीण बेकारीचे प्रमाण 9.4% आहे आणि दारिद्र्याचे प्रमाण 37.2% आहे. या सर्वांचा विचार करुन 'कामाच्या बदल्यात धान्य' आणि 'संपुर्ण ग्रामीण रोजगार योजना' यांचे विलीनीकरण करुन

दत्तात्रय धनू गव्हाणे, श्रीरामपूर

1 एप्रिल 2008 पासून ही योजना संपुर्ण देशासाठी लागू केली.

शोधनिबंधाचा उद्दिष्ट्यो

1. भारतातील ग्रामीण बेकारी व दारिद्र्यासाठी राबविल्या गेलेल्या योजना व कार्यक्रमांचा वस्तूनिष्ठ आधवा घेणे.
2. मनरेगावर केलेली खर्चाची तरतूद व प्रत्यक्ष खर्च प्रवृत्तीचा अभ्यास करून योजनेची परिणामकारकता अभ्यासणे.
3. मनरेगाच्या अंमलबजावणीतील पंचायत राय व्यवस्थेची भूमिका अभ्यासणे.
4. मनरेगाच्या लाभार्थींवर झालेल्या आर्थिक आणि सामाजिक परिणामांचा अभ्यास करणे.

परिकल्पना / गृहितके

संशोधनाची दिशा निश्चित करण्यासाठी अभ्यासविषयाशी संबंधीत संशोधन साहित्याचा आधवा घेऊन पुढिल गृहितकृत्ये निश्चित केली आहे.

1. मनरेगाच्या योजनेच्या अंमलबजावणीसाठीची प्रशासकीय यंत्रणा अकार्यक्षम आहे.
2. योजनेअंतर्गत लाभार्थी मजूरांना दिली जाणारी मजूरी खाजगी क्षेत्रात व कामात दिल्या जाणाऱ्या मजूरीच्या दराच्या तुलनेत कमी आहे.
3. मनरेगा योजनेमुळे लाभार्थींच्या आर्थिक व सामाजिक स्थितीत सुधारणा झाली.

संशोधन पध्दती

अभ्यासासाठी प्राथमिक व दुय्यम आधार सामग्रीचा वापर केलेला आहे . दुय्यम आधारसामग्री प्रामुख्याने मनरेगाचा भारत सरकारचा ड्राफ्ट तसेच भारत सरकारचे पंचवार्षिक योजना अहवाल, भारताची आर्थिक पाहणी, याशिवाय प्रमुख संदर्भीय ग्रंथ, तसेच विविध राष्ट्रीय आणि आंतरराष्ट्रीय पातळीवरील नियतकालिकातील शोधनिबंध, वर्तमानपत्रे, संकेतस्थळे (वेबसाईट) यांचा वापर केलेला आहे. तथ्य निर्वचनासाठी व विश्लेषणासाठी योजनेपूर्वी व योजनेनंतर पध्दतीचा (Befor -After Analysis Method) वापर करून लाभार्थींच्या आर्थिक व सामाजिक स्थितीवर मनरेगाचे काय परिणाम झाले हे शोधून निष्कर्ष मांडलेले आहे.

संशोधनासाठी नाशिक जिल्ह्याची निवड केली असून जिल्हात 4 महसुली उप विभाग आहेत. प्रत्येक विभागातून एका तालुक्याची साध्या यादृच्छिक पध्दतीने निवड करून प्रत्येक तालुक्यातून गाव नमुन्याचा आकार 5% ठेऊन प्रत्येक गावातील 20 लाभार्थींची निवड लॉटरी पध्दतीने केलेली आहे.

शोधनिबंधाचे निष्कर्ष

भारतासारख्या गरीब देशात 'योजना' हा शब्द ऐकुन समुदाय जमा होत असतो. नाशिक जिल्ह्याचा विचार केला असता मनरेगा या योजनेबाबत शासन स्तरावर बरीच उदासिनता असल्याचे दिसून येते. नाशिक जिल्ह्यात या योजनेवर सर्वाधिक खर्च 42 कोटी 86 लाख इतका सन 2011-12 या वर्षी झाला. यापूर्वी कधीही इतका खर्च झालेला नाही. यापैकी 29 कोटी 45 लाख रु. मजूरांच्या हातात पडले. नाशिक जिल्ह्याचा भौगोलिक अभ्यास केला असता असे दिसून येते की, ब-याच भागात पाणी पुरवठ्याच्या सुविधा असल्यातरी बराचसा भाग कायमस्वरूपी दुष्काळी असल्याचा दिसून येतो.

 ISBN No.: 978-93-80913-26-1

गृहीतकृत्य पडताळणी करुन पाहिली असता असे दिसून येते की,

1. मनरेगाच्या अंमलबजावणीत सरकारी यंत्रणा अकार्यक्षम असल्याचे दिसून येते. कारण प्रत्यक्ष पाहणीत असे आढळून आले की गावातील बहुसंख्य लोक या योजनेबाबत अनभिज्ञ होते. ग्रामपंचायत व रोजगार सेवक सर्वसामान्य लोकांना या योजनेबाबत माहिती देत नाही.
2. गावातील ज्या लोकांना रोजगार मिळला आहे त्यांचे प्रमाण अत्यंत कमी आहे. साधारणतः फ्त 3 ते 5 टक्के कुटूंबालाच 100 दिवसाचा रोजगार देण्यात आलेला आहे.
3. सरपंच व ग्रामसेवक यांना या योजनेत प्रत्यक्ष हातात पैसे मिळत नसल्याने ते या योजनेबाबत खूपच उदासिन दिसतात.
4. ज्या शेतक-यांना वैयक्तिक लाभाची कामे मंजुर झाली आहेत त्यांना मजुरीचे पैसे मिळण्यासाठी प्रत्येक पातळीवर लाचलुचपत द्यावी लागते.
5. प्रत्यक्ष कामावर हजर असलेले मजुर हे मनरेगाचे मजूर नसतात व जे काम करीत नाही ते मनरेगाचे जॉबकार्डधारक मजूर असतात.
6. मजुरी वेळेवर मिळत नाही. ब-याच ठिकाणी पोस्टातील मजुर परस्पर हडप केलेली आढळली.
7. सध्या मजुरीचा दर 181 इतका असला तरी याप्रकारच्या कामांसाठी खाजगी क्षेत्रात 200 ते 250 रु. इतकी मजुरी मिळते.
8. कामाच्या ठिकाणी स्वच्छ पिण्याचे पाणी, निवारा, पाळणाघर इ. सुविधा उपलब्ध नसतात.
9. कामाचे 60 : 40 प्रमाण अन्यायकारक आहे. त्यामुळे भ्रष्टाचार वाढतो.

उपाययोजना :

1. मनरेगा योजनेचे काम सार्वजनिक असो अथवा वैयक्तिक मजुर हे मनरेगाचेच हवे. जर एखादा मजुर काम उपलब्ध असताना सतत कामावर गैरहजर राहत असेल तर त्याला कामाची गरज नाही असे समजून त्याचे जॉबकार्ड जमा करावे. म्हणजे गरजू व्यक्तीला पटकन काम उपलब्ध होइल व बोगस मजुर पकडले जातील.
2. कामाच्या ठिकाणी हजेरीसाठी बायोमॅट्रीक पध्दतीचा अवलंब करावा.
3. मनरेगा मजुराचे खाते बँकेतच असावे, पोस्टातील खाती बंद करावी.
4. कामाची मागणी करण्याची पध्दत किचकट आहे. ती बंद करावी. जॉबकार्ड आहे म्हणजेच त्याला कामाची गरज आहे असे समजावे.
5. रोजगार सेवकांची शैक्षणिक पात्रता ठरवावी. त्यांचे प्रबोधन करावे व जास्तीत जास्त काम करण्यास प्रेरीत करावे.

संदर्भ सूची :

1. ग्रामीण विकास मंत्रालय, भारत सरकार, 2012 मनरेगा समीक्षा 2012 दिल्ली, ओरिएंट ब्लॅक्सवन.
2. दत्त गौरव आणि महाजन आश्विनी, 2011 "भारतीय अर्थव्यवस्था" दिल्ली, एस. चंद.
3. आगलावे प्रदिप, 2000 "संशोधन पध्दतीशास्त्रे व तंत्रे" नागपुर, विद्या प्रकाशन.

4. ग्रामीण विकास मंत्रालय, भारत सरकार 2014 "महात्मा गांधी नरेगा- प्रतीवेदन"
5. प्रतियोगिता दर्पण, 2010 "भारतीय अर्थव्यवस्था अतिरिक्तांक"
6. प्रतियोगिता दर्पण, 2012 "भारतीय अर्थव्यवस्था अतिरिक्तांक"
7. देशमुख राम 2005 "मुलभूत सांख्यिकी" नागपूर, विद्या प्रकाशन
8. रारावीकर यशवंत, गोडबोले वि.ज., बार्जेस जॉन्सन, 2008 "डायमंड अर्थशास्त्रकोष", पुणे डायमंड पब्लिकेशन.
9. दैनिक सकाळ, लोकमत, लोकसत्ता.
10. Stephanie Gimenez Stahlberg, "India's Latest and Largest Workfare Programm : Evaluation and Recommendations"
11. www. rural.nic.in
12. www.nrega.nic.in
13. www.censusindia.gov.in
14. http://planningcommission.nic.in/
15. http://nashik.gov.in/htmldocs/nicnsk.htm

●●●

 ISBN No.: 978-93-80913-26-1

Gurukrupa. ltr 9422639940

ISBN : 978-93-80913-26-1

978-93-80913-26-1

Divya Distributors

Publishers & Book Suppliers

3-C, 210, Awas Vikas Hanshpuram Nubast,
KANPUR - 208 021

ज्ञान - विज्ञान विमुक्तये

Mahatma Basweshwar Education Society's

Mahatma Basweshwar Mahavidyalaya, Latur (M.S.)

UGC Sponsored Two-Day National Conference

in collaboration with

Swami Ramanand Teerth Marathwada University, Nanded

on

Role of MGNREGA for Empowering Rural India

(19th & 20th November 2015)

CERTIFICATE

This Certificate is awarded to **Mr. Dattatray D. Gavhane**

of in

recognition of participation as a Delegate in UGC Sponsored Two-Day National Conference on ***"Role of MGNREGA for Empowering Rural India"*** organized by Department of Commerce on 19th & 20th November 2015.

He has presented the Research Paper at the Conference entitled

महात्मा गांधी राष्ट्रीय ग्रामीण रो. ह. योजनेच्या आर्थिक व सामाजिक परिणामांचा अभ्यास

and the Paper has been published in the Conference Proceeding bearing ISBN 978-93-80913-26-1.

Asst. Prof. Vijaykumar R. Soni
HOD & Convener

Dr. Umakant V. Biradar
I/C Principal & Organising Secretary

ISSN-2350-0395

VOLUME - III | SPECIAL ISSUE-I | JANUARY - 2016

INTERNATIONAL RESEARCH JOURNAL OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

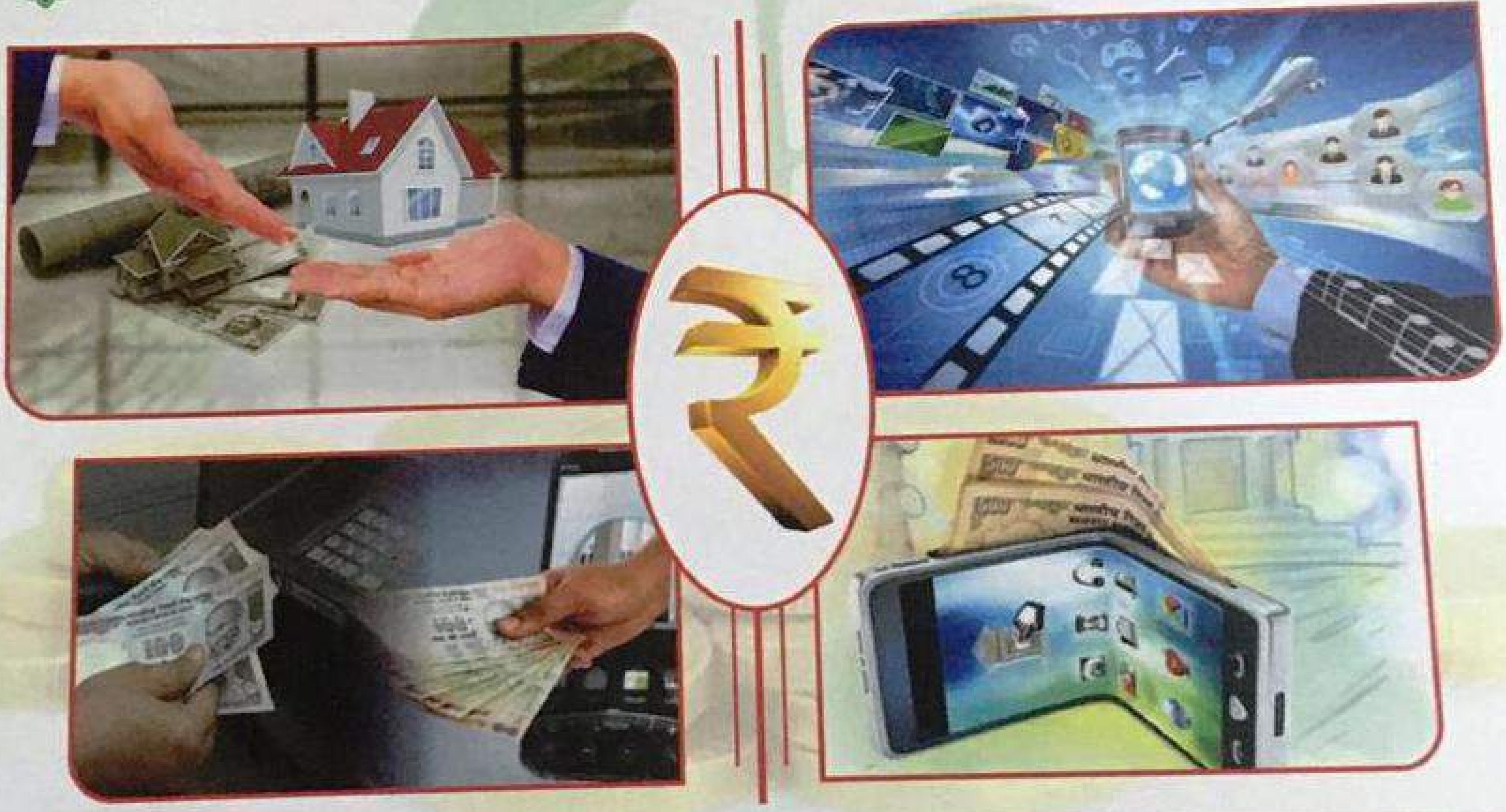

NATIONAL SEMINAR ON INDIAN BANKING SYSTEM : THE PRESENT SCENARIO

Organised by

DEPARTMENT OF ECONOMICS

Maratha Vidya Prasarak Samaj's

Karmaveer Shantarambapu Kondaji Wavare Arts, Science and Commerce Colle

Uttamnagar, CIDCO, Tal : Nashik, Dist : Nashik.

Ph.: 0253 - 2391110 • Web : www. cidcocollegenashik.com • Email : cidcocollegenasik@rediffmail.

NAAC Re-Accredited 'A' Grade

Index

Sr. No	Name of the Paper	Author	Page No.
1	Recent Trends in Banking Technology	Dr.K.B.Munjpara	01
2	The Banking Sector in India	Dr. Jyoti R. Vishwakarma	08
3	Banking sectors Accounting– An Overview	Dr. Himat V. Senjaliya	12
4	Performance of Commercial Banks in India	Dr. Suhas Avhad	16
5	Non-Performing Assets Problems in Indian Banks: Causes and Remedies	Mr. Yashpal Singh, Mr. Bharat Gaurav Kapur	20
6	Challenges and opportunities of Indian Banking	Dr. R. G. Rasal	27
7	Indian Banking System: New Challenges Ahead.	Prof. S.A.Palande	33
8	Challenges before Indian Banking	Dr. B.N.Sapnar	38
9	Role of Commercial Banks in Economic Development	Dr. Sudhakar K. Pagar	41
10	RBI and Priority Sector Lending	Dr. D.R.Bachhav	46
11	Indian Banking Industry: Challenges and Opportunities	Prof. Dr. Smt. B.D.Patil	50
12	Green Banking- Products, Services and Practices	Dr.R.D.Darekar Mrs.V.V.Patil	56
13	Information Technology and Banking Sector	Dr. Smt. S.C. Patil	62
14	Roll of Commercial Bank to Small Scale Industry	Prof. Nikam D. M	66
15	Recent Trends in the Indian Banking Sector Challenges and Opportunities	Dr.D.G.Ushir	69
16	The Role of Commercial Banks In Indian Economy.	Prof.Sadhana Valmik Patil	79
17	Agriculture Credit Reform and Financial Inclusion in India	Prof. N. D. Tatar	84
18	Electronic Commerce in Banking Sector: Advantages and Disadvantages	Dr. Narayan N.Gadhe	88
19	The Role of NABARD in Rural Development of India	Dr.Datir R.K. Smt.Jadhav Nirmala V	92

20	Role of banks in rural development in India especially from the period 1991 onwards	Dr. Sunil Joshi	99
21	Banking Sector in India Challenges for Future	Prof. Nanaji B. Pagar	107
22	Technology and Indian Banking Sector	Dr. Amol Gaikwad	110
23	Recent Trends in Banking Technology	Dr. Kshirsagar H. M.	114
24	Role and Importance of Commercial Banks in India	Prof. Dr. Waghmode B.M. Prof. Hon S.A.	119
25	Recent Trends in Banking and Development of Indian Banking System	Prof. Dr.Waghmode B.M. Prof. Tarhal B.A.	125
26	Indian Banking business management Challenges & Opportunities	Prof. Sandip. V. Tile	131
27	Problems in Agricultural loans	Dr.Krishna Shankar Shahane.	137
28	Commercial Banks in India	Dr. Nitin Ashok Mutkule	140
29	Performance of Commercial Banks in India	Dr. Gholap L. B . Pravin Aher	143
30	A Study of Present Scenario of Banking Sector : Problems and Prospects	Dr. Bhavsar Mangesh Ramesh	146
31	Information Technology and Banking sector	Prof.Patil Sujata Shivajirao	151
32	Recent Trends in Banking	Dr.Pankaj Tryambak Nikam	154
33	Indian Banking Sector - Emerging Challenges	Prof. R.T.Tuplondhe	159
34	E-Banking: Services, Advantages and Challenges.	Prof. R.H.Thakare	164
35	Changes in the Structure of Banking Services in India	Dr.Jayashri P.Jadhav	167
36	Transformation in Commercial Banks after Reforms	Dr. Ashalata Sonawane	171
37	Recent Monetary Policy in India	Prof.Raghunath M. Ambekar	182
38	Recent Trends in Banking Technology	Prof. Krishna R. Padvi	188
39	Emerging Trends in Indian Banking Sector	Dr.Yuvraj P.Jadhav	191
40	Use of Tally ERP 9 Software in Recent Banking System	Dr. Shrikant Sakharam Jadhav	194
41	Role of Co-operative Banks in Agricultural Finance	Dr. Sunil P. Ugale	199
42	Problems and Prospects of the Co-operative Movement in India Under the Globalization	Dr. D. R. Bachhav Prof. Santosh Dalavi	203
43	Monetary Policy of Reserve Bank of India:	Mr. Sandeep B. Bhise	210

	A Last Ten Years Scenario (2005-2015)	Pramod D. Bhore	
44	Recent Trends in Indian Banking	Dr. Dipak N. Kare	216
45	Recent Trends in Indian Banking Sector	Prof. Sakhala S.R.	220
46	Recent Monetary Policy of RBI	Hemant Shripad Joshi	223
47	An Important Role of Banking Sector in Development of Cotton Producer Farmers	Dr. D.R. Bachhav Deepa Subhash Chandwadkar	226
48	Indian Banking Sector: Challenges & Propspects	Dr.Karuna D. Kushare Kalyani D. Kushare.	229
49	Electronic Payment System – A Overview	Prof. Dr. K T Khairnar	234
50	Banking for Disabled	Anita S. Phapale	238
51	Recent Trends in Banking Technology	Dr.Shamkant Narhar Kotkar Prof.Mhaske V.U	242
51	E-Banking	Prof. Dhiraj .C. Zalte	247
52	Green Banking In India	Dr. Smt. Meena Fakira Patil	250
53	Recent Trends in Banking Technology	Smt. Surekha E. Brahmankar	253
54	Challenges and Opportunities in Indian Banking	Vyas Hina Pramodray Kirtiben B. Kalthiya	257
55	Challenges & Opportunities in Indian Banking	Prof. Hamdani Rizwana M.J.	261
56	Role of commercial banking in socio-economic development	Dr. Gosavi Shubhangi R.	265
57	Recent Trends in Indian Banking Sector	Prof. D. S. Borkar,	268
58	Challenges and Opportunities in Indian Banking Sector	Bahekar Pratibha Ambadas	271
59	Emerging Trends In Indian Banking Sector	Bhandare Savita Vishnu	275
60	Jan Dhan Yojana: At A Glance In Nashik district	Prof. Mrs. Sangita More	278
61	Satellite Banking: A Step Ahead	Dr.Ashlesha Kulkarni-Patekar	284
62	Growth & developments Indian Banking	Prof.Dr.D.R. Bachhav Prof.Aher Manisha K.	288
63	Information Technology and Banking sector	Ravindra Pandit Adhav	292
64	A Study on Challenges & Opportunities in Indian Banking Sector	Prof. Nilima Pawar	295
65	Role of Information Technology in Indian Banking Sector	Prof. Jadhav Revita P.	299
66	Recent Trends in Banking Technology	Prof. N.M. Shinde	305
67	Role of Regional Rural Banks for Rural Development in India	Prof. B.J.Bhandare	310

68	Bank on Rural India: Way to Economic Development	Meghani Pratik Rajeshbhai	314
69	The Problems of Growth of wine industries and banks	Rajendra Shankar Shahane	321
70	वित्तीय सुधारणानंतर भारतीय बँक व्यवसायाची वित्तीय कामगिरी	प्रा. डॉ. ए. के. शिंदे	323
71	ग्रामीण विकासात सहकारी पतसंस्थांची भूमिका व आव्हाने	प्रा. संध्या पुंडलिकराव सोनकांबळे	327
72	आर.बी. आय.: चलनविषयक धोरण	प्रा. रावसाहेब भिका मैराळे प्रा. रूपाली आनंदगिरी गोसावी	331
73	भारतातील बदलते बँकींग व्यवसाय क्षेत्र	प्रा. जितेंद्र के. साळी	334
74	देशाच्या विकासात आर्थिक समावेशन योजनेचे योगदान : एक अभ्यास	डॉ. करुणा कुशारे श्री. दिपक विश्वनाथ डोखळे	337
75	भारतीय बँकींग क्षेत्रातील उदयोन्मुख प्रवृती समोरील अलाभदायीमत्तेचे आव्हान	डॉ. एन.एल.चव्हाण	341
76	शेती आणि ग्रामीण विकासातील बॅकांची भूमिका	प्रा. डी.डी. गव्हाणे	346
77	बँकींग क्षेत्रातील नवीन बदल	प्रा. आर. जे. इंगोले	349
78	बँक व्यवसायातील नवीन तंत्रज्ञान	प्रा. डॉ. एम. व्ही. जगताप	354

ISSN-2350-0395 Volume-III, Special Issue-I (Jan.-2016)

शेती आणि ग्रामीण विकासातील बँकांची भुमिका

प्रा. डी.डी. गव्हाणे
मविप्र समाजाचे कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय,
मनमाड जि. नाशिक

प्रस्तावना :-

कोणत्याही क्षेत्राचा आर्थिक विकास साध्य करण्यासाठी वित्तपुरवठ्याची गरज असते. भारतात ग्रामीण भागात जवळपास शेती हेच एकमेव क्षेत्र आहे. परंतु गेल्या कित्येक वर्षात कृषी क्षेत्राच्या वित्त पुरवठ्याकडे योग्य त्या प्रमाणात लक्ष दिले गेले नाही ही वस्तुस्थिती आहे. आज देशात एक विचित्र परीस्थिती आहे.

- जिथ वाहण कर्ज ५०% शैक्षणिक कर्ज १२% तर कृषी कर्ज ६.५ % मिळते.
- जिथ पोलिस आणि रुग्णवाहिकेपेक्षा लवकर तुमच्या घरी पिझ्झा पोहोचतो.
- जिथ तांदुळ ४०रु. किलो तर सिमकार्ड मोफत मिळते.
- जिथ आज उपभोग कर्जासाठी जवळजवळ सर्वांना फोन येतात पण उत्पादक विकास कर्ज मात्र रांगेत उभे राहुनही मिळणे कठीण झाले आहे

ही आहे काहीशी भारतातील परीस्थिती.

देशात १९ राष्ट्रीयीकृत बॅंका, नाबार्ड, सह. बॅंका व खाजगी सावकार, मित्र, नातेबाईक इ. मार्फत कर्जपुरवठा केला जातो. कृषी वित्तपुरवठा प्रामुख्खाने २ स्त्रोताव्दारे केला जातो.

१. संस्थात्मक वित्तपुरवठा
२. बिगर संस्थात्मक वित्तपुरवठा

या दोनही स्त्रोतामार्फत केल्या जाणाऱ्या वित्तपुरवठ्यात कोणकोणत्या प्रकारच्या समस्या आहे. त्यामुळे ग्रामीण भारताचा विकास खुंटला आहे. दिवंगत पंतप्रधान श्रीमती इंदिरा गांधी यांनी ज्या तळमळीने बॅंकांचे राष्ट्रीयीकरण केले ते साध्य होत नसल्याचे दिसून येते. ग्रामीण भागातील उद्योजकता न वाढण्यामागे बॅंकांची उदासिनता हेही एक कारण आहे. ज्यामुळे भारतीय शेकऱ्यांना आत्महत्या सारखे कठीण प्रश्नांना तोंड द्यावे लागते आहे. मी माझ्या शोधनिबंधात वित्तपुरवठ्यातील अडचणी व त्यावर उपाययोजना सुचविणार आहे. जेनेकरुन हे आत्महत्या सत्र कुठेतरी थांबवता येईल.

शोधनिबंधाचा उद्देश :-

१. ग्रामीण विकासातील बॅंकांच्या भुमिकेचा अभ्यास करणे.
२. ग्रामीण भागात वित्तपुरवठा करण्यासाठी बॅंकांना येणाऱ्या अडचणींचा अभ्यास करणे.
३. बॅंकांचा ग्रामीण भागातील सहभाग वाढविण्यासाठी उपाय सुचविणे.

गृहितक :- ग्रामीण वित्तपुरवठ्याबाबत बॅंका व पतसंस्थांचे धोरण उदासिन आहे.

स्पष्टिकरण :-

१) बॅंका व पतसंस्थाची उदासिनता :

अलिकडच्या काळात राष्ट्रीयकृत बॅंकाच्या जास्त नफा दाखविण्याच्या धोरणामुळे त्याचे स्वत:च्या ग्रामिण शाखांकडे दुर्लक्ष झाले आहे. क्षेत्रीय ग्रामिण बॅंकाही राष्ट्रीयकृत बॅंकाच्या मार्गदर्शनाखाली काम करत असल्यामुळे त्यांच्याकडेही दुर्लक्ष झाले. राजकिय हेवेदावे आणि अकार्यक्षम व्यवस्थापनामुळे कित्येक जिल्हा सहकारी बॅंकांची मोठ्या प्रमाणात थकबाकी वाढुन भांडवलाचे चलन थांबले आणि त्यांच्या कर्जवाटपात मोठी घट झाली. या सर्व बाबीचा परीणाम होऊन ग्रामीण शेतकऱ्यांना संस्थागत कर्ज मिळण्यात दिरंगाई व अडचणी निर्माण झाल्या. त्यातुन सावकारी व्यवसायाला उधान आले आणि त्यायोगे शेतकऱ्यांचे मोठ्या प्रमाणात शोषण झाले.

उपाय :-

ग्रामिण वित्त पुरवठा संस्थांचे पुर्नगठन करुन त्यांना सामाजीक दृष्ट्या जास्त संवेदनशिल करणे गरजेचे आहे. सहकारी बॅंकांच्या बाबतीत वैद्यनाथन समितीच्या शिफारशींची लवकरात लवकर अंमलबजावणी करावी.

२) कृषी कर्ज आखणी :-

बॅंका कर्जपुरवठा करतांना हंगाम, क्रॉपींग पॅटर्न, स्केल ऑफ फायनांन्स, इ. ताठर निकष लावून शेतकऱ्यांवर अनेक बंधने टाकतात. पिक हंगामी असले तरी शेती हा शेतकऱ्यांचा कायम व्यवसाय आहे.

उपाय :

१) प्रत्येक शेतकरी कुटुंबाला त्याच्या किमान ३ वर्षाच्या वाजवी गरजा लक्षात घेवून एक निश्चित कॅश क्रेडिट लिमिट ठरवून द्यावी.

२) मुलांचे शिक्षण , बैलजोडी, औजारे, शेती किंवा घरदुरुस्ती इ.किरकोळ स्वरुपाच्या गरजांचे नियोजन करावे.

३) निसर्गाच्या कलेप्रमाणे क्रॉपिंग पॅटर्नमध्ये काही बदल करावयाचा असल्यास शेतकऱ्याला ऐनवेळेस अडचन निर्माण होते. त्यसाठी ''किसान क्रेडिट कार्ड'' योजना सर्वासाठी करावी तसेच अधिकर्ष सवलतीची रक्कम व मर्यादा यात भरघोस वाढ करावी.

३) कर्ज व तारण यातिल गाळा :-

कृषी कर्जासाठी शेतजमिन तारण म्हणुन घेतली जाते. शेतजमिनीची किंमत आणि मिळणारे कर्ज यात फार मोठी तफावत असते. सध्या भु-विकास बॅक देखिल एकुण तारणाच्या फक्त ५०% कर्ज देते. यामुळे भांडवल टंचाई निर्माण होवून शेती उत्पादन व शेतकऱ्यांची परीस्थिती यांवर विपरीत परीणाम होतो. एकंदरीत ग्रामीण विकास मंदावतो.

उपाय: कर्ज व तारण यातील गाळा ८०% पर्यंत कमी करावा.

४) सावकारी कर्ज:- कर्जबाजारीपणामध्ये खऱ्या अर्थाने तगादा असतो तो बिगर संस्थात्मक कर्जाचा. शेतकऱ्यांना आत्महत्या करायला प्रवृत्त करण्यामागे सावकारांचा दबाव हा संस्थांच्या दबावापेक्षा अनेकपट मोठा असतो.त्यातच अलिकडच्या काळात एक वेगळ्या सावकारी प्रकाराची भर त्यात पडली आहे. ती म्हणजे शेतकऱ्यांना वेगवेगळ्या सेवा , सुविधा पुरविणाऱ्या व्यक्ति अथवा संस्था - त्या पुढील प्रकारे शेतकऱ्याचे शोषण करतात -

१) बि - बियाणे उधार देतांना निकृष्ट प्रतीची देऊन उधारी म्हणुन १०-२०% रक्कम जास्त आकारतात.
२) ही रक्कम कर्जाउ गृहित धरुन त्यावर ३ -४% दराने (वर्षाला ३६-४८%) व्याज आकारणी केली जाते.
३) ही प्रथा कापड, बियाणे, खते, औजारे, तसेच शेतीसाठी उपयुक्त असणाऱ्या जवळजवळ सर्वच उत्पादन व सेवांसाठी रुढ झाली आहे.
४) रोख कर्ज सावकाराकडुन घेतले असल्यास उत्पादित शेतमाल त्याच व्यापारी अथवा आडत्यामार्फत विकणे शेतकऱ्यास बंधनकारक असते. त्यामुळे किंमत पाडुन आडते व व्यापारी असा शेतमाल खरेदी करतात.

या सर्व प्रकारास बॅंकांचे किचकट, ताठर व चुकीचे पतपुरवठा धोरण जबाबदार आहे. तुलनेने शेतकऱ्यांना सावकारी पध्दत सोईची व लवचिक अशी वाटल्याने ते सावकारी पाशात अडकतात.

उपाय :-

१) बॅंकेच्या प्रत्येक शाखेने आपल्या कार्यक्षेत्रानजीक किमान एक तरी गाव दत्तक घ्यावे. त्यासाठी नाबार्ड ने मदत करावी.
२) बचत गटांना मार्गदर्शन करुन त्यांच्यामार्फत बी-बियाणे, खते, शेतीउपयोगी औजारे, विक्री व्यवस्था व रोख कर्ज सुविधा उपलब्ध करावी. अशा बचत गटाचे सभासदत्व प्रत्येक कुटुंबातील किमान एकाला तरी मिळावे अशी योजना बनवावी.
३) दत्तक गावामार्फत दरमहा ग्रामसभा घेवून शेतकरी व बचतगटांना येणाऱ्या समस्या तसेच त्याबद्दल मार्गदर्शन करावे.
४) हंगामात ''त्वरीत कर्जपुरवठ्यासाठी'' प्रत्येक खेड्यात कॅम्प लावावेत व त्याद्वारे ताबडतोब व जास्तित जास्त कर्जपुरवठा करावा.

५) उत्पादक कर्जाबरोबरच अनुत्पादक कर्जही द्यावे. महाराष्ट्रातील सोलापुर जिल्हा मध्यवर्ति सह. बॅंकेने प्रथमताच विवाह कर्ज देण्यास सुरवात केली आहे. त्यांचा आदर्श समोर ठेवुन सर्वांनी हा उपक्रम राबवावा.
६) बॅंकांनी दत्तक घेतलेल्या गावात जास्तित जास्त २ वर्षामध्ये संपुर्ण सावकारी कर्जमुक्त करण्यासाठी कार्यक्षम योजना राबवावी. सबंधित बॅंकेच्या नियंत्रक कार्यालयांनी वेळोवेळी या योजनेचा आढावा घेऊन ती प्रभावीपणे रावविण्यासाठी व्यापक प्रयत्न करावे.
७) अशा योजनांमुळे ग्रामस्तांमध्ये सुसंवाद व आत्मविश्वास निर्माण होईल आणि आपतग्रस्त कुटुंबाचे सांत्वन करण्यासाठी संधी मिळेल.त्यामुळे आत्महत्येसारख्या भयानक प्रकारांचा विचार त्यांच्या डोक्यात येणार नाही.

वरिल शोधनिबंधाव्दारे जे **निष्कर्ष निघतात ते गृहितकाला पुष्टी देणारे असे आहे.** परंतु बॅंका व सरकारी यंत्रणा यांनी वर सुचविलेले उपाय योजले तर कृषी पतपुरवठ्यात बॅंकांचा हिस्सा मोठ्या प्रमाणात वाढेल व शोधनिबंधात मांडलेले गृहितक चुकिचे ठरेल.

ISSN-2350-0395

'शोधपर्व' या त्रैमासिकाचा हा विशेषांक मालक, प्रकाशक, मुद्रक व संपादक डॉ. दिलीप पुंडलिक पवार यांनी खुशी डिटीपी ॲण्ड प्रिंटर्स, पंचवटी, नाशिक येथे छपाई करून कर्मवीर शांतारामबापू कोंडाजी वावरे कला, विज्ञान आणि वाणिज्य महाविद्यालय, सिडको, ता.जि.नाशिक येथे प्रकाशित केला.

Maratha Vidya Prasarak Samaj's

Karmaveer Shantarambapu Kondaji Wavare Arts, Science & Commerce College, CIDCO, Nashik

NAAC Reaccredited 'A' Grade

Best College Award by S.P. Pune University, Pune

DEPARTMENT OF ECONOMICS

Two Day National Seminar

on

"Indian Banking System: The Present Scenario"

(11 - 12 January 2016)

Certificate

This is to certify that Prof./Dr./Mr./Ms. Gavhane D. D. *from* M.V.P's Arts, Commerce & Sci. College, Manmad *has actively participated / presented a research paper on* Sheti & Gramin Vikasat Bankanchi Bhoomika *in the Two Day National Seminar organized by the Department of Economics & Sponsored by BCUD, Savitribai Phule Pune University.*

Dr. D. R. Bachhav
Convener

Dr. B. G. Wagh
Principal

Krantiveer Hutatma
Shivram Hari Rajguru

Late Shri. Sahebraoji Butte Patil
(Ex-MLA)
Founder President KTSPM

K. T. S. P. Manda's

HUTATMA RAJGURU MAHAVIDYALAYA

Rajgurunagar, Tal. : Khed, Dist. : Pune

NAAC Reaccredited 'B' Grade

'CASTE AND POLITICS'

ISBN No.
978-93-84283-60-5

Edited by
Prof. Dr. Kailas Sonawane

Scanned by CamScanner

Disclaimer :

The views expressed in the Research Journal are those of author's and not the publishers or the Editorial Board. The readers are informed; editors or the publishers do not owe any responsibility for any damage or loss to any person for the result of any action taken on the basis of the work. The articles/papers published in the Research Journal are subject to copyright of the publisher. No part of the publication can be copied or reproduced without the permission of the publishers.

ISBN : 978-93-84283-60-5

Printing & Published by :

आयडॉल Idol Publications

Head Office :

Flat No. 107/108, Shan Brahma Complex, Appa Balwant Chowk, Budhwar Peth, Pune - 411 002.

Mob. : 9823619234, 9823512234, 9323394971, 7875556020

Office Landline : 020 6524 3131

Email : idol.books@gmail.com

For,

Khed Taluka Shikshan Prasarak Mandal's

Hutatma Rajguru Mahavidyalaya

Rajgurunagar, Pune.

Scanned by CamScanner

16	जात आणि राजकारणाचे बदलते स्वरूप	प्रा. सांगळे बी. के. प्रा. जाधव एस.एच.	66-69
17	जात व राजकारण	प्रा. राजकुमार रिकामे	70-73
18	दलित आणि महादलितांवरील राजकारण	नवले गणेश प्रसाद	74-75
19	जात आणि महाराष्ट्राचे राजकारण	प्रा. लिंबोळे गणेश मनोहर	76-79
20	जात व राजकारण	केदारी अनिल अप्पा	80-83
21	राजकारण आणि जातीवाद	प्रा. डॉ. आर. के काळे	84-89
22	वितरणात्मक न्याय आणि दलितांतर्गत संघर्ष	प्रा. राहुल नरंगलकर	90-93
23	अनुसूचित जाती गटातील विधानसभा पातळीवरील नेतृत्व (महाराष्ट्राच्या संदर्भात)	प्रा. नंदा अ. राशिनकर	94-96
24	अन्य मागासवर्गीयांच्या संदर्भात डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचा दृष्टिकोन	डॉ. धनंजय लोखंडे श्री. सुनिल दाभाडे	97-102
25	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या धर्मांतराच्या घोषणेचे सामाजिक व राजकीय परिणाम	प्रा. धिरज भिमशा शाखापुरे	103-106
26	जातिनिर्मूलनाचा संघर्ष	प्रा. सुरेश लक्ष्मण शहापुरे	106-110
27	जातीव्यवस्था एक सामाजिक समस्या	प्रा. रसाळ अर्चना मुरलीधर	111-114
28	पंचायतराज व्यवस्थेत महिलांची भूमिका	प्रा. डॉ. ललिता राठोड प्रा. डॉ. प्रमिला जाधव चंदनशिव माधुरी चंद्रसेन	115-117
29	जाती अंताच्या लढाईसाठी	प्रा. अजय दरेकर	118-120
30	जात व राजकारण	प्रा. दत्तात्रय नारायण पोतदार	121-124
31	जात आणि राजकारण दलित राजकारणाच्या दशा आणि दिशा	प्रा. सुधाकर पंडित बैसाणे	125-128
32	महाराष्ट्रातील दलित जातींचे राजकारण	प्रा. डॉ. कैलास सोनवणे	129-131

Scanned by CamScanner

जात आणि महाराष्ट्राचे राजकारण

प्रा. लिंबोळे गणेश मनोहर
विभाग प्रमुख राज्यशास्त्र विभाग
म.वि.प्र. समाजाचे कला व वाणिज्य
महाविद्यालय वडनेर भैरव ता. चांदवड, जि. नाशिक
फोन : ९६५७००१७०१, ७३८५९८४१८३

प्रस्तावना :

महाराष्ट्राचा स्वतंत्र अस्तित्वासाठी निर्माण झालेल्या संयुक्त महाराष्ट्र चळवळीपासुनच महाराष्ट्राच्या राजकारणाची स्वतंत्र्य ओळख संपूर्ण भारतभर निर्माण झाली होती. भारताचा राजकारणात जातीचा घटक अतिशय महत्वाची भूमिका निभावतो त्याप्रमाणे महाराष्ट्राच्या राजकारणात देखील जातीच्या भूमिकेला महत्वाचे स्थान आहे. महाराष्ट्रात ब्राम्हण, मराठा, कुणबी, माळी, धनगर, वंजारी, भटके - विमुक्त गट, अनुसूचित जाती आणि जमाती यांचे अस्तित्व आहे. या सर्व जात समुहांचा महाराष्ट्राचा राजकारणात व राजकीय प्रक्रियेत कमी, अधिक प्रभाव पडलेला आहे. यातील काही महत्वाच्या जाती आणि महाराष्ट्राचे राजकारण यांचा संबंध सदर संशोधन लेखात मांडण्याचा प्रयत्न केला आहे.

संशोधन लेखाची उद्दीष्टे :

१) महाराष्ट्राचा राजकारणातील जात व राजकारण यांचा संबंध तपासून पाहणे.
२) महाराष्ट्रातील प्रभावशाली जाती व राजकीय पक्ष यांचा सहसंबंध अभ्यासणे.
३) जात आणि बिगर काँग्रेसी सरकार यांच्यातील बदलणारे संबंध शोधणे.
४) समकालात महाराष्ट्रातील जातीचे राजकारण तपासणे.

सदर संशोधन लेखाची वरील चार प्रमुख उद्दीष्टांच्या चौकटीत मांडणी करण्याचा प्रयत्न खालील प्रकारे केला आहे. जात हा घटक भारताच्या राजकीय व्यवस्थेच्या प्रक्रियेतील अतिशय महत्वाचा घटक आहे. भारतात सामाजिक स्तरावर जातीव्यवस्थेची उतरंड आहे. याच आधारावर उतरंडी प्रमाणे जातींना राजकीय सत्तेतील वाटा मिळतो. महाराष्ट्रात ज्या जातींना अस्तित्व आहे त्यांना त्यांच्या सामाजिक स्थानावरून सत्तेचा आयाम प्राप्त होत असतो. राजकीय सत्ता मिळविण्यासाठी प्रत्येक जात राजकारणात सहभागी होण्याचा प्रयत्न करते त्यातुनच जातीचे राजकीयकरण होत असते. असा निष्कर्ष प्रा. रजनी कोठारी यांनी व्यक्त केला आहे. तर भारताच्या प्रत्येक घटकराज्यात काही वर्चस्वशाली जाती आहेत त्यांनाच राजकीय सत्तेमधली वाटा सर्वाधिक स्वरुपात मिळाला आहे. असे मत एम.एन. श्रीनिवास यांनी व्यक्त केले आहे. याशिवाय लोकशाही व्यवस्थेत जातींना दबावगटाचे स्वरुप येत असल्याचे रुडॉल्फ व रुडॉल्फ यांनी विश्लेषण केले आहे. भारताचा जात व राजकारण या प्रमाणेच महाराष्ट्र व जात राजकारण यांचा अभ्यास करुन महाराष्ट्रात काही विश्लेषणे मांडली आहेत यात प्रा. व.म. सिरसीकर, जयंत लेले, अँथनी कार्टर, डॉ. राजेंद्र व्होरा, डॉ. सुहास पळशीकर, डॉ. प्रकाश पवार, डॉ. नितिन बिरमल, डॉ. नीता बोकील ह्या प्राध्यापक प्रभुतींनी आपल्या संशोधन साहित्याच्या आधारे जात आणि राजकारण यांच्या संबंधाचा आढावा घेतला आहे.

Scanned by CamScanner

आजच्या महाराष्ट्राला संयुक्त महाराष्ट्र म्हणुन १ मे १९६० रोजी मान्यता मिळाली. संयुक्त महाराष्ट्र चळवळीत बिगर काँग्रेसी पक्षांची भूमिका महत्वाची होती. परंतु या चळवळीचे व संयुक्त महाराष्ट्र निर्मितीचे श्रेय मिळविण्याचा प्रयत्न काँग्रेसी नेत्यांनी केला याचा फायदा मात्र द्विभाषिक मुंबई नंतर पुन्हा यशवंतराव चव्हाण यांना झाला व ते संयुक्त महाराष्टाचे पहिले मुख्यमंत्री झाले. या दरम्यानच्या काळात राज्य मराठी की? मराठ्यांचे? असे प्रश्न उपस्थित केले गेले (कारण संयुक्त महाराष्ट्रात सर्वाधिक संख्या हि मराठा जातीची होती) या प्रश्नाला यशवंतरावांनी मराठी चे राज्य असे उत्तर देवून त्यासाठी बेरजेच्या राजकारणाचा वापर केला आणि काँग्रेस पक्षाला सत्तेत बळकट केले होते. परिणामी विरोधी पक्षांचा प्रभाव नंतरच्या काळात उत्तोरत्तर कमी होत गेला व महाराष्ट्राच्या राजकारणात मराठी पेक्षा मराठा जातीला सत्तेत अधिक वाटा मिळण्यास सुरुवात झाली. याचा प्रारंभ जरी जेधे - गांडगीळ युतीतून झाला असला तरी फायदा मात्र संयुक्त महाराष्ट्र राज्य झाल्यावर झाला. संयुक्त महाराष्ट्र राज्याच्या निर्मिती आधी राजकीय सत्तेमध्ये ब्राम्हण जातीला स्थान होते मात्र नंतरच्या काळात तो वाटा कमी होत जावून मंडलीकरणातून तो इतर मागास जातींना मिळू लागला. महाराष्ट्राचा राजकारणात जातींना महत्व संख्याबळाच्या आधारावर मिळाले. महाराष्ट्रात मराठा-कुणबी जातींची संख्या अधीक असल्यामुळे सत्ता व सत्तेचे केद्रस्थान हे सतत मराठा जातीकडे राहिले आहे.

जात आणि राजकीय पक्ष यांचा संबंध महाराष्ट्राच्या राजकारणात महत्वाचा मानला जातो महाराष्ट्रात मराठा जात ही वर्चस्वशील जात अथवा प्रभावशाली जात म्हणून ओळखली जाते. एकुण संख्याबळ आर्थिक सत्ता, तसेच भौतिक साधनांची मालकी यामुळे या जातीला राजकारणात आपले वर्चस्व प्रस्थापित करणे सहज शक्य झाले. या वर्चस्वाशाली जातीचा फायदा महाराष्ट्रात काँग्रेस पक्षाला झाला. याच जातीच्या आधाराने काँग्रेस पक्ष महाराष्ट्रात सतत सत्तेत राहिला. त्यामुळे महाराष्ट्र - काँग्रेस - मराठा असा राजकारणात संहसंबंध निर्माण झाला व सर्वाधिक टिकला आहे. काँग्रेस पक्षाने महाराष्ट्रात संयुक्त महाराष्ट्र चळवळीपासूनच मराठा जातीला पक्षात विशेष स्थान दिले आहे. यासाठी सत्तेच्या राजकारणात मराठा जातीला त्याच्या संख्येच्या व अस्तित्वाच्या प्रमाणात वाटा दिला आहे. यासाठी इतर ही संस्थामक यंत्रणाचा उपयोग काँग्रेस पक्षाला करता आला विशेषत: स्थानिक स्वराज्य संस्था सहकारी क्षेत्र यांच्या आधारे मराठा जातीच्या नेतृत्वाला स्थानिक ते राज्यपातळी पर्यंत सत्तेत सामावून घेतले याचा फायदा काँग्रेस व मराठा जात या दोघांना झाला. सुरवातीच्या काळात काँग्रेस पक्षाच्या विरोधी राजकारणात काही अंशी मराठा जातीचा सहभाग होता परंतु यशवंतराव चव्हाणांनी राजकीय कौशल्य व मुस्दीगीरी आधारे बेरजेच्या राजकारण व बहुजनांचे राजकारण या साहाय्याने तो विरोध कमी केला. परंतु काँग्रेस पक्ष अंतर्गत मराठा जातीचे नेतृत्वा आधारे गट सुरवातीपासनच सक्रीय होते. सुरवातीच्या काळात भाऊसाहेब हिरे व यशवंतराव चव्हाण यांना माननारे दोन गट हे मराठा जातीचेच होते नंतरच्या काळात शंकरराव चव्हाण , शरद पवार, विलासराव देशमुख यांही नेत्यांनी आपला गट पक्षातर्गत सक्रिय केला होता.

परंतु नंतरच्या काळात शरद पवारांनी काँग्रेस पक्ष सोडून काँग्रेस एस स्थापन करुन पुरोगामी लोकशाही दल (पुलोद) च्या मार्फत महाराष्ट्रात राजकारण केले याही मागे मराठा जातीचे राजकीय हितसंबंध सुरक्षित ठेवणे हाच महत्वाचा उद्देश होता, पुन्हा काँग्रेस प्रवेश हा देखली हितसंबंधचा एक भाग होता. सत्ता राजकारणात काँग्रेस अंतर्गत मराठा जातीच्या गट तटाच्या राजकारणाचा फायदा नव्याने निर्माण झालेल्या राजकीय पक्षांना मिळाला यामध्ये काँग्रेस पक्षातच्या मराठा जातीच्या नेतृत्वाला सत्तेत वाटा मिळाला नाही ते पक्ष सोडून इतर

ISBN. : 978-93-84283-60-5
Scanned by CamScanner

पक्षात गेले. याचा फायदा शिवसेना व भाजप यांना झाला काँग्रेस मधील काही गट या पक्षामध्ये सामिल झाले याशिवाय या दोन्ही राजकीय पक्षांनी इतर मागास वर्ग जाती, अनुसूचित जाती व जमाती यांना राजकीय पक्षात मोठ्या संख्येने सामावून घेतले त्याचाही फायदा या राजकीय पक्षांना १९९० दशकात झाला महाराष्ट्रातील विभाग निहाय जाती ह्या राजकीय पक्षात समाविष्ट झाल्या. शिवसेना व भाजपा यांना उच्चजाती, ओ.बी.सी. जाती मधली (माधवं) माळी धनगर, वंजारी तर अनुसूचित जाती मधील काही जाती विशेषत:चर्मकार आणि अनुसूचित जमातीच्या काही जातींचा पाठींबा होता, कारण मराठा जातीच्या राजकारणापेक्षा इतर जातींना पक्षात स्थान देण्याची भूमिका शिवसेना भाजपा यांनी स्विकारली व त्याचा फायदा युती शासन येण्यात झाला.

१९९५ मध्ये शिवसेना भाजपा प्रणित युती शासन महाराष्ट्राच्या सत्तेत आले या सत्तेला सर्व जात समुहांचा पाठिंबा काही अंशी मिळाला होता. युतीने मुख्यमंत्री पदावर ब्राम्हण जातीचा मनोहर जोशी यांना सेनाप्रमुख यांच्या सांगण्यावरुन विराजमान केले होते. महाराष्ट्रात या आधी बिगर मराठा मुख्यमंत्री झाले होते परंतु त्यांना मराठा जातीचा पाठिंबा होता म्हणून ते सत्तेत आले होते. वसंतराव नाईक (बंजारा) जातीचे असून मुख्यमंत्री झाले कारण त्यांना यशवंतराव चव्हाण व त्यांचा गटाचा पाठींबा होता पण युती काळात सत्तेत असलेले जोशी यांना मुख्यमंत्री पद दिल्यामुळे मराठा जातीचे नेतृत्व नाराज होते. परंतु मराठा जातीच्या नेतृत्वाला काँग्रेस नेतृत्वाला शह देण्याची शिवसेना प्रमुखांची भूमिका त्याकाळी होती. युती सरकाच्या काळात ब्राम्हण , इतर मागासजाती, अनुसुचित जाती व जमाती यांना सत्तेत अधिक वाटा मिळाला होता व काही महत्वाची सत्तापदे देखील मिळाली होती. परंतु १९९९ नंतर राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्षाने पुन्हा मराठा जातीच्या राजकारणाला नवे वलय देवून राष्ट्रवादी काँग्रेस हा पर्याय उबलब्ध करुन दिला. १९९९ मध्ये काँग्रेस व राष्ट्रवादी काँग्रेस आघाडी महाराष्ट्राच्या सत्तेत आली व मराठा जातीच्या राजकारणाला पुन्हा सत्तेच्या परिघात आणण्यास त्यांच्यात एकमत झाल्याचे दिसते. आघाडीच्या काळात सत्ताकेंद्र मराठा जातीकडे सरकल्याचे चित्र स्पष्ट दिसते. मुख्यमंत्री पद हे देखली मराठा जातीकडे स्थिर ठेवण्याचा पुरेपुर प्रयत्न झाला. सुशिलकुमार शिंदे यांना एकदा संधी मिळाली तोही केंद्रातील श्रेष्ठींच्या पाठींब्यामुळेच परंतु त्यांना असणारा विरोधातूनच नंतर राज्यपाल ते केंद्रीय मंत्री असा प्रवास घडला विलासराव देशमुख अशोक चव्हाण पृथ्वीराज चव्हाण हे काँग्रेसचे मुख्यमंत्री मराठा जातीचे होते.

१९९५ नंतर २०१४ मध्ये पुन्हा एकदा युती शासन सत्तेत आले आहे. युतीच्या काळातील सत्ताकेंद्र आज ब्राम्हण जातीकडे आहे. यामुळे महाराष्ट्रीतल प्रबळ जात मराठा दुखावली गेली. युती मधील मराठा जातीच्या गटाला सत्ताकेंद्र मराठा जातीकडे यावे यासाठी आटोकाट प्रयत्न देखील केले गेले. २०१४ ची निवडणुक हि खऱ्या अर्थाने वेगळ्या सवरुपाची होती जात ह्या घटकापेक्षा विकासाचे राजकारण, भ्रष्टाचार, माध्यमांची भूमिका, नवमतदारवर्ग, मोदी लाट घटक प्रभावशील होते. १९८० नंतरच्या दशकात महाराष्ट्राच्या राजकारणात काँग्रेस शिवसेना, भाजपा राष्ट्रवादी कँग्रेस व अलीकडील महाराष्ट्र नवनिर्माण सेना या सर्वच राजकीय पक्षात मराठा जातीचे गट कार्यरत ओहत, राजकीय सत्तेत वाटा मिळविण्याचा सतत त्यांचा प्रयत्न दृष्टीपथास येतो. सुरवातीच्या काळात काँग्रेस वर्चस्वाला असणारी मराठा जातीची वलये आता बदलत जावून प्रत्येक राजकीय पक्षात अशी एक-एक वलये निर्माण झाली आहेत. राजकारणातील पक्ष व पक्षामधली जातीचे अस्तित्व हे वेगवेगळ्या स्वरुपाचे झाले आहे. प्रत्येक राजकीय पक्षात प्रत्येक जातीचा एक गट सक्रीय आहे. त्यामुळे संपुर्ण जातीचे एक गठ्ठा मते आज कोणत्याही राजकीय पक्षाला मिळू शकत नाही त्यामुळेच आजची

ISBN. : 978-93-84283-60-5

Scanned by CamScanner

राजकीय परिस्थिती बदलत जाणारी दिसते. आज महाराष्ट्रात मुख्यमंत्री ब्राम्हण जातीचे देवेंद्र फडणवीस आहेत त्यांना भाजपातीलच नव्हे तर बहुतांशी राजकीय पक्षातील मराठा जातीचा विरोध आहे. मात्र तरीही त्यांना सत्ताकेंद्र मिळाले कारण आजची राजकीय परिस्थिती भिन्न आहे. फडणवीस यांना केंद्र व संघ यांचा पाठिंबा असल्यामुळे ते सत्तेत राहू शकतील प्रसंगी प्रबळजातीचा विरोध न जुमानता व्यवस्था चालविली जातांना दिसते जी सुरवातीच्या काळात शक्य नव्हते. ज्या मुख्यमंत्र्यांना मराठा जातीचा पाठींबा नव्हता त्यांना जास्त काळ सत्ता उपभोगता आली नाही हा महाराष्ट्राचा इतिहास आहे.

याशिवाय समकालीन महाराष्ट्राच्या राजकारणात इतर मागास जाती, अनुसूचित जाती आणि जमाती यांना केवळ निवडणुकीच्या राजकारणाचा एक भाग म्हणुन आणि आरक्षण या आधारावर वापरुन घेतले जात आहे. याची अनेक उदाहरणे या संदर्भात स्पष्ट करता येईल अगदी यशवंतराव चव्हाणांचा काळही याला अपवाद नाही (नाशिक लोकसभा पोटनिवडणुक) १९६० पासूनच विशेषत: दलित समुहांच्या राजकीय पक्षाला निवडणुकीच्या पुरता वापरुन मते घेणे ही प्रक्रिया सर्व राजकीय पक्षाकडून झालेली दिसते. या पेक्षा वाईट गोष्ट म्हणजे आजही अनुसूचित जमातींना मुख्य प्रवाहात आणणे महाराष्ट्राच्या राजकारणात शक्य झाले नाही. दलिताचे गट आज प्रत्येक राजकीय पक्षांशी संलग्न ओहत फक्त निवडणुकी पुरते सत्तेत मात्र त्यांचा स्थान नगण्य आहे हे सत्य नाकारता येत नाही.

निष्कर्ष :

१) महाराष्ट्राचा राजकारणात जात व राजकारण यांचा घनिष्ठ संबंध आहे. जातीच्या आधारानेचे महाराष्ट्राचे सुरवीतपासूनचे राजकारण घडत असल्याचे स्पष्ट होते.

२) मराठा हि जात महाराष्ट्रात प्रभावशाली अथवा प्रबळ जात आहे. त्यामुळेच स्थानिक ते राज्यपातळीवरील सत्तेच्या केंद्रात व परीयात याच जातीचा समावेश अधिक राहिला आहे.

३) बिगर कॉंग्रेसी सरकारचा काळात मराठा जातीला शह देवून इतर जातींना सत्तेच्या केंद्रात व परीघात आणण्याचे प्रयत्न जाणूनबुजुन झालेले आहेत. युतीच्या दोन्ही काळात तसे प्रयत्न होतांना दिसतात.

४) अनुसूचित जाती जमातींचा वापर हा फक्त सत्ता मिळवितांना निवडणुकांत केला जातो परंतु सत्ता मिळाल्यानंतर त्याचा अल्पसा वाटा देखील दिला जात नाही.

५) समकालीन राजकीय व्यवस्थेत जात घटकाबरोबरच इतर घटकाचा प्रभाव राजकारणावर अधिक असल्याचे दिसुन येते.

संदर्भ :

१) पळशीकर सुहास २००४, समकालीन भारतीय राजकारण पुणे, प्रतिमा प्रकाशन

२) प्रकाश बाळ, किशोर बेडकिहाक २००२, भारतीय राजकीय व्यवस्था, आंबेडकरी अकादमी सातारा.

३) पळशीकर सुहास , १९९८ जात व महाराष्ट्रतील सत्ताकारण, पुणे, सुगावा प्रकाशन

४) बोकील नीता, २०१२, महाराष्ट्राचा राजकीय इतिहास १९६०-१९७२, पुणे, मौज प्रकाशन

५) पकशीकर सुहास व नितिन बिरमल (संपा.) महाराष्ट्राचे राजकारण-राजकीय प्रक्रीयेचे स्थानिक संदर्भ, पुणे, प्रतिमा प्रकाशक.

□□□

ISBN : 978-93-84283-60-5

Scanned by CamScanner

AY-2016-17

RAYAT SHIKSHAN SANSTHA'S

R. B. Narayanrao Borawake College

SHRIRAMPUR, DIST. AHMEDNAGAR - 413 709, (M.S.)
(Re-accredited by NAAC with "A" grade)
(ISO : 9001:2008 certified)

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये

University Grants Commission, New Delhi

Sponsored

NATIONAL LEVEL SEMINAR

ON

"DEMOGRAPHIC TRENDS IN INDIA : CHALLENGES AHEAD"

5th and 6th Oct. 2016.

Organized by

DEPARTMENT OF ECONOMICS

Post Graduate Teaching and Research Centre

R. B. NARAYANRAO BORAWAKE COLLEGE,

Shrirampur-413 709 (Maharashtra)

ISBN - 978-81-932117-7-9

INDEX

SR. NO.	TITLE OF THE RESEARCH PAPER	AUTHOR/S	PAGE NO.
1	Demographic Transition in India	Dr. K. H. Shinde Mr. Pravin S. Jadhav	1
2	Population in India: An overview	Dr. K.H.Shinde	7
3	The Impact of India's Draft National Health Policy, 2015 on Indian Population	Dr. Smt. S. R. Chavan Miss. Jadhav C. B.	11
4	Types, Factor, Consequence of Indian Migration	Shri.Sandip BaburaoAbhang	14
5	Population Growth and economic development	Kotian Sowmya S.	20
6	Population Density	Prof. N. C. Pawar Miss. Puja Gosavi	23
7	Population Policy of India: 2000	Prof. A. B. Rahane	30
8	India's Population Trends its Opportunity and Challenges to context SC & ST Category	Dr. Seema R.Chavan,	35
9	Core and Peripheries Analysis of Weaker Section: A Special Reference to Scheduled Castes Population	Mr. Sandip Sasane	42
10	Population Pressure on Agriculture: A Special Reference to Ahmednagar District, Maharashtra	Dr. S. P. Cholke	46
11	The Indian population : Real facts and remedies	Mrs. Deepali Shivram Kharat Prof. Vijay Santu Patole	50
12	Geographical Analysis of density and Distribution of ST Population in Ahmadnagar District	Dr. C. B. Chaudhari	55
13	A study of population policy in India.	Amrin Isa Patel	63
14	Demograohic Dividend its implication to India	Dr. B. Y. Deshmukh	66
15	India is set to become the youngest country	Dr.Pratap J. Phalphale	74
16	"Demographic Trends and its Impact on Indian Economy and Society"	Dr. Suhas Avhad Mr. Walunj G. R.	78
17	'Population Policy in India'	Mrs. Khose P. N.	81
18	Growth of Population and its Impact on Literacy	Mrs. JadhavJyotiSahebrao,	85
19	Demographic Trends in India	Dr. R. G. Rasal,	89
20	'Population Policy in India'	Prof. Archana Aher	95
21	Effects of Population Explosion on Poverty	Prof. Dr. Smt. Patil Vaishali Dhanraj,	101

SR. NO.	TITLE OF THE RESEARCH PAPER	AUTHOR/S	PAGE NO.
22	Population Growth Rate in Ahmednagar District	Prof. Jawale S.R Prof. Kadus V D	104
23	'Study of Demographic Characteristics in Nandurbar district'	Prof. Pawar Shankar S.	108
24	Impact of Irrigation on Population Density of Western Maharashtra: A Geographical Analysis	Dr. Kale C. N.	113
25	'Indian Population Phases & Demographic Transition'	Mrs. Rahane Shobha T. Dr. Kadam Promodini	119
26	'Changing Characteristics of Indian Population'	Dr. Anna K. Patil	122
27	Impact of Population Growth on Education	Prof. Gagare A.S.	126
28	Impact of overpopulation on Indian Economy	Prof. Sayyed S. B. Prin. Dr. L. D. Bhor	128
29	'Social effects of New Media': An analysis of new media usage and its effects on the young users in Pune.	Prof. Ajit Gagare,	132
30	"India's Demographic Trends: its opportunities and Challenges"	Dr. S. G. Vaidya	138
31	Study of Population Growth and Sex Composition Trends in Ahmadnagar District	Prof. G. K. Sanap Dr. R. G. Rasal	146
32	Linear Demand Equation by Least Square Method	Dr. P. G Andhare	149
33	भारतीय लोकसंख्येतील ठळक बदल व आव्हाने	प्रा.डॉ. ज्ञानदेव एकनाथ झिने	151
34	भारतीय लोकसंख्या वाढीमुळे , लोकसंख्या व डॉक्टर हे मानांकन राखताना वर्ष २०२० पर्यंत भारतीय अर्थव्यवस्थेवर पडणारा आर्थिक भार एक अभ्यास.	शेटे महेश तुकाराम	155
35	अहमदनगर जिल्ह्यातील लोकसंख्या बदलाचे मानव संसाधन विकासापुढील आव्हाने	प्रा. डॉ. सुहास आव्हाड नानासाहेब चंद्रभान पवार	159
36	लोकसंख्या विषयक विश्लेषणाची तंत्रे	श्रीमती जोगदंड ज्योती श्रीपती	165
37	भारतीय लोकसंख्या व त्याचा मानवी जीवनावरहोणारा परीणाम.	महातेकर ज्ञानेश दिलीप	171
38	लोकसंख्या : एक दृष्टिक्षेप	श्री.गणेश रघुनाथ जैतमल	174
39	भारतातील लोकसंख्येची वाढ आणि वितरण	श्री. पडोळे दिगंबर जगन्नाथ	180
40	लोकसंख्या वाढ आणि दारिद्रय	श्री.रणदिवे अमोल अनिल	183
41	भारतातील लोकसंख्येचे शहरी – ग्रामीण वितरण	नळे शैलेश संजय नळे पल्लवी संजय	186

 ISBN: 978-81-932117-7-9

SR. NO.	TITLE OF THE RESEARCH PAPER	AUTHOR/S	PAGE NO.
42	भारतीय लोकसंख्या संक्रमणाच्या विभिन्न अवस्था	आशिष सुधाकरराव निमकर,	188
43	लोकसंख्याषास्त्र आणि लोकसंख्याविशयक विविध संकल्पनांचा चिकित्सक अभ्यास	डॉ.सदाशिव सिताराम मेंगाळ	193
44	भारतातील लोकसंख्यावाढ आणि बेरोजगारी	कु.दळवी प्रतिभा ज्ञानदेव कु.नवघरे माधुरी विजय	200
45	लोकसंख्या संक्रमण दृष्टीकोन आणि आर्थिक विकास	प्रा.डॉ.आर.जी. रसाळ कु.जाधव चेतना बबनराव	203
46	लोकसंख्या विषयक सिद्धांत—एक दृष्टिक्षेप	श्रीमती नाईकवाडे सोनाली अशोक.	206
47	महाराष्ट्राची लोकसंख्या एक दृष्टिक्षेप	निकम पुनम नरेंद्र	210
48	मानवी बर्तनाच्या न्यासिकरणावर जनपदाचा प्रभाव:मानसशास्त्रीय संशोधनात्मक दृष्टिकोन	डॉ. गणेश विष्णू लोखंडे	215
49	भारतीय लोकसंख्येची वाढती प्रवृत्ती आणि भारतीय अर्थव्यवस्थेसमोरील आव्हाने	शेळके सागर मच्छिंद्रनाथ	221
50	लोकसंख्या आर्थिक विकासातील एक घटक	गव्हाणे दत्तात्रय धनू	225
51	लोकसंख्या आणि बेकारी	कु.बारहाते अंकिता सोमनाथ	229
52	लोकसंख्या वाढीचे आर्थिक विकासावरील परिणाम	प्रा. श्रीमती काळे एस. आर	232
53	लोकसंख्या वाढ विषयक सिद्धांत: एक दृष्टिक्षेप अभ्यास २०१६—१७	राहिंज रेणूका शिवाजी	238
54	राज्याची निर्मिती व लोकसंख्या यांच्यातील बदलता सहसंबंध: एक राज्यशास्त्रीय विश्लेषण.	प्रा. तोंडे बाबासाहेब सखाराम	241
55	भारतातील अतिरिक्त लोकसंख्या—समस्या व उपाय	प्रा.एम.जी.थोपटे	246
56	भारतातील लोकसंख्येचे स्थलांतर	हरदास माधवी बाळासाहेब	249
57	भारतीय लोकसंख्या धोरण भारतीय	वाकचौरे बी. एस.	253
58	लोकसंख्येतील ठळक बदल व आव्हाने.	श्रीमती.बनकर आशा भिमा	256
59	लोकसंख्यावाढ आणि आर्थिक विकास	श्रीमती डांगे शितल वसंत	261
60	लेकसंख्या वाढीमुळे झालेले शहरीकरण	बोरगे अर्चना उत्तम बोरगे [illegible] उत्तम	264

 ISBN: 978-81-932117-7-9

''लोकसंख्या आर्थिक विकासातील एक घटक''

गव्हाणे दत्तात्रय धनू

मो .9270787685

(dattadg.2007@gmail.com)

प्रस्तावना :-लोकसंख्या हि एक साधन संपदा आहे. साधनसंपदा विपुल प्रमाणात असणे हे आर्थिक सुबत्तेचे लक्षण आहे. मात्र भारतासारख्या देशात लोकसंख्येबाबत वेगळा मतप्रवाह बघावयास मिळतो. भारतीय लोकसंख्या जास्त असल्यामुळे आर्थिक विकासाचा वेग मंद झाला असल्याचे असल्याचे निष्कर्ष समोर येत आहे. मात्र भारताची लोकसंख्या खरोखरच अतिरीक्त आहे काय ? लोकसंख्या आर्थिक विकासातील अडथळाच आहे काय ? आर्थिक विकास साध्य करण्यासाठी देशाची लोकसंख्या जास्त नसणे गरजेचेच आहे काय ? या व अशा अनेक प्रश्नांचा शोध घेण्याचा प्रयत्न प्रस्तुत शोधनिबंधात केलेला आहे.

शोधनिबंधाचा उद्देश :-

1. लोकसंख्या वृध्दीचा अभ्यास करणे.
2. आर्थिक विकासातील लोकसंख्येचे महत्व शोधणे.
3. लोकसंख्येची गुणवत्ता तपासणे.
4. गुणवत्ता वाढीसाठी उपाययोजना सुचविणे.

गृहितके :-

1. लोकसंख्या आर्थिक विकासातिल महत्वपुर्ण घटक आहे.
2. आर्थिक विकास व लोकसंख्या यांच्यात धन सहसबंध आहे.

संशोधन प्रणाली :-प्रस्तुत शोधनिबंधासाठी माहिती संकलनाच्या दुय्यम स्त्रोतांचा आधार घेतलेला आहे. विकसित व अविकसित देशांच्या लोकसंख्येचा व लोकसंख्याविषयक वैशिष्ट्यांचा अभ्यास विचारात घेतला आहे. विविध लेख, पुस्तके, इंटरनेटवरील लेख, इ. चा आधारसामग्री म्हणुन वापर केलेला आहे.

स्पष्टीकरण :-भारतात दर 10 वर्षांनी जनगणना केली जाते.1921 हे वर्ष वगळता देशाची लोकसंख्या वाढत आहे. त्यातील वृध्दीची प्रवृत्ती पुढिलप्रमाणे :-

अ.नं.	जनगणना वर्ष	लोकसंख्येत होणारी निव्वळ वाढ	वृध्दीचे शेकडा प्रमाण
1.	1921	-7,72,177	-0.31%
2.	1931	2,76,56,025	11%
3.	1941	3,96,83,342	14.22%
4.	1951	4,24,27,510	13.31%
5.	1961	7,81,46,681	21.64%
6.	1971	10,89,24,881	24.80%
7.	1981	13,51,69,445	24.66%

8.	1991	16,30,91,942	23.87%
9.	2001	18,23,16,397	21.54%
10.	2011	18,21,17,541	17.70%

स्त्रोत : भारतीय अर्थव्यवस्था : प्रतियोगीता दर्पण (अतिरीक्तांक)

1921 ला 25,13,21,213 इतकी असणारी लोकसंख्या 2011ला 121,08,54,977 इतकी वाढली. जगात लोकसंख्येच्या बाबतीत चीननंतर भारतचा दुसरा क्रमांक लागतो. चीनची लोकसंख्या सर्वाधिक असुनही चीनने आपला विकास साध्य केलेला आहे. यावरुन लोकसंख्या आर्थिक विकासास सहाय्यभुत असते असे सिध्द होते. भारताता साक्षरतेच्या बाबतीतही मोठी वाढ झाल्याचे दिसून येते.1951 ला साक्षरतेच प्रमाण 18.33 टक्के इतके अल्प होते. त्यातही महिलांच्या साक्षरतेचे प्रमाण अगदी नगण्य म्हणजेच फक्त 8.86 टक्के इतके होते. आज हेच प्रमाण आशादायक बनत चालले आहे. 2011 च्या जनगणेनुसार 73 टक्के साक्षरतेचे प्रमाण आहे त्यात पुरुष साक्षरता 80.9 टक्के तर महिला साक्षरता 64.6 टक्के इतकी आहे. यावरुन भविष्यात मानवी साधनसामग्रीत भरघोस वाढ होऊन आर्थिक विकासाला मोठा हातभार लागु शकेल. बऱ्याचशा विकसित देशाचा विचार करता त्यांनी आपली लोकसंख्या वाढविण्यासाठी प्रयत्न केल्याचे दिसून येते.

लोकसंख्या आर्थिक विकासासाठी सहाय्यक असते या समर्थनार्थ मुद्दे पुढिलप्रमाणे :-

1. **नैसर्गिक साधन संपदेच्या पुर्ण वापरासाठी :-**देशात उपलब्ध असणारी नैसर्गिक साधनसंपदा व लोकसंख्या यांचे प्रमाण पर्याप्त असले पाहिजे. साधनसंपदा वापराविना पडून राहत असेल तर देशाला आर्थिक विकास साध्य करता येत नाही. ज्या देशाची लोकसंख्या कमी आहे अशा देशांच्या बाबतीत या नैसर्गिक साधनसंपदचा वापर करुन घेण्यासाठी मानवी संपदेत वाढ करण्याकडे विशेष लक्ष दिले जात आहे.
2. **संशोधन कार्यासाठी :-** आजच्या गतीमान जगात संशोधनाला खुप महत्व प्राप्त झालेले आहे. जो देश संशोधनात विशेष प्रगती करेल तोच देश आर्थिक विकास साध्य करु शकेल. देशातील लोकांसाठी तसेच निर्यासाठीही संशोधन वरदान ठरत असते. बौध्दिक संपदेच्या मार्फत जगावर राज्य करता येईल. मात्र त्यासाठी लोकसंख्येची संशोधनकार्यासाठी रुची असणे आवश्यक आहे. भारतीय लोक संशोधनात मागे नाहीत. अमेरीकेतील ज्या क्रोमाक रिसर्चइंक कंपनीने कडुलिंब, बासमती तांदुळ व हळद याची पेटंट पळवली होता व आता गोमुत्र व इतर भारतीय औषधीचे पेटंटसाठी अर्ज केलेला आहे त्यात उच्चपदस्थ शास्त्रज्ञ भारतीय आहे. त्याच्या सल्ल्यानेच हि कंपनी पेटंट पळविण्याचा प्रयत्न करीत आहे.
3. **प्रभावी मागणीच्या वाढीसाठी :-** अर्थव्यवस्थेला गती प्राप्त होण्यासाठी प्रभावी मागणीची फार गरज असते. आज विकसित देश त्यांची उत्पादने विकण्यासाठी भारतीय बाजारपेठेची निवड करतात. कारण भारतात अतिरीक्त लोकसंख्येमुळे प्रभावी मागणी आपोआप जास्त आहे. मात्र त्याचा फायदा विदेशी उद्योजक घेत आहेत.
4. **सेवा क्षेत्राच्या अधिक विकासासाठी :-**भारतासारख्या देशात BPO कंपन्या मोठ्या प्रमाणात येत आहेत. त्यामुळे भारताला मोठ्या प्रमाणात परकिय चलन प्राप्त होत आहे. भविष्यात LPO (वकिली

सेवा) तसेच तत्सम सेवा निर्यात करण्याची मोठी संधी आपल्याला आहे. त्यामुळे जेवढी लोकसंख्या अधिक-तितका सेवा व्यापार वाढण्यास मदत होणार आहे.

5. **बचत आणि गुंतवणुकित वाढ होण्यासाठी :-** देशाच्या विकासासाठी भांडवलाची गरज असते. बचत जेवढी जास्त तेवढे गुंतवणुकीसाठी दुसऱ्या देशावर असलेले अवलंबीत्व कमी करता येते. जास्तीच्या लोकसंख्येला अल्प बचतीची सवय लागली तरी देशाच्या एकुण स्वदेशी गुंतवणुकीत मोठ्या प्रमाणात वाढ होईल. गुंतवणुक स्वदेशी असेल तर ती काढुन घेतल्याने आर्थिक नुकसान होत नाही. विदेशी गुंतवणुक नेमकी अडचणीच्या वेळेस काढून घेतली जाते व त्याचा विकासावर विपरीत परीणाम होतो.

लोकसंख्येबाबत भारतातील सद्यस्थिती :

भारत 2020 मध्ये महासत्ता होण्याची स्वप्न बघतो आहे. भारताचे राष्ट्रपती यांनी व्हिजन 2020 च्या यशस्वीतेसाठी देशातील लोकसंख्याच विचारात घेतली आहे. सध्या भारत हा ''तरुण भारत '' आहे. आज देशातील 15ते 60 वयोगटातील लोकसंख्येचे प्रमाण 60.29 टक्के इतके आहे म्हणजेच जास्तीत जास्त लोकसंख्या तरुण आहे. अशी स्थिती मानवाच्या आणि देशाच्या आयुष्यात एकदाच येत असते. म्हणुन या तरुण लोकांच्या हातुनच आपण महासत्ता होऊ शकतो.

मात्र भारतात बहुसंख्य लोकांच्या हाताला काम नसल्यामुळे लोकसंख्येचा वापर विधायक कामासाठी करुन घेता येत नसल्याने लोकसंख्या अडथळा असल्यासारखे वाटते. देशाच्या लोकसंख्येला आर्थिक विकासातील एक पोषक घटक बानवायचे असेल तर पुढिल उपाययोजना कराव्या लागतील .

लोकसंख्या आर्थिक विकासातील एक पोषक घटक बनण्यासाठीच्या उपाययोजना :-

1. **साक्षरतेत वाढ करणे :** लोकसंख्या जोपर्यंत साक्षर होत नाही तोपर्यंत ती आर्थिक विकासाचा हिस्सा होऊ शकत नाही. भारतात 2011 च्या जानगणेनुसार 84.04 टक्के इतकी आहे. देशात 100 टक्के साक्षरता निर्माण केली पाहिजे.
2. **लोकसंख्येच्या गुणवत्तेत सुधारणा करणे :-** मानवी विकास निर्देशांकामार्फत गुणवत्ता मोजली जाते. मानवी विकास निर्देशांकात भारताचा क्रमांक 130 वा आहे. म्हणजेज अजुन लोकसंख्येचा मोठा भाग शिक्षण, सरासरी आर्युमान, राहणीमानाचा स्तर, आरोग्य अशा मुलभूत सुविधांपासून वंचित आहे. त्यांना या सुविधांचा लाभ मिळाला तर देशातील लोकांची गुणवत्ता सुधारण्यास मदत होईल.
3. **अनैच्छिक बेकारी नाहिसी करणे :-** देशातील ऐच्छिक बेकार वगळता इतर सर्व लोकांना त्याच्या पात्रतेप्रमाणे काम मिळाले पाहिजे. देशातील बेरोजगारी नष्ट करता आली तर दारिद्र्य व इतर समस्यांचे आपोआप निराकरण करणे शक्य होईल. सरकारने मोठ्या प्रमाणात रोजगारनिर्मिती केली पाहिजे.
4. **पडुन असलेल्या नैसर्गिक साधनसंपत्तीचा वापर करणे :-** देशातील लोकांना रोजगार पुरविणे सरकारला सहज शक्य आहे. भारतात मोठ्या प्रमाणात नैसर्गिक साधनसंपदा पडून आहे. मानवी साधनसंपदेचा वापर करुन पडुन असलेली नैसर्गिक संपदेचा वापर सुरु केला तर मोठ्या प्रमाणात उत्पादन वाढ होईल.

5. **मानवी संसाधन विकासाकडे अधिक लक्ष देणे :-** मानवी साधनसंपत्तीच्या विकासाकडे काळजीपुर्वक लक्ष सरकारने दिल्यास संपुर्ण लोकसंख्या आर्थिक विकासात मदतनिस होईल.
6. **शिक्षण पध्दतीत सुधारणा करणे :-** अस्तित्वात असलेली शिक्षणपध्दत सदोष आहे. सरकारच्या शैक्षणिक धोरण व शिक्षण पध्दती यांत काळानुरुप बदल होणे गरजेचे आहे. नैतिक व व्यावसायिक शिक्षणाची योग्य ती सांगड घालून शिक्षणाने एक आदर्श नागरीक व त्याला रोजगार मिळविण्यास किंवा उपजिविकेस पात्र करता आले पाहिजे. सध्या व्यावसायीक शिक्षण घेणाऱ्यांना निती, मुल्ये शिकविली जात नाही व पारंपारीक शिक्षण घेणाऱ्यांना उपजिविका भागविता येत नाही.
7. **बौध्दिक संपदा अधिकारांचा लाभ मिळवून देणे :-** देशातील जनतेला पेटंट सारख्या कायद्यानुसार उत्पादनाचे व प्रक्रियांचे हक्क प्राप्त करुन दिला पाहिजे. बौध्दिक संपदा अधिकाराची माहिती जनतेला करुन देणे गरजेचे आहे. त्यामुळे पेटंट चोरी होणार नाही व भारतीय संशोधकांना फायदा होईल. स्टार्ट अप इंडिया सारख्या योजना स्वागतार्ह आहेत.
8. **सरकारी पातळीवरुन प्रयत्न करणे :-** देशातील लोकांची गुणवत्ता, राहणीमान, शैक्षणिक दर्जा इ. मध्ये सुधारणा घडवून आणण्यासाठी सरकारी पातळीवरुन प्रयत्न होणे गरजेचे आहे. राजकिय, प्रशाकिय यंत्रणांनी याबाबतीत मुळापासून प्रयत्न करणे गरजेचे आहे.
9. **सेवा क्षेत्राचा विकास करणे :-** सेवा उद्योगांचा विकास केल्यास बहुसंख्य विकसित व विकसनशिल देशांना सेवा पुरविण्याचे काम भारताकडून होऊ शकते. तेवढी मानवी शक्ती आपल्याकडे आहे.

गृहितकृत्य पडताळणी :-

1. गृहित क्र. 1 वरील हे वरील विश्लेषणावरुन सिध्द होते.
2. गृहित क्र.2 हे तेव्हाच सिध्द होईल जेव्हा संपुर्ण लोकसंख्या साक्षर असेल आणि प्रत्येकाला काम उपलब्ध असेल. वर सुचविलेल्या उपाययोजना केल्यास सदर गृहित सिध्द होउ शकेल.

संदर्भसुची :-

1. दत्त गौरव व महाजन अश्विनी, "भारतीय अर्थव्यवस्था", 48 वी आवृत्ती 2011, एस. चंद पब्लिकेशन, दिल्ली.
2. रारावीकर यशवंत व अन्य, "डायमंड अर्थशास्त्रकोश" 2008, डायमंड पब्लिकेशन, पुणे.
3. विघ्नराजा गणेश, "लोकसंख्या संमिश्र वरदान", 29 सप्टेंबर 2011, दैनिक सकाळ, पुणे.
4. दातीर आर.के. व अन्य, "भारतीय अर्थव्यवस्था :समस्या आणि भवितव्य", 2013, निराली प्रकाशन, पुणे.
5. आशियाई बँक रिपोर्ट.
6. दैनिक लोकसत्ता, महाराष्ट्र टाईम्स.
7. *www.economist.com*

ADMINISTRATIVE BULIDNG

About the College

The college was established in June 1960. It is one of the leading branches in higher education of 43 colleges of Rayat Shikshan Sanstha, Satara, affiliated to the Savitribai Phule Pune University ,Pune, in rural India providing quality education to masses. The college is celebrating Golden Jubilee year up to this golden moment, college has achieved number of mile stones such as

- Best College Award of S. P. Pune University, Pune 2007- 08
- Rayat Mauli Award of Rayat Shikshan Sanstha 2007- 08
- Best Principal Award of S.P. Pune University, Pune 2008 – 09
- NAAC Re-accredited 'A' Grade-2012
- ISO: 9001-2008 (2012)
- Karmveer Award : 2012 -13
- The college runs 16 under graduate, 9 Post Graduate and 4Research Programmes.

FACULTY OF ARTS AND HUMANITIES BUILDING

Department of Economics at a Glance

elevant Economic issues

The Department of Economics was Economics was established in the year 1963. It imparts UG (1963) and PG (1970) level programme along with M. Phil. Research Center- 2007/ Ph. D.-2016. It is leading department of college with around 500 student on it roll and 5 qualified faculty, The department is providing two short term Courses 1) Self help group and Banking Practices 2)Tax consultancy Beside the regular degree courses. The department has been organizing various academic activities regularly in order to develop research culture among the learning community. It has also been instrumental in providing platform for discussion and debates on current and relevant Economic issues

Rayat Shikshan Sanstha's
R. B. NARAYANRAO BORAWAKE COLLEGE,
Shrirampur-413 709 (Maharashtra)
Ph. No. (02422) 222347 website: www.rbnbcollege.com
E-mail: rbnbcollege@gmail.com

AY-2017-18

UGC Approved Sr. No. 49366

SRJIS

Online ISSN -2278-8808
Printed ISSN- 2349-4766

GLOBALLY INDEXED
IMPACT FACTOR
SJIF 2016
6.177

An International
Peer Reviewed

Referred
Quarterly

SCHOLARLY RESEARCH JOURNAL FOR INTERDISCIPLINARY STUDIES

OCT-DEC , 2017. VOL. 6, ISSUE -34

5

EDITOR IN CHIEF : YASHPAL D. NETRAGAONKAR, Ph.D.

SJIF 2016 = 6.177

Online ISSN 2278-8808 **Printed ISSN 2349-4766**

An International, Peer Reviewed, & Referred Quarterly

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies

OCT-DEC, 2017, VOL-6, ISSUE-34

266 भारतीय शेतीची आधुनिकता आणि सद्यस्थिती
प्रा. डॉ. कदम प्रमोदिनी विठ्ठल (1173-1181)

267 मानव संसाधन व्यवस्थापन :– श्रमशक्तीचा आदर्श स्त्रोत
डॉ. डी.एस. पाटील (1182-1188)

268 भारतातील कृषि क्षेत्र आणि कर्जपुरवठा
प्रा.डॉ. अरुण तवार & प्रा.डॉ. शिवाजी पाते (1189-1192)

269 औद्योगिक विकासात खाजगी क्षेत्राचे योगदान
प्रा. डॉ. आर. डी. भोसले (1193-1196)

270 भारतीय शेतीसमोरील आव्हाने आणि शेती विकास
प्रा. डॉ. कृष्णा शंकर शहाणे (1197-1202)

271 मानव विकास निर्देशांक व भारतीय मुस्लिम समाज– अहमदनगर जिल्ह्यातील श्रीरामपूर तालुक्यातील शहरी भागाचा एक व्यष्टी अध्ययन
प्रा. डॉ. विजयकुमार वावळे, शायिन यासिन शेख (1203-1209)

272 भारतीय अर्थव्यवस्था आणि नोटबंदी एक अभ्यास
अनंत श्रीराम राठोड (1210-1213)

273 वस्तू व सेवा करांचा लघू व मध्यम उद्योगांवर पडणारा प्रभाव
प्रा. डॉ. सावंत रजनी नामदेवराव (1214-1216)

274 कातकरींचा सामाजिक दृष्टीकोन : एक अभ्यास
डॉ. आर. के. दातीर & श्री. विनायक तु. खातळे (1217-1220)

275 भारताचे विदेश व्यापार धोरण : निर्यात वद्धीतील प्रमुख अडथळा ?
प्रा. डी. डी.गव्हाणे & प्रा. डॉ. एस. बी. वैद्य (1221-1226)

276 अहमदनगर जिल्ह्यातील नगरपालिकांच्या महिला व बालकल्याण विभागाच्या योजनांचा चिकित्सक अभ्यास
संगिता रामेश्वरलाल जांगीड & प्रा.डॉ.ए.एम.पवार (1227-1229)

प्रा. डी. डी.गव्हाणे & प्रा. डॉ. एस. जी. वैद्य (1221-1226)

भारताचे विदेश व्यापार धोरण : निर्यात वद्धीतील प्रमुख अडथळा ?

प्रा. डी.डी.गव्हाणे & प्रा. डॉ. एस.जी.वैद्य
कला व वाणिज्य महाविद्यालय, वडनेरभैरव जि. नाशिक, महाराष्ट्
आर.बी.एन.बी. कॉलेज. श्रीरामपूर जि. अहमदनगर, महाराष्ट्

भारत हा कृषीप्रधान व विकसनशिल देश आहे. भारतातच्या व्यवहारतोलात सातत्याने तुट निर्माण होत आहे. जागतिकीकरणाचा स्विकार केल्यांनतर व्यापारातील तुटित मोठी वाढ होत आहे. विदेशी व्यापार धोरणांमुळे देशात आयात होणाऱ्या वस्तु सेवांच्या प्रमाणात वाढ झाली मात्र देशातून निर्यात होणाऱ्या वस्तुंची अपेक्षित वाढ होऊ शकली नाही. भारतीय अर्थव्यवस्थेने जागतिक वस्तुसाठी स्वदेशी बाजारपेठेत अमुलाग्र स्वरुपाचे बदल केले. जागतिकीकरण, उदारीकरण, खाजगीकरण, आयात जकातीत सवलती, प्रत्यक्ष विदेशी गुंतवणूक, फेमा (FEMA) अशा नवनविन व्यापारी धोरणांमुळे आयातीच्या संख्येत व मुल्यात मोठी वाढ झालेली दिसून येते. मात्र कृषीप्रधान भारतातील शेतमालाला परकीय बाजार मिळण्यासाठी प्रत्येक विदेश व्यापार धोरणात ठोस निर्णय झालेला दिसून येत नाही. परिणामी शेतमालाची निर्यात कमी राहिल्याने व्यापारतुटित वाढ होत राहिली. देशातील गरीब शेतकरी आपल्या शेतमालाची उत्पादनखर्चाइतकी किंमत न मिळाल्याने आत्महत्या करीत आहे. देशाची व्यापार धोरणे हे देशाच्या परिस्थितीला अनुरुप ठरणारी असली पाहिजे. त्यांमुळे आंतरराष्ट्रीय बाजारपेठांचा लाभ देशातील अस्तित्वात असलेल्या उद्योगव्यवसायांना होऊन निर्यातवद्धीचे उद्दिष्ट साध्य करता येते. भारताला महासत्ता होण्यासाठी जागतिक व्यापारातील आपला हिस्सा वाढविणे अत्यंत गरजेची बाब आहे. परकिय भांडवलावर उद्योग व सेवा क्षेत्राचा विकास करुन भारत महासत्ता होऊ शकणार नाही. त्यासाठी स्वसामर्थ्यावर उभ्या असणाऱ्या शेती क्षेत्राकडे कानाडोळा न करता त्यातुनच निर्यातवृद्धी साध्य करता आली तर देशाला महासत्ता होण्यापासून कोणताही देश थांबवू शकत नाही.

शोधनिबंधाचा उद्दिष्टये :-

१. व्यापार धोरणांचा अभ्यास करणे.

२. व्यापार धोरणांमध्ये आयात व निर्यातविषयक तरतुदि जाणून घेणे.

३. व्यापारतोलाचा प्रवत्तीचा अभ्यास करणे.

४. निर्यात वृद्धितील अडथळ्यांचा शोध घेणे.

५. निर्यातवाढीसाठी उपाय सुचविणे.

गृहितके :-

१. नविन आर्थिक धोरणाचा अवलंब केल्यापासुन भारताच्या व्यापारतोलातील तुट वाढत आहे.

२. देशांतर्गत व परकिय धोरणांमुळे निर्यात वृद्धित अडथळे निर्माण होत आहे.

३. भारतातील शेतमाल निर्यात वृद्धिला मोठा वाव आहे.

१९९१ नंतरची भारतातील आयात -निर्यात

(आकडे दशलक्ष डॉलर मध्ये)

वर्ष	निर्यात		आयात		व्यापारतोल
	मुल्य	वृद्धिदर	मुल्य	वृद्धिदर	
१९९१-९२	१७८६५	--	१९४११	--	-१५४६
१९९२-९३	१८५३७	३.७६	२१८८२	१२.७३	-३३४५
१९९३-९४	२२२३८	१९.९७	२३३०६	६.५१	-१०६८
१९९४-९५	२६३३०	१८.४०	२८६५४	२२.९५	-२३२४
१९९५-९६	३१७९७	२०.७६	३६६७८	२८.००	-४८८१
१९९६-९७	३३४७०	५.२६	३९१३३	६.६९	-५६६३
१९९७-९८	३५००६	४.५९	४१४८४	६.०१	-६४७८
१९९८-९९	३३२१८	-५.११	४२३८९	२.१८	-९१७१
१९९९-२०००	३६८२२	१०.८५	४९६७१	१७.१८	-१२८४९
२०००-०१	४४५६०	२१.०१	५०५३६	१.७४	-५९७६
२००१-०२	४३८२७	-१.६४	५१४१३	१.७४	-७५८६
२००२-०३	५२७१९	२०.२९	६१४१२	१९.४५	-८६९३
२००३-०४	६३८४३	२१.१०	७८१५०	२७.२६	-१४३०७
२००४-०५	८३५३५	३०.८४	१११५१६	४२.६९	-२७९८१
२००५-०६	१०३०९२	२३.४१	१४९१६७	३३.७६	-४६०७५
२००६-०७	१२६४१४	२२.६२	१८५७३५	२४.५१	-५९३२१
२००७-०८	१६३१३२	२९.०५	२५१६५४	३५.४९	-८८५२२
२००८-०९	१८५२९५	१३.५९	३०३६९६	२०.६८	-११८४०१
२००९-१०	१७८७५१	-३.५३	२८८३७३	-५.०५	-१०९६२२
२०१०-११	१५११३६	-१५.४५	३६९७६९	२८.२३	-२१८६३३
२०११-१२	३०४६२४	१०१.५६	४८९१८१	३२.२९	-१८४५५७
सांख्यिकीय सरासरी	**८३६२९.१०**	**१७.०७**	**१२८२४८.१०**	**१८.२५**	**-४४६१९**

Source : http://commerce.gov.in

वरील आकडेवारीवरुन असे स्पष्ट येते की, १९९१-९२ या वर्षी आयात १९४११ दशलक्ष डॉलर तर निर्यात १७८६५ दशलक्ष डॉलर इतकी होती. याच काळात व्यापार तुट फक्त १५४६ दशलक्ष डॉलर इतकी होती. सन २०११-१२ मध्ये निर्यातीत वाढ होऊन ती ३०४६२४ दशलक्ष डॉलर इतकी झाली तर आयातीतसुद्धा वाढ होऊन ती ४८९१८१ दशलक्ष डॉलर इतकी झाली. या वर्षी व्यापार तुट १८४५५७ दशलक्ष डॉलर इतकी

राहीली. वर्षे १९९२-९३ ते २०११-१२ या कालावधीचा विचार करता निर्यातवृद्धीच्या दरात मोठे चढ उतार पहायला मिळतात. १९९८-९९, २००१-०२,२००९-१० व २०१०-११ या वर्षात निर्यातीत ऋणात्मक वृद्धि दिसून येते. आयातीचा विचार करता फक्त २००९-१० या वर्षी आयातीत ऋणात्मक बदल दिसून येतात. बाकी इतर सर्वे वर्षात आयातीत वाढ झाल्याचेच दिसून येते. अभ्यासकाळात देशाची सरासरी निर्यात ८३६२९.१० दशलक्ष डॉलर इतकी राहिली तर आयात १२८२४८.१० दशलक्ष डॉलर इतकी राहिलेली दिसून येते. निर्यातीपेक्षा सरासरी आयात जास्त राहिल्याने व्यापारतुट प्रतिवर्षी सरासरी ४४६१९ दशलक्ष डॉलर इतकी राहीली.

व्यापार तुट निर्माण होण्याची कारणे :-

अ) निर्यात कमी असण्याची कारणे :-

१. कृषी क्षेत्राचा जास्त विस्तार :-भारतात जास्तीत जास्त लोकसख्या शेतीवर अवलंबुन असल्याने निर्यातीमध्ये शेती क्षेत्राचे प्राबल्य दिसुन येते. त्यामुळे या क्षेत्रातुन जास्त निर्यात होत असली तरी एकुण मुल्य मात्र कमी राहते. तसेच शेती या क्षेत्रात प्रचंड अनिश्चितता असल्याने उत्पादनात मोठ्या प्रमाणात चढ उतार होत असतात. त्याचा परीणाम निर्यात घटण्यावर होत असतो.

२.अभ्यासरहित विदेश व्यापार धोरण :-भारताच्या विदेश व्यापार धोरणात अभ्यासाचा अभाव दिसून येतो. देशातील ज्या शेतमालाला परदेशी बाजारपेठेत मोठी मागणी असतांना केवळ राजकिय स्वार्थापोटी अशा शेतमालाच्या निर्यातील प्रोत्साहन देण्याऐवजी निर्यात शुल्क आकारले जाते. परिणामी त्या वस्तुंची निर्यात बंद होऊन उलट आयात वाढते. उदा. भारतीय कांद्याला विदेशी बाजारपेठेत मोठी मागणी आहे. मात्र त्यावर प्रतीटन १४०० डॉलरपर्यंत निर्यात शुल्क आकारले गेले होते. २०१७-१८ या वर्षातही त्यावर ८५० डॉलर निर्यातशुल्क आकारले गेले आहे.

३. औद्योगीक उत्पादने परकीय बाजारपेठेत टिकत नाही :-भारतीय अर्थव्यवस्था ही विकसनशिल आहे. बरेच नविन उद्योग स्थापन होत आहे. अशा उद्योगातील उत्पादन हे विशेषता दर्जा बाबत परकीय बाजारपेठेत टिकत नाही. त्यामुळे उद्योगांचा विकास खुंटतो व निर्यात कमी राहते.

४. देशांतर्गत भाववाढ :-सध्या जिवनावश्यक वस्तु व इतर बाबतीत मोठ्या प्रमाणात भाववाढ झालेली दिसुन येते. भाववाढीमुळे सर्व उत्पादने देशांतर्गत बाजारपेठेतच विक्री केली जातात.तसेच इतर देशही त्यांची उत्पादने भारतीय बाजारपेठेत विक्रीस आनतात. त्यामुळे निर्यात कमी राहुन आयात वाढते व तुट वाढत जाते.

५. वाढावा कमी :भारताची लोकसंख्या प्रचंड असल्याने देशातील जवळ - जवळ सर्व उत्पादन देशातच उपभोगले जाते. भारत हे कल्याणकारी राष्ट्र असल्याने देशातील उपभोगाला सर्वोच्च स्थान देण्यात आले आहे. त्यामुळे देशांतर्गत उपभोग कमी करुन अल्प उत्पादन निर्यातीसाठी शिल्लक राहते. त्यामुळे निर्यात कमी राहुन व्यापारतोलातील तुट वाढते.

६. WTO मधिल तरतुदी :-जागतीक व्यापार संघटनेने व्यापारामध्ये शेती क्षेत्राचा समवेश केला. त्यामुळे भारतीय शेतीवर त्याचे विपरीत परीणाम झाले. बौद्धीक संपदा हक्कामुळे भारतीय उद्योगांना उत्पादन वाढविण्यासाठी जाचक बंधने या करारामुळे आली. याउलट विकसित देशांनी मात्र व्यापार संघटनेच्या तरतुदीची अंमलबजावणी केली नाही. तसेच त्यास छुपा विरोध केला. उदा. आरोग्यास अपायकारक या नावाखाली विकसित देश भारतासारख्या देशाकडुन होणाऱ्या आयातीवर बंधने लादतात. त्यामुळे निर्यात घटते.

७. कालबाह्य उत्पादन तंत्राचा अवलंब :-भारतीय अर्थव्यवस्था विकसनशिल असल्याने आपल्याला नविन उत्पादन तंत्रासाठी परकीय देशांवर अवलंबुन रहावे लागते. परकीय(विकसित) देश मात्र त्यांच्यालडे कालबाह्य झालेले तंत्रज्ञान महागड्या किमतीला विकतात. त्या तंत्राद्वारे केले जाणारे उत्पादन कमी दर्जाचे असतेच शिवाय त्यासाठी लागणारा खर्चही जास्त येतो. त्यामुळे असे उत्पादन परकिय बाजारपेठेत कमी किमतीस विकणे शक्य न झाल्याने निर्यातीत वाढ होत नाही.

ब) आयात जास्त असण्याची कारणे :-

१. लोकसंख्या वाढ :-भारताची लोकसंख्या जास्त असुन तीचा वाढीचा वेगही जास्त आहे. एवढी मोठी लोकसंख्या असलेल्या देशाचा उपभोगही प्रचंड आहे. देशांतील उत्पादन त्यापेक्षा कमी पडते. त्यामुळे मोठ्या प्रमाणात आयात परावलंबीत्व निर्माण होते. हरितक्रांतीपुर्वि PL४८० कराख्दारे अमेरीकेतुन अन्नधान्याची आयात करावी लागली होती. हरित क्रांती होउनही आज परत आपल्याला अन्नधान्य टंचाईला सामोरे जावे लागत आहे. म्हणुन आज दुसऱ्या हरित क्रांतीची गरज आहे. या वाढत्या लोकसंख्यमुळे विदेशातुन फार मोठ्या प्रमाणात वस्तु भारतीय बाजारपेठेत येत आहे. परकियांच्या दृष्टीने भारत एक मोठी बाजारपेठ आहे. त्यामुळे आपली आयात वाढत आहे.

२. भाववाढ विरोधी आयात :-''भाववाढ म्हणजे कमी वस्तुंचा जास्त पैशाने केलेला पाठलाग ''. म्हणुन भाववाढीची परीस्थिती असेल तर ती अर्थव्यवस्थेसाठी हानीकारक असते. त्यामुळे सरकार वेळीच उपाय योजते व अशा वस्तुंची परदेशांतुन आयात केली जाते. त्यास भाववाढविरोधी आयात असे म्हणतात. व्यापारचक्रांमुळे ही परीस्थिती वारंवार उद्धवत असल्याने आयात जास्त राहुन व्यापारतोलातील तुट वाढत जाते.

३. विकास परीपोषक आयात :-भारताला १९४७ मध्ये स्वातंत्र्य मिळाले. त्यानंतर विकासाचे पर्व सुरु झाले. ज्या वस्तुचे उत्पादन करणे आपल्या कुवतीबाहेर आहे असेही उत्पादन आपण सुरु केले. मात्र त्यासाठी आपल्याला खुप मोठ्या प्रमाणात आयात करावी लागली. त्यास विकास परीपोषक आयात असे म्हणतात. अशी आयात करुन आपली उत्पादन क्षमता वाढविणे व त्याद्वारे निर्यातवाढ होणे गरजेचे असते. भारतात निर्यातवाढ अजुन मात्र कमी आहे. मात्र मोठमोठी यंत्रसामुग्री व तंत्रज्ञान आयातीमुळे व्यापारतोलातील तुट वाढत आहे.

४. पेट्रोलियम पदार्थाच्या वाढत्या किमती :-आं.रा. बाजारपेठेत कच्चे तेल व इतर पेट्रोलियम पदार्थाच्या किमती दररोज वाढत आहे. परंतु यांच्या आयातीशिवाय पर्याय नाही. म्हणुन वाढत्या किमतीलाही आपल्याला पेट्रोलियम पदार्थाची आयात करावीच लागते. त्यामुळे व्यापारतोल प्रतीकुल असल्याचे दिसुन येते.

५. **विदेशी फॅशन :-**भारतीय लोक परदेशी राहणीमान जगण्यासाठी वेगवेगळ्या विदेशी वस्तुंची मागणी करत असतात. एखांदी नविन फॅशन आली की लगेच त्यासाठी भारतासारख्या देशांतुन प्रचंड मागणी निर्माण होते. त्यामुळे आयात वाढुन व्यापारतोल प्रतीकुल बनतो.

६. **परकीय वस्तु स्वस्त :-**परदेशांत तयार होणाऱ्या वस्तु कमी किमतीत उत्पादित होतात. भारतात मात्र त्याच वस्तुंचे उत्पादनासाठी जास्त खर्च यतो. तुलनेने परकीय वस्तु स्वस्त मिळते व उपभोक्ते स्वस्त वस्तुची मागणी करतात. त्यामुळे आयात वाढत जाते.

७. **जागतीकीकरणाने आयात खुली :-**भारताने १९९१ मध्ये जागतीकीकरण, उदारीकारण, खाजगीकरण यांचा स्विकार केल्याने आयात -निर्यात खुली झाली. भारताची निर्यात वाढली मात्र आयात प्रचंड वाढली. विदेशी उत्पादकांनी भारतीय बाजापेठेत आपली उत्पादने विक्रिसाठी झेप घेतली. उत्पादकांमध्ये स्पर्धा निर्माण होउन किंमतीही कमी झाली. त्यामुळे मागणी निर्माण होउन आयातीत मोठी वाढ झाली.

८.**अवपुंजन :-**परकीय देश किंवा उत्पादक भारतीय बाजारपेठ काबीज करण्याच्या दृष्टीने उत्पादन खर्चपेक्षाही कमी किमतीत वस्तु विकतात. WTO मधिल तरतुदी तसेच जागतीकीकरणाचे धोरण यामुळे त्या वस्तुंवर आयात शुल्क, जकाती, कोटा, इ. अडथळेही आणने शक्य होत नाही. त्यामुळे आयात वाढत जावुन व्यापारतोलातील तुट वाढत जाते.

व्यापारतोलातील तुट कमी करण्यासाठी उपाययोजना :-

१. **शेतमाल निर्यातीवर विशेष लक्ष :-**भारतीय शेतमालाला परदेशात मागणी असुनसुध्दा सरकार देशांतील उपभोक्त्यांना कमी किमतीत असा माल मिळावा म्हणुन निर्यात बंदी करातात. सध्या कांदा या पिकाबाबत असे घडले आहे. यापुर्विही उस, कापुस, द्राक्षे, इ. बाबत सरकार उत्पादकांचे हित लक्षात घेत नाही. त्याचे २ परीणाम होतात. एक तर निर्यात कमी होते आणि दुसरे म्हणजे अशा वस्तु उत्पादीत करणाऱ्या उत्पादकांना उत्पादन वाढीची प्रेरणा राहत नाही. म्हणजे या वस्तुचे उत्पादन मुद्दाम कमी केले जाते. म्हणुन परदेशांत मागणी असणाऱ्या वस्तुंची जास्तीत जास्त निर्यात केली जावी व त्यासाठी सरकारने पुढाकार घ्यावा.

२. **आयात पर्यायीकरण :-**आयात केल्या वस्तु देशांत उत्पादीत करणे शक्य असेल तर तसे प्रयत्न करावे. त्यामुळे आयात तर कमी होइलच पण त्याचबरोबर देशांत रोजगारही उपलब्ध होईल.व व्यापारतोलातील तुट कमी करता येईल.

३. **व्यापार धोरणात बदल :-**भारतीय व्यापार धोरणे ही आयातील प्रोत्साहन देणारी व निर्यातीत घट करणारी अशी आहेत. निर्यातीसाठी परवाना, उच्च निर्यात शुल्क , कोटा तर आयातीसाठी खुली अशी विचित्र धोरणे आहे. राज्यकर्ते फक्त मतांवर डोळा ठेऊन उत्पादकांऐवजी उपभोक्त्यांचे हित जोपासण्याचा प्रयत्न कायम करते. सरकारने जर आपल्या व्यापार धोरणात बदल केला तर व्यापारातील तुट कमी करता येईल.

४. चंगळवादाला आळा बसविणे :-चैनिच्या वस्तु तसेच फॅशन इ. मुळेही भारताची आयात वाढते आहे. यावर जर थोड्या जास्त प्रमाणात जकात व इतर कर लादले तर या वस्तुंच्या किमती वाढतील व मागणी घटण्यास मदत होइल. त्याद्वारे व्यापारतोलातील तुट कमी करात येईल.

५. निर्यात उद्योग प्रोत्साहन :-ज्या उद्योगातुन निर्यात वाढ होणे शक्य आहे. त्या उद्योगात मोठ्या प्रमाणात गुंवणुक करुन जास्तित जास्त उत्पादन वाढ करता येईल व निर्यात वाढुन व्यवहारतोलातील तुट कमी होईल.

६. मुल्यघटीचा फायदा करुन घेणे :-आज अवमुल्यनाचे हत्यार वापरता येत नसले तरी मुल्यघटीमुळे देशातुन निर्यात होणाऱ्या वस्तु आं.रा. बाजारात तुलनेने स्वस्त होऊन मागणी वाढेल व त्या वाढलेल्या मागणीचा लाभ आपल्याला करुन घेता आला पाहिजे. मुल्यघटीमुळे आयात महाग तर निर्यात स्वस्त होते.त्यामुळे आपोआप व्यापारतोल व व्यवहारतोलात समतोल प्रस्थापीत होतो. भारतीय रुपया डॉलरच्या तुलनेत गेल्या काही काळात ४५ वरुन ६२ इतका घसरलेला आहे. त्या संधीचा लाभ मिळवता येऊ शकतो.

७.आं.रा.संस्थामार्फत करार करणे :-जागतीक व्यापार संघटना, आंतरराष्ट्रीय नाणेनिधी, जागतीक बॅंक इ. आ. रा. संस्था या विकसित देशांच्या मर्जिने कार्य करतात. त्यामुळे असंख्य देशांचा तोटा होतो. या संस्थामार्फत होणारे करार सर्वासाठी बंधनकारक करणे गरजेचे आहे. व्यापार संघटणेच्या करारनुसार भारताने अनुदानात कपात केली आहे. परंतु विकसित देशांनी (अमेरीका इ.) मात्र अनुदानात कपात न केल्याने भारतीय उद्योग अडचणीत येत आहे. यामुळे आं.रा.संस्थामार्फत करार करुन त्यांची योग्य अंमलबजावणी केली तर आं.रा. व्यापारातील भारताचा तसेच इतर विकसनशिल व अविकसित देशांचा हिस्सा वाढुन जगातील सर्व देशांना व्यापारापासुनचे लाभ मिळतील.वरील उपायांचा काटेकोर वापर केला तर भारताच्या व्यापारतोलातील तुट नाहीशी करता येइल व आपला व्यवहारतोल संतुलित होईल.

संदर्भसुची :-

- *दातीर/लोमटे/इतर- भारतीय अर्थव्यवस्था -पुणे.*
- *यशवंत रारावीकर -अर्थशास्त्रकोश- डायमंड पब्लिकेशन,पुणे.*
- *प्रतीयोगीता प्रकाशन - भारतीय अर्थव्यवस्था*
- *www.rbi.org.in*
- *www.foreign-trade.com*
- *economictimes.indiatimes.com*
- *www.economist.com*
- *http://commerce.gov.in*
- *Govt. Of India, Survey*

An International Peer reviewed

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies (SRJIS) is provides the unique platform established by well-known academicians, research based community to create awareness among the youngsters, readers and contributors. SRJIS motivate to exchange innovations and ideas and Educational Practices Globally.

SRJIS Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies is an International Peer Reviewed Journal published online Bimonthly as well as printed Quarterly with an aim to provide a platform for researchers, practitioners, academicians and professional from diverse areas of all disciplines to bring out innovative research ideas & practices. Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies is dedicated to publish high quality research articles on all aspects of education related to, Arts, Commerce, Science, Educational Technology, Information Communication and Technology, Education, Physical Education, Educational Psychology, English, Linguistics, Engineering, Management, Economics, Dramatics, Business Marketing, Archaeology, Public Administration, Political Science, Social Science, and related all disciplines. Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies invites high quality research papers from all parts of the globe providing meaningful insights to research scholars.

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies (SRJIS) is a Peer Reviewed, & Refereed International Journal published Quarterly a year.

The Journal welcomes the submission of research papers, conceptual articles, manuscripts, project reports; meet the general criteria of significance and academic excellence.

Printed ISSN

Online ISSN

S. No. 37/1, Katraj-Dehu Road Bypass High way, Ambegaon (BK), Pune. Maharashtra. 411046. India. Website: www.srjis.com, Email : editor@srjis.com

₹ 750/-

S.B.V.P. Samaj's

Sahakar Maharshi Bhausaheb Santuji Thorat College of Arts, Science & Commerce,

Sangamner - 422605, Dist. Ahmednagar (M.S.), India

INTERNATIONAL CONFERENCE

ON

Recent Trends in Economics, Commerce & Management

February 1 - 2, 2018

Sponsored by

Savitribai Phule Pune University, Pune

Organized by

Department of Economics

Certificate

This is to certify that,

Prof. / Dr. / Miss / Mr. ......D. D. Gavhane..

has a actively Participated / Delivered a lecture as a Resource Person in the International Conference. He / She Presented a Paper titled on..............................

....

He / Her Contributions to the Conference proceedings are duly acknowledged.

S.M.B.S.T. COLLEGE SANGAMNER

Dr. Suhas Avhad
Professor & Head, Dept. of Economics.
Co-ordinator

Dr. R. K. Datir
Principal & Convener

Special Issue, December 2018

MAH/MUL/03051/2012
ISSN-2319 9318

International Multilingual Refereed Research Journal

Vidyawarta®

Editor
Dr.Bapu Gholap

Guest Editor
Prof.Dr.Sou.Vijaya Gursal

Scanned with CamScanner

Index

01) An Impact of Make in India Policy on Indian Economy
Mr. Bhor Shrikant Sudam, Dist.-Pune ||09

02) A role of Agricultural Finance in the Indian Economy – An Overview
Miss. Nalkar Priyanka Subhash, Dist.- Ahmednagar ||11

03) Growth and development of sugar industry in Indian economy
Ms. Pallavi Kiran More, Dist .- Ahmednagar ||14

04) DEFICIT FINANCING AND ITS IMPACT ON INDIAN ECONOMY
Dr. Jawale Shantilal Ramdas, Kopargaon ||18

05) AN OVERVIEW OF INDIAN ECONOMY & CHALLEGES FACED IN PRESENT ERA
Dr. Shreya Vinay Patil, Vita ||21

06) Indian Capital Market: A Way Ahead for the Development of Indian Economy
Dr. B. B. Lakshete, Hingoli ||26

07) Challenges of E-Commerce in Indian Economy
Mr. Mangesh Shirsath, Dist. Beed ||31

08) EDUCATION AND ECONOMIC GROWTH
Prof. Vrushali A. Ghodke, Rahuri ||35

09) ROLE OF SEED INDUSTRIES IN THE ECONOMIC DEVELOPMENT
Mr. Rajesh D. Chaudhari, Nanded ||38

10) Historical Reasons of Devaluation Rupee and Solution for increasing the ...
Sahebrao Rausaheb Chavan, Dist.-Nandurbar ||42

11) CURRENT CHALLENGES OF INDIAN ECONOMY
Prof. Murtadak B. N., Ahmednagar ||44

12) Recent Developments and Government Initiative in Indian Economy
Dr. S. K. Pulate, Rahata ||48

13) Indian System of Minimum Support Prices and Fair Remunerative Prices
Miss. More Yogita Subhash, Satral ||52

www.vidyawarta.com/03 | http://www.printingarea.blogspot.com

Scanned with CamScanner

28) महाराष्ट्रातील शेती व्यवसाय आणि पीकरचना बदलाचा अभ्यास
डॉ. जयश्री आर. दिघे, जि. अहमदनगर ||109

29) भारतीय अर्थव्यवस्थेतकृषी उत्पादकतेचेयोगदान
प्रा. डॉ. पवार भाऊसाहेब रामचंद्र, जि. अहमदनगर ||113

30) भारतीय अर्थव्यवस्था
प्रा. प्रविण भास्कर गोळे, नाशिक ||121

31) भारतीय रूपयाचे अवमुल्यन
प्रा. डॉ. गव्हाळे बी. व्ही., जि. पुणे ||120

32) केंद्र–राज्य वित्तिय संबधी मुल्यांकन आयोग
प्रा. डॉ. सौ. सुनिता अविनाश शिंदे, गौतमनगर ||122

33) भारतातील बेकारी व दारिद्रय
स. प्रा. पिंगट सविता पांडुरंग, जि. अहमदनगर ||125

34) भारताच्या निर्यात व्यापारात कृषी क्षेत्राचे योगदान
प्रा. श्री. जाधव संतोष ज्ञानदेव, जि. अहमदनगर ||128

35) भारतीय अर्थव्यवस्थेतील शेती क्षेत्राचा विकास : एक दृष्टिक्षेप
सौ. पाऊलबुद्धे अनुराधा रामभाऊ, औरंगाबाद ||131

36) कर्जबाजारीमुळे शेतकऱ्यांच्या आत्महत्येच्या सध्यस्थितीचा चिकित्सक अभ्यास
कु. पुजा सोपानराव धनवटे ||134

37) GROWTH IN TRACTOR MANUFACTURING INDUSTRY AND ITS IMPACT ON AGRI...
Prof. D. H. Bhagure & Dr. B. R. Pawar, Dist.- Ahemadnagar ||138

38) Indian Economy
Prof. Mahale S. A., Shrirampur ||142

39) The problem of Agricultural Economy in Dindori Tahshil
Dr.Dhiraj .C. Zalte , Dist. Nasik (M.S.) ||147

www.vidyawarta.com/03 | http://www.printingarea.blogspot.com

Scanned with CamScanner

२. नैसर्गिक आपत्तीच्या काळात सरकारने भरीव मदत करावी.

३. जलसिंचनाच्या सुविधा व वीजपुरवठा यात वाढ करावी.

४. महागाईवर नियंत्रण आणावे.

५. शेतीसाठी स्वतंत्र अर्थसंकल्प सादर करावा.

६. शेती व शेतीशी संबधीत कामे मनरेगा मार्फत करून मिळावी.

संदर्भसूची :

भारतीय अर्थव्यवस्था

कृषी अर्थशास्त्र : डॉ.मुकूंद गायकवाड

नेट सेट : एन.बी.कुलकर्णी

डॉ.स्मिता कटिलवार, २०११, भारतीय अर्थव्यवस्था, अरूणा प्रकाशन, लातुर

डॉ. बुधीजीवरा मुळीक, शेतकरी कर्ज का बुडवतो, दैनिक लोकसत्ता

डॉ. मंगला जंगले, महाराष्ट्राची अर्थव्यवस्था, प्रशांत पब्लिकेशन, जळगाव

अर्थनिती, ६ नोव्हेंबर २०१६

दैनिक लोकमत ६ फेब्रुवारी २०१७

इंटरनेट

❑❑❑

37

GROWTH IN TRACTOR MANUFACTURING INDUSTRY AND ITS IMPACT ON AGRICULTURAL AND ECONOMICAL DEVELOPMENT OF INDIA

Prof. D. H. Bhagure
Assistant Professor,
Arts & Com. College, Vadner Bhairav,
T- Chandwad, Nashik

Dr. B. R. Pawar
Principal, Guide,
Belapur College Dist.- Ahemadnagar

****

Abstract –

Higher productivity and greater output are the two major contributions in farm mechanization. Tractors form an integral part of farm mechanization and have a crucial role to play in increasing agricultural productivity. Tractor is a highly versatile piece of machinery having a multitude of uses, used in agriculture both for land reclamation and for carrying out various crop cultivation and also employed for carrying out various operations connected with raising the crops by attaching suitable implements and to provide the necessary energy for performing various crop production operations involved in the production of agricultural crops. Tractors are capital intensive, labor displaying used as a mode of transport, in electricity generation, in construction industry and for haulage operation. It has now become an integral part of farm structure.The application of tractor for agricultural activities which swept India during the last twenty years have erased the problem of farmers. Farm mechanization

Scanned with CamScanner

program in India aims to integrate the use of available human and animal farm power with mechanical sources of power for increasing the productivity.

Now the days, the tractor industry in India has made a significant progress in terms of production, Sales and capacity as well as indigenization of technology. It is a typical sector where both imported technology and indigenous developed technology have developed towards meeting the overall national requirements.

Key wards – Agriculture, mechanism , Tractors.

Introduction –

Agriculture is the most important sector of Indian Economy. Indian agriculture sector accounts for 20.5 per cent of India's gross domestic product (GDP) and provides employment to 50% of the countries workforce. Agriculture is an traditional as well as essential sector for the development of an economy. Agriculture plays a vital role in the Indian economy. Over 70 per cent of the rural households depend on agriculture. The agriculture is contributing in india's national income very fastly.

Increase in agricultural productivity leads to increase in the income of rural population which is turn leads to more demand for industrial products, thusdevelopment of industrial sector... In this way, agricultural sector helps promoteeconomic growth by securing as a supplement to industrial sector and then service sector also. So the agricultural growth of country is very important thing.Tractor is an important farming vehicle that mechanizes common agricultural tasks such as tillage, ploughing and planting in farms. It plays a crucial role in increasing agricultural productivity.

Objectives Of This Study-

1. To study about the tractor Manu facturing Industry of India.

2. To study the Need and importance of tractors in Indian agricultural sector.

3. To study about latest growth in sale of tractors in India.

4. Prospective challenges and problems in achieving best future targets of sales of tractors in India.

5. Some Observations And Suggestions for overcoming challenges for tractor industry in Indian Economy.

Tractor industry In India -

Tractor industry plays an important part as agriculture sector has a major contribution toIndia's GDP. Tractors are part of agricultural machinery industry. Tractors came to Indiathrough imports and later on were indigenously manufactured with the help of foreigncollaborations. The manufacturing process started in 1961-62. Indian tractor industry isrelatively young but now has become the largest market worldwide.Higher productivity and greater output are the two major contributions in farmmechanization. Tractors form an integral part of farm mechanization and have a crucial role toplay in increasing agricultural productivity. Tractor is a highly versatile piece of machineryhaving a multitude of uses, used in agriculture both for land reclamation and for carrying outvarious crop cultivation and also employed for carrying out various operations connected withraising the crops by attaching suitable implements and to provide the necessary energy forperforming various crop production operations involved in the production of agriculturalcrops. Tractors are capital intensive, labour displaying used as a mode of transport, inelectricity generation, in construction industry and for haulage operation. It has now becomean integral part of farm structure .The application of tractor for agricultural activities whichswept India during the last twenty years have erased the problem of farmers. Farmmechanization program in India aims to integrate the use of available human and animal farmpower with mechanical sources of power for increasing the productivity.Indian

Scanned with CamScanner

tractor industry, comparatively young by world standards have expanded at as particular pace during last four decades. Consequently it now occupies a place of ride inIndia's automobile industry.

In India, being a part of mechanization in farming, tractors have a big role to play in increasing the country's agricultural output. The tractor market is also among the biggest segments in the category of farm equipment in the country, with annual sales of 600,000-700,000 units.

Growth of India's Tractor Manufacturing Industry in the Past -

Local tractor production in India started in 1961, initialised by five manufacturers – Eicher, Mahindra and Mahindra, Tractors and Farm Equipment Limited (TAFE), Gujarat Tractors, and Escorts. At first, just 880 units were produced per year. Before this, fulfilment of the tractor demand was completely dependent on import from other nations. The first agricultural tractor to be developed using fully indigenous technology in the country was the Swaraj tractor, built by Punjab Tractors Limited in 1974.

Although the local production of 4-wheel tractors in India saw relatively slow growth, the post-Green Revolution period during the late 1960s was the time when the initial boost in demand for these farming vehicles came. Soon, sales grew to 140,000 units annually by the late 1980s. In the years from 1989 to 1990, India witnessed a three-fold rise in the production of tractors with a compound annual growth rate (CAGR) of 9.2%.

In 1997, with a yearly production of more than 255,000 units, the country emerged as one of the leaders in the production of tractors globally. During the following year, newer entrants like New Holland Tractor (India) Limited also started tractor production locally.

The key market areas for tractors in India were in parts of north western India, primarily in Punjab, Haryana, and Uttar Pradesh. However, the markets reached saturation point and the production of tractors saw a dip, particularly in 1997-1998 and 2003-2004. After a partial recovery soon after the latter period, the industry again saw a rise in production with a growth rate of 11% in the time immediately after as well as during 2009-2010. These time periods are also when the country saw a rapid increase in the pace of industrial output, particularly in the manufacturing sector.

Currently, India is the biggest manu facturer and market in the world for tractors. The country produced 619,000 tractors in 2013, accounting for 29% of the total output worldwide.

Top Tractor Manufacturing Companies and there share In India –

Some of the major players operating in India tractor market include Mahindra & Mahindra Limited, Tractors and Farm Equipment Ltd. (TAFE), International Tractors Ltd., Escorts Limited, John Deere India Private Limited, CNH Industrial (India) Private Limited, HMT Limited, Force Motors Limited, PREET TRACTORS (P) Limited and Standard Tractors.

(Table -1)

Tractor Sales : A Growth Analysis

Company	FY2015-16	FY2016-17	FY2017-18	last year growth (%)
M&M	127200	153500	186300	21%
Swaraj	75800	95200	116300	22%
TAFE	133500	119200	135800	14%
Escort	56700	62600	79000	26%
Sonalika	58500	69000	86700	26%
John Deere	29500	43300	62300	44%
New Holland	22000	22500	26100	16%
Others	15000	16200	18700	15%
Total	493400	583500	711400	22%

(Ref- Team-BHP.com)

Growth in Domestic Sales of Tractors -

Like with any other industry, tractor

Scanned with CamScanner

manufacturing in India as a sector has been through its ups and downs. But it remained a successful industry by and large, and domestic sales played a significant role in this. India being an agrarian economy, factors like a normal or good monsoon season and increased farm production coupled with a rise in the use of tractors even for non-farming reasons also played a vital role in the sales of tractors.

There are 16 domestic companies alongside four global ones manufacturing tractors in the country at present. With regard to market share, five companies in India account for more than 80% of the share in the tractor industry — Mahindra and Mahindra, TAFE, ITL-Sonalika, Escorts, and John Deere. Out of this, Mahindra and Mahindra holds the largest share with a massive 43% of the market, followed by TAFE.

In the years between 1990 and 1997, the sales of tractors within India had an annual growth rate of around 8.3%. In recent times, there has been a good progression in the industry, both in terms of domestic and international sales. According to the Tractor Manufacturers' Association, domestic sales volumes of tractors experienced a growth of 18.2% from April 2016-March 2017. Mr Rajesh Jejurikar, President of farm equipment sector, Mahindra & Mahindra, said, "With the healthy reservoir levels and good progress on rabi sowing, we expect the growth momentum to continue in the coming months."

As per Mr T Karthikeyan, Senior Analyst – Corporates, India Ratings & Research, domestic sales grew by 17% to reach 6.59 lakh units being sold between April 2017 and January 2018. Two consecutive years of good monsoons, farmers' availability of credit, and better crop production were some of the factors behind this impressive sales growth of tractors in India.

Tractor Industry in India: The Way Forward

In January 2018, it was already predicted that the industry would touch an all-time high in tractor sales volumes for the year. MrSubrata Ray, ICRA Senior Vice President and Group Head, said, "We expect the domestic tractor industry to record a volume growth of 12-13 per cent during FY18 with positive growth momentum also to spill over in next fiscal."

Just a few months down the line, news flooded the business and agricultural equipment sectors that Mahindra and Mahindra recorded its highest-ever annual domestic sales in tractors with a total sale of 304,019 units in FY 2018, which was a significant rise of 22% compared to the previous year. Going ahead, the company plans to invest in a new tractor manufacturing plant in FY 2019, which is an indication of sales figures going only upward in the time to come. Other manufacturing companies like Sonalika ITL and Escorts also recorded considerable growth in the last year. As for long-term forecasts, the CAGR for the industry from 2016-2017 to 2021-2022 is expected to be approximately 8-10%. In addition, there are other factors that may contribute to a robust growth for the tractor industry in the near future. These include a sustained focus by the government on the promotion of farmer welfare and rural development along with mechanization in agriculture, laid out in the Union Budget.

The budget also places considerable emphasis on the government's effort to doubling farmers' income by FY22. Loan waivers and financing availability, scarcity of farm labour, an increase in the usage of tractors in construction and other fields, and the successful imple mentation of a system to warrant minimum support prices to the country's farmers are some of the other elements that will influence the demand for tractors all over India in the coming years, thus taking the manufacture and sales of units even higher.

22% annual growth stuns analysts

It's a good news from the countryside. Tractor manufacturers have notched up their highest-ever sales in 2017-18. At 7.11 lakh units, sales are significantly higher than the 5.83 lakh units recorded in 2016-17. The 22 per cent rise

Scanned with CamScanner

exceeded even the most bullish estimate of 18 per cent growth. Nearly all the major tractor-makers reported record growth, which ensured that the pecking order among them, in terms of market share, remained more or less intact.

Mahindra & Mahindra, the country's top tractor manufacturer, reported a 22 per cent increase in domestic sales at 3.01 lakh units. The domestic sales of TAFE, India's second-largest tractor maker, rose 16 per cent to about 1.36 lakh units. Sonalika Tractors also recorded a 22 per cent growth at 1 lakh units for FY18. Escorts managed industry-topping growth of 25 per cent in its domestic tractor volumes at 78,446 units.The 41-50 HP segment, which grew by 18 per cent (3.35 lakh units), continues to account for a significant 47 per cent share of total sales. The other major category is the 31-40 HP segment, which grew 26 per cent (2.55 lakh units), and which accounted for 36 per cent of the domestic market, according to a report from ICICI Securities.Analysts are confident that the current fiscal will also see double-digit growth, but are unsure if the industry can better last year's performance.

Conclusion- The government's continued focus on promoting rural development and farmer welfare in the Union Budget continues to favor well for the farm sector. Also the budget lays significant emphasis on the government's endeavor to double the farmers' income by FY-2022. Improvement in the rural economy over the medium to long term and successful implementation of the various initiatives is likely to result in sustainable benefits to the farm community.

References-

1. Business Line, Article Published on April 27, 2018, The Hindu

2. https://www.ibef.org>india

3.https://auto.economictimes.indiatimes.com

4https://www.techsciresearch.com>report

5. https://www.crisil.com>report

6.https://www.krishijagran.com>top-7-tractor-brand

38

Indian Economy

Prof. Mahale S. A.
C.D.Jain College of Commerce, Shrirampur

****

Abstract:-

This researchpaper focuses on the India's economic growth under the 'Nehru-Mahalanobis Economic Growth Model' and 'Narsimhrao -Manmohan Singh Economic Growth Model' (NMSEGM). The NMEGM continued till 1990 unceasingly; Indira Gandhi's social control had supported the model to place India's economic growth at a high level. After becoming a member of World trade Organization (WTO), India entered the epoch of world new economic order and initiated new economic reforms. It followed globalisation, liberalisation and privatisation (LPG)policies to reach double digit economic growth rate. This model is popularly known as 'Narsimhrao - Manmohan Singh Economic Growth Model'. Based on previous trends and new trends, this paper attempts to measire the effect of NMSEGM on next period economic growth. India has practiced two endogenous and exogenous models of economic development. The endogenous model was in use from 1956-57 till 1991 that reached economic growth rate at hugher than 5%. However, from 1990-91, the new economic reforms have used the exogenous model that has raised economic growth rate to nearing two digit figure; but, the decadal economic growth rate has shown a reducing trend.

Keywords: Economic Growth Models, Natural Capital Investment, Indian GNP, Inclusive Growth, NMSEGM, NMEGM, Human, .

Introduction:-

Other researchers have create knowl-

Scanned with CamScanner

"Karmveer Shankarrao Kale Education Society's,"

SAU SUSHILAMAI KALE ARTS, COMMERCE & SCIENCE COLLEGE, GAUTAMNAGAR

Post. Kolpewadi, Tal. Kopargaon, Dist. Ahmednagar (Maharashtra), Pin - 423 602

ONE DAY NATIONAL LEVEL SEMINAR

On

"INDIAN ECONOMY : CHALLENGES & PROSPECTS"

CERTIFICATE

This is to Certify that Prof./Dr./Shri./Smt. Prof. Bhagure Dnyaneshwar Haribhau of Arts & Comm. College Vadner Bhairav College Participated / Presented a Research Paper in One Day NATIONAL LEVEL SEMINAR on "Indian Economy : Challenges & Prospects" on 21st Decembar 2018. He/She Contributed research paper on Growth In Tractor MFg. Industry And Its Impact On Agricultural & Economical Development in India.

Co-Ordinator	Co-Ordinator	Co-Ordinator	Principal
Prof. More P.K.	Prof. Jadhav S.D.	Prof.Dr. Devkar S.B.	Dr. Vijaya Gursal

Scanned with CamScanner

Impact Factor – 3.452 ISSN – 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION

RESEARCH JOURNEY

Multidisciplinary International E-Research Journal

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

February-2018

SPECIAL ISSUE-XLVII

मराठा समाज :

साहित्य, संस्कृती, इतिहास आणि राजकारण

संपादक मंडळ

अतिथी संपादक :
प्राचार्या डॉ.सौ.एस.एस.घुमरे
मराठा विद्या प्रसारक समाज नाशिक
कर्मवीर काकासाहेब वाघ कला, विज्ञान आणि वाणिज्य
महाविद्यालय, पिंपळगाव बसवंत, ता. निफाड, जि. नाशिक

कार्यकारी संपादक :
डॉ. शंकर बोऱ्हाडे
प्रा. ज्ञानोबा ढगे
प्रा. नारायण शिंदे

मुख्य संपादक : डॉ. धनराज धनगर

This Journal is indexed in :
- UGC Approved Journal List No. 40705 & 44117
- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmoc Impact Factor (CIF)
- Global Impact Factor (GIF)
- Universal Impact Factor (UIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)
- Indian Citation Index (ICI)
- Dictionary of Research Journal Index (DRJI)

RESEARCH JOURNEY

SWATIDHAN PUBLICATIONS

INDEX

Sr. No.	Title of the paper	Authors' Name	Page No.
1	*A study of Marathi(culture) and Immigrant Female Protagonist from select Novels of Shashi Deshpande and Bharti Mukherjee*	- **Prof. Sunita Borde**	07
2	*Identity Crisis of Maratha Community in early 20th Century*	- **Prof. K. L. Shinde**	10
3	*Maratha Community and Politics in Maharashtra*	- **Prof. Raviraj A.Vatne**	14
4	*Reflection of Maratha Culture in Literature, Films and Media*	- **Prof. Wagh Santosh R**	18
5	*महाराष्ट्र के क्रांति मोर्चाओं की दिशाएँ*	**प्रा. राजेंद्र व्ही. जाधव**	20
6	*छ.शिवाजी महाराज के शासन काल में कवि भूषण का योगदान*	– **प्रा. पोपट बिरारी**	22
7	*हिंदी साहित्य में महाराष्ट्र और मराठा समाज का चित्रण*	- **प्रा. सरला तुपे**	27
8	*छ.शिवाजी महाराज के शासन काल में कवि भूषण का योगदान*	- **प्रा. युवराज गातवे**	30
9	*भूषण के काव्य में राष्ट्रीय चेतना*	-**सूर्यकांत चोरघडे**	32
10	*बहुजन चळवळीत मराठा समाजाचे योगदान*	- **प्रा. पी. डी. गोणारकर**	35
11	*मराठी साहित्यातील मराठा समाजाचे चित्रण*	- **डॉ. शंकर बो-हाडे**	42
12	*मराठा समाज आणि मराठी साहित्य*	- **प्रा. निलेश आहेर**	46
13	*मराठी साहित्य आणि चित्रपटातील मराठा समाजाच्या राजकीय प्रतिमेचे विद्रुपीकरण*	- **प्रा. कैलास सलादे**	50
14	*मराठा समाजातील स्त्रियांची सामाजिक व राजकीय स्थिती*	- **डॉ.सुवर्णा गुडगे -बेनके**	53
15	*मराठा समाजातील कर्तबगार स्त्रियांची कामगिरी*	- **प्रा. सारिका गायकवाड**	56
16	*मराठा समाज आणि महाराष्ट्रातील जात आरक्षणाचे राजकारण*	– **डॉ. काकासाहेब पोकळे व अरुण काळे**	62
17	*कुणबी मराठा आणि तीन कविता*	- **इद्रीस मोमीन**	71
18	*महर्षी विठ्ठल रामजी शिंदे यांचे राजकीय विचार आणि कार्य*	- **प्रा. डी. टी. ढगे**	75
19	*महाराष्ट्रातील मराठा स्त्रियांचा राजकारणातील सहभाग*	- **प्रा. गणेश लिंबोळे**	79
20	*महाराष्ट्राच्या बहुपक्षीय राजकारणात मराठा समाजाची भूमिका*	- **प्रा. आर. डी. आगवाने व प्रा. व्ही. डी. कापडी**	82
21	*मराठा समाज आरक्षण : इतर मागासवर्गीय (OBC) राजकारणाचा पेचप्रसंग*	- **अमोल तळणकर**	88
22	*बडोदे संस्थानातील ग्रंथालय चळवळ*	- **प्रा. श्रीमती पंकजा अहिरे**	90

23	*मराठा समाज : साहित्य, संस्कृती, इतिहास आणि राजकारण*	– डॉ. बाळासाहेब बैरागी	95
24	*मराठ्यांच्या इतिहासातील रणरागिणी : महाराणी ताराबाई*	- प्रा. भरत आहेर	101
25	*नाशिक जिल्ह्यातील बहुजन समाजाचे शैक्षणिक महामेरू पद्मश्री कर्मवीर काकासाहेब वाघ*	- डॉ. भावना पौळ	104
26	*रा.रं.बोराडे यांच्या कादंब-यातील समाजजीवन*	- डॉ. उषा. सोरते	111
27	*मराठा समाजाचा इतिहास (प्राचीन काळ ते आधुनिक काळ)*	- प्रा. दर्शन पाटील	114
28	*मराठा समाज : सद्यकालीन राजकीय व आर्थिक परिस्थिती*	- प्रा.एस.एस.कावळे	118
29	*मराठा समाज आणि महाराष्ट्राचे राजकारण*	- डॉ. मदन पाडवी	122
30	*'भूईभोग' मधील कुणब्याची व्यथा*	- डॉ. शोभा डहाळे	127
31	*महाराष्ट्रातील मराठा राजकारणाची दशा आणि दिशा*	- डॉ. बाळासाहेब किलचे	130
32	*मराठा समाज आणि महाराष्ट्रातील राजकारण*	- प्रा. राजू सानप	135
33	*मराठा समाज आणि महाराष्ट्रातील राजकारण*	- प्रा. भीमराज गायकवाड	138
34	*मराठा समाज आणि महाराष्ट्रातील राजकारण*	- प्रा. डी.डी.ठाकरे	141
35	*मराठा समाजातील महापुरुषांची ऐतिहासिक कामगिरी*	- सौ. सुनीता पाटील	145
36	*मराठा समाजाची सद्यस्थिती आणि त्यांच्या समस्या*	-डॉ. सुभाष सावंत	149
37	*मराठा समाज : गावगाडा व गावगाड्यातील चित्रण*	- प्रा. विठ्ठल जाधव	153
38	*मराठी साहित्यातून प्रतिबिंबीत होणारे गावगाड्याचे चित्रण*	- प्रा. संदीप क्षीरसागर	157
39	*मराठ्यांच्या स्वातंत्र्य युद्धातील ताराबाईचे योगदान*	- डॉ. मंगला निकुंभ	159
40	*कांचना किल्याचे ऐतिहासिक महत्त्व*	- प्रा. नितीन जाधव	162
41	*भाई उद्धवराव पाटील व त्यांचे राष्ट्रीय एकात्मतेसंबधी विचार*	- प्रा. अंबादास पाचंगे	168
42	*'आषाढधारा', 'उगवून येवो पाती' आणि 'ढेकूळ' : कुणबी संवेदनेची कविता*	श्रीमती नीलम बागुल	172
43	*रा.रं.बोराडे यांच्या साहित्यातील मराठा समाजाचे चित्रण*	- डॉ. कैलास इंगळे	179
44	*शेतीनिष्ठ मराठा समाजावरील आरक्षणाचे परिणाम व त्यावरील उपाययोजना*	- प्रा. गणेश रोडे	183
45	*मराठा समाजाच्या आंदोलनाची दिशा*	- प्रा. सुवर्णा धामणे	188
46	*कर्तृत्ववान मराठा स्त्रियांची ऐतिहासिक कामगिरी*	- डॉ. छाया भोज	191
47	*यशवंतराव होळकरांचे कार्य : एक अभ्यास*	- डॉ. गणेश माने	194
48	*मराठा समाजाची सामाजिक स्थिती*	- प्रा.आर.जे. निकम व डॉ.डी.आर. भागवत	197

49	*मराठा समाज आणि महाराष्ट्रातील राजकारण*	**- डॉ. सोनाली पाटील**	199
50	*कर्तृत्ववान मराठा स्त्रियांची ऐतिहासिक कामगिरी : सेनापती उमाबाई दाभाडे*	**- प्रा. उषा गायकर**	204
51	*अण्णाभाऊ साठे यांच्या साहित्यातील मराठा समाजाचे सामाजिक व राजकीय चित्रण*	**-प्रा. एच. टी. वाघमारे**	208
52	*मराठा मोर्चा : एक विश्लेषण*	**- डॉ. गणेश मोहिते**	213
53	*कर्तृत्ववान मराठा स्त्रियांची ऐतिहासिक कामगिरी*	**- प्रा. अशोक डिंबर**	217
54	*लोककल्याणकारी मराठा राजा : छत्रपती शिवराय*	**- प्रा. नारायण शिंदे**	222
55	*सत्यशोधक समाजाच्या कार्यात मराठा समाजाचे योगदान*	**- डॉ. रामदास भोंग**	228
56	*कर्मवीर काकासाहेब वाघ : एक प्रखर व्यक्तिमत्व*	**- प्रा. दर्शना पाटील**	232
57	*आरक्षण, मराठा मोर्चा आणि वास्तव*	**-प्राचार्य डॉ. पी. डी.देवरे**	236
58	*'हिंदू' कादंबरीतील मराठा समाजाचे चित्रण*	**-डॉ. भास्कर ढोके**	240
59	*मराठा समाजाचे आजचे वास्तव*	**- डॉ. भाऊसाहेब गमे**	246
60	*'पांगिरा' कादंबरीतील मराठा समाज चित्रण*	**- डॉ. दिलीप पवार**	250
61	*नाशिक जिल्ह्यातील मराठा कविंच्या काव्यातील समाज चित्रण*	**- डॉ. सुरेश जाधव**	256
62	*मागोवा मराठ्यांच्या प्राचीन इतिहासाचा*	**- रमेश पडवळ**	263
63	*अखिल भारतीय मराठा शिक्षण परिषदेच्या अधिवेशनातील अध्यक्ष आणि स्वागताध्यक्ष यांचा शैक्षणिक दृष्टीकोन*	**प्रा. नामदेव गावित**	267

Our Editors have reviewed paper with experts' committee, and they have checked the papers on their level best to stop furtive literature. Except it, the respective authors of the papers are responsible for originality of the papers and intensive thoughts in the papers.

- **Executive Editor**

Published by -

© **Mrs. Swati Dhanraj Sonawane, Director, Swatidhan International Publication, Nashik**

Email : swatidhanrajs@gmail.com **Website :** www.researchjourney.net **Mobile :** 9665398258

ISSN : 2348-7143
February 2018

मराठा समाज आणि महाराष्ट्रातील राजकारण

प्रा. भीमराज गायकवाड
विभाग प्रमुख व सहा.प्राध्यापक (राज्यशास्त्र)
म.वि.प्र.कला व वाणिज्य महाविद्यालय, वडनेर भैरव
ता.चांडवड (नाशिक)

गोषवाराः

मराठा समाजाने महाराष्ट्राच्या राजकारणामध्ये असलेल्या प्रबळ समाजघटकांना आव्हान देऊन आपले स्थान कशा प्रकारे निर्माण केले व महाराष्ट्राच्या राजकारणात आपली भूमिका कशा प्रकारे पार पाडली याबाबत थोडक्यात विवेचन केलेले आहे

प्रस्तावना :-

महाराष्ट्राच्या जडणघडणीत अनेक घटाकांचा सहभाग दिसून येतो. यात भौगोलिक, राजकिय, आर्थिक अशा वेगवेगळ्या घटकांपैकी सामाजिक घटकांचे देखील तितक्याच प्रमाणात योगदान दिसून येते. स्वातंत्र्यानंतर प्रारंभीच्या काळात शासन आणि प्रशासनात वरिष्ठ जातीचे प्रभुत्व राहिले, राजकिय पक्षांचे नेतृव बहुतांशी वरिष्ठ जातींच्या व्यक्तिकडेच होते. कारण प्रत्येक राज्यात काही जाती ह्या त्यांना परंपरेने लाभलेले उच्चस्थान, आर्थिक सुस्थिती, शिक्षण यामुळे राजकिय दृष्ट्या प्रबळ बनलेल्या आहेत. समाज जीवनावर त्यांचे वर्चस्व निर्माण झालेले आहे. वेगवेगळ्या राज्यात मंत्रिमंडळापासुन ते स्थानिक स्वराज्य संस्थापर्यत सर्व शासकिय स्तरापर्यत त्यांचा प्रभाव दिसून येतो. सहकारी बॅंका, सहकारी संस्था, शिक्षण संस्था, सामाजिक संघटना, सांस्कृतिक संघटना या सर्वांमध्ये या वरिष्ठ समज्याल्या गेलेल्या जातींचा प्रभाव दिसून येतो.

स्वातंत्र्यानंतर संयुक्त महाराष्ट्राच्या चळवळीने मराठी भाषिक आणि संस्कृतीस एकसंघ करुन राजकिय राजमान्यता मिळवून दिली. त्याच वेळी लोकशाही राजकारणातील लोकसंख्येच्या प्रभावाने राष्ट्रीय स्तरावरील राजकारणात उत्तरेचा प्रभाव वाढला आणि महाराष्ट्राचा दबदबा कमी झाला. त्याच प्रमाणे महाराष्ट्रातील राजकारणातील ब्राम्हण समाज्याचा प्रभाव कमी होऊन मराठा समाजाने विकासाच्या राजकारणाला सुरुवात केली. आणि खऱ्या अर्थाने मराठा समाजाचा महाराष्ट्रातील राजकारणात उदय झाला.

संशोधनाची उदिष्टेः

1) महाराष्ट्रात मराठा समाज मोठ्या संख्येने वास्तव करुन राहत असल्यामुळे त्याचा अभ्यास करणे.
2) महाराष्ट्राच्या निर्मीत मराठा समाजाच्या योगदानाचा तुलनात्मक अभ्यास करणे.
3) महाराष्ट्राच्या राजकारणातील मराठा समाजाच्या योगदानाचा तुलनात्मक अभ्यास करणे.
4) महाराष्ट्राच्या राजकारणातील मराठा समाजाचे महत्त्व लक्षात घेणे.
5) स्थानिक स्वराज्य संस्थामधील मराठा समाजाच्या योगदानाचा अभ्यास करणे.
6) सहकार क्षेत्रातील मराठा समाजाच्या योगदानाचा अभ्यास करणे.

संशोधनाच्या पध्दतीः

प्रस्तूत शोध निबंधासाठी दुय्यम सांधनाचा वापर करुन तथ्य संकलन करण्याचा प्रयत्न केला आहे. संबधित विषयावरिल संदर्भ व क्रमिक पुस्तके, वर्तमान पत्रे, इंटरनेट वरिल वेब साईट यांचा वापर करुन माहिती मिळवलेली आहे.

ISSN : 2348-7143
February 2018

मराठा समाजाचा महाराष्ट्रातील राजकारणात उदयः

स्वातंत्र्य मिळाले तेव्हा केंद्र सरकारमध्ये मराठी मंत्री ब्राम्हण, मुबंई राज्यात मुख्यमंत्री ब्राम्हण आणि विदर्भासह जुन्या मध्यप्रदेशात मुख्यमंत्री ब्राम्हण व तेथे विदर्भाचे मंत्री ब्राम्हण असा सारा प्रकार होता. पक्ष पातळीवर कॅाग्रेस ब्राम्हणाच्या ताब्यात होती. त्यावर मराठा समाजाची व्युहरचना म्हणुन शेतकरी कामगार पक्षाची स्थापना 1948 साली झाली. निश्चित स्वरुपाच्या डाव्या तत्वज्ञावर आधारित असा तो पक्ष होता.या पक्षाला तोड देण्यासाठी 1952 साली पहिल्या सार्वत्रिक निवडणूकीसाठी त्यावेळच्या कॅाग्रेस कमिटीचे अध्यक्ष पद भाऊसाहेब हिरे या मराठा नेत्याकडे देण्यात आले. प्रत्येक मतदार संघात कॅाग्रेसचा उमेदवार शक्यतो मराठा असावा असे त्यांनी धोरणे स्विकारले होते. अशा प्रकारे मराठा समाजाचा महाराष्ट्रच्या राजकारणात उदय झाला.

मराठा समाज्याची महाराष्ट्रातील राजकारणात भूमिकाः

संयुक्त महाराष्ट्राची चळवळ आणि मराठा समाजः

मराठा समाजाला पुढे वेळोवेळी खतपानी मिळत गेले. केंद्र सरकारने नेमलेल्या राज्यपनर्रचना आयोगाच्या शिफारशीनुसार विदर्भाचे वेगळे राज्य सुचवले होते उर्वरित मराठी प्रदेश म्हणजेच पश्चिम महाराष्ट्र व मराठवाडा आणि सर्व गुजराती प्रदेश मिळून नवीन मुंबई राज्य स्थापन व्हावे. अशीही त्यामध्ये सूचना होती इतर सर्व भाषिकांचे राज्य स्थापन झाली पण आपल्याला स्वातंत्र्य राज्ये मिळाले नाहीत त्यामुळे संयुक्त महाराष्ट्र व महागुजरात आंदोलने सुरु झाली आणि त्यांनी उग्र स्वरुप धारण केले. फ्रेब्रुवारी 1957 मध्ये दुसरी सार्वत्रिक निवडणुक व्हायची होती. त्यामध्ये नव्याने सुचवलेल्या राज्यात कॅाग्रेसला बहुमत मिळेल अशी पक्षश्रेष्ठींना खात्री वाटत नव्हती. त्यामुळे सुचविलेल्या नव्या मुंबई राज्यात विदर्भ समाविष्ठ कण्याचा श्रेष्ठींनी निर्णय घेतला. अशा प्रकारे सर्व मराठी व गुजराती प्रदेश एकच राज्यात असलेले महाव्दिभाषिक मुंबई राज्य 1 नोव्हेंबर 1956 रोजी अस्तित्वात आले. यशवंतराव चव्हाण त्याचे मुख्यमंत्री झाले.आपल्या हाती राज्य आले याची पूर्ण जाणीव मराठा समाजाला झाली.

स्वातंत्र महाराष्ट्र राज्य निर्मितीनंतरचे राजकारण आणि मराठा समाज :

1960 साली या महाव्दिभाषिक राज्याचे विभाजन होऊन महाराष्ट्र व गुजरात ही राज्य स्थापन झाली.त्यापुर्वी विदर्भाचे वेगळे राज्य व्हावे अशी तेथील महत्वाच्या राजकारणी मंडळीची मागणी होती. त्याप्रदेशातील कुनब्याना म्हणजेच पाटील-मराठ्यांना यशवंतरावानी समजावले. महाराष्ट्रात राहिलात तर तुमच्याकडे राज्य राहिल, विदर्भाचे वेगळे राज्य झाले तर ते मारवाड्याच्या ताब्यात जाईल असा त्यांनी इशारा दिला होता. त्यामुळे विदर्भवाद्याची बाजू कमकुवत झाली आणि तो प्रदेश महाराष्ट्रात राहिला. हे राज्य मराठी राहील असे नंतर माडखोलकरांना यशवंतरावानी सांगितले खरे, पण मराठा राज्याची तयारी अशा प्रकारे विदर्भ राखण्यापासून त्या आधीच झाली होती.

स्थानिक स्वराज्य संस्था आणि मराठा समाजः

मराठा समाजाची पकड आधीक मजबुत होत जाईल अशा प्रकारे पुढची पाऊले पडत गेली.जिला परिषदा व पंचायत समित्या 1962 साली प्रथमच अस्तित्वात आल्या. मराठा समाज दखल घेण्याएवढया संख्येने नसलेल्या जिल्हामध्येही बऱ्याच ठिकाणी ही सत्तास्थाने मराठा समाजाकडे गेली.

सहकार आणि मराठा समाज :

खेड्यामध्ये सरपंचपद एकवेळी बिगर मराठ्याकडे असु शकते, पण विविध कार्यकारी सोसयटीचा अध्यक्ष मराठा असला पाहीजे असा जणू अलिखीत नियमच आहे. तालुका, जिल्हा, राज्य पातळीवरील सहकारी संस्था अध्यक्षपदेही मराठा समाजाकडेच असतात. फारच थोडे सहकारी साखर कारखाने व सुतगिरण्या बिगर मराठ्यांच्या ताब्यात आहेत.

महाराष्ट्र-कर्नाटक सीमाप्रश्न आणि मराठा समाजः

मराठा राजकारणातून महाराष्ट्र-कर्नाटक सीमाप्रश्न निर्माण झाला. कारण पहिली सार्वत्रिक निवडणूक 1952 साली झाली तेव्हा बेळगाव शहर विधानसभा मतदारसंघातून राजाभाऊ पोतदार हे कन्नड उमेदवार होते. समाजवादी पक्षातर्फे बॅ.नाथ पै उभे होते. मराठा मंडळींनी भुंजगराव दळवीना अपक्ष म्हणुन निवडूण आणले. त्याच उमेदवारावर अपक्षऐवजी महाराष्ट्र एकीकरण समितीचा शिक्का मारला असता तर मग सीमाप्रश्न निर्मान झाला नसता. परंतु मराठी राजकारणापेक्षा मराठा राजकारण अधिक महत्त्वाचे अशी भुमिका ठरल्यामुळे सीमाभागाचा प्रश्न गंभीर बनला.

शिवसेना-भाजपा युती 1995 आणि मराठा समाजः

शिवसेना-भाजपा युती 1995 साली सत्तेवर आली तेव्हा राज्य पातळीवरुन मराठ्याची सत्ता गेली असा त्याचा प्रत्यक्ष अर्थ झाला. त्यामुळे आता जिल्हा, तालुका व गाव या पातळ्यावरुन मराठा समाजाचे अस्तित्व लवकरच नष्ट होईल असे बिगर मराठ्यांना वाटले आणि त्यांच्या आशा पल्लवित झाल्या होत्या. तथापी त्यांच्या दुदैवाने युतीच्या अजेंड्यावर हा विषयच नव्हता. त्यामुळे कॅाग्रेसमधील मराठा नेते निर्धास्त झाले.

निष्कर्षः

1) मराठा समाजाने ब्राम्हण समाजाच्या वर्चस्वाला आव्हाण देऊन महाराष्ट्राच्या राजकारणात आपले स्थान निर्माण केले.
2) संयुक्त महाराष्ट्राच्या निर्मीत यशवंतराव चव्हाण या मराठा नेत्याने महत्त्वाची भूमिका पार पाडली.
3) महाराष्ट्र राज्य एकसंघ राहावे यासाठी मराठा समाजाने महत्त्वाची भूमिका पार पाडली.
4) स्थनिक स्वराज्य संस्थावर मराठा समाजाने हळू हळू आपले वर्चस्व निर्माण केले.
5) सहकार क्षेत्रात देखील नंतरच्या काळात मराठा समाजाने आपले वर्चस्व निर्माण केले.
6) शिवसेना-भाजपा युतीच्या काळात मराठा समाजने आपले स्थान टिकवून ठेवले.

सारांशः

सुरुवातीच्या काळात महाराष्ट्राच्या राजकारणावर ब्राम्हण समाजाचे वर्चस्व होते. नतंर हळुहळु मराठा समाजाने आपल्या रणनीतीचा वापर करुन आपले हातपाय पसरुन आपले पाळेमुळे संपूर्ण महाराष्ट्राच्या राजकारणात खोलवर रोवली आणि महाराष्ट्राच्या राजकारणात एक महत्त्वाचा भुमिका पारपाडणारा घटक म्हणुन मराठा समाजाचा उदय झाला.

संदर्भः

1) गोणेसकर शा.म. (2010) "अखेर हे राज्य मराठा' च झाले !" दैनिक महा. टाईम्स, एप्रिल 28
2) वराडकर र.घ. (2009). " भारतातील घटनात्मक आणि राजकिय प्रक्रिया" निराली प्रकाशन, पूणे

Maratha Vidya Prasarak Samaj, Nashik

Karmaveer Kakasaheb Wagh Arts, Science and Commerce College, Pimpalgaon (B)

Tal. Niphad, Dist. Nashik

Affiliated to Savitribai Phule Pune University, Pune

NAAC Reaccredited 'A' Grade

Department of Social Sciences and Languages

A TWO DAY NATIONAL SEMINAR

on

मराठा समाजः साहित्य, संस्कृती, इतिहास आणि राजकारण

24th and 25th January 2018

CERTIFICATE

This is to certify that Dr./Prof./Mr./Ms. B. P. Gaikwad of Arts & Com. College Vadner (B) has participated/addressed/chaired a session at the National Seminar on **"मराठा समाजः साहित्य, संस्कृती, इतिहास आणि राजकारण"** held on 24th & 25th January 2018, organised by Department of Social Sciences and Languages, Karmaveer Kakasaheb Wagh Arts, Science and Commerce College, Pimpalgaon (B). He/She has presented a paper on मराठा समाज आणि महाराष्ट्रातील राजकारण. His/Her participation/presentation in this Seminar is highly appreciated.

Dr. Shankar Borhade	**Prof. Dnynoba Dhage**	**Dr.Smt. S.S. Ghumare**
Convener	Co-ordinator	Principal

AY-2018-19

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION

Impact Factor – 6.261 ISSN – 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

RESEARCH JOURNEY

International E-Research Journal

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

February-2019 Special Issue – 154 B

Use of ICT in Teaching Learning Process

Guest Editor:
Dr. Leena Pandhare
Principal, Late Bindu Ramrao Deshmukh Arts and Commerce Mahila Mahavidyalaya,
Nashik Road

Executive Editor of the issue:
Mr. Tejesh Beldar
Asst. Prof. Late Bindu Ramrao Deshmukh Arts and Commerce Mahila Mahavidyalaya,
Nashik Road

Assistant Editor:
Mr. Bhaskar Narwate
Late Bindu Ramrao Deshmukh Arts and Commerce Mahila Mahavidyalaya,
Nashik Road

Chief Editor:
Dr. Dhanraj Dhangar (Yeola)

This Journal is indexed in :
- University Grants Commission (UGC)
- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmoc Impact Factor (CIF)
- Global Impact Factor (GIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)

For Details Visit To : www.researchjourney.net

SWATIDHAN PUBLICATIONS

अनुक्रमणिका

अ.क्र.	शीर्षक	लेखक/ लेखिका	पृष्ठ क्र.
1	भाषाओं के अध्ययन में सूचना प्रौद्योगिकी का उपयोग	विजय कुमार	04
2	शिक्षा के क्षेत्र में सूचना प्रौद्योगिकी का उपयोग	डॉ. अविनाश.के	07
3	भाषा विकास और ई-टूल्स	डॉ.विजयप्रसाद के. अवस्थी	10
4	सूचना-संचार एवं भाषा	डॉ. शैलजा जायस्वाल	14
5	भाषाओं के अध्ययन अध्यापन में सूचना प्रोद्योगिकी का उपयोग	पूर्णिमा झेंडे	18
6	सूचना-संचार प्रौद्योगिकी का प्रभावी उपयोग	अर्चना भडांगे	20
7	अध्ययन-अध्यापन में सूचना एवं संचार तकनीकी की भूमिका	संगिता देशमुख	22
8	अध्ययन – अध्यापन प्रक्रिया में सूचना एवं संचार तकनीकी का उपयोग –हिंदी विषय के अध्ययन के संदर्भ में	बन्सीलाल गाडीलोहार	26
9	भाषागत अध्ययन-अध्यापन में आय.सी.टी. का उपयोग	रेशमा खान	29
10	अनुवाद की समस्याएँ एवं उपाय	डॉ. मिनल बर्वे	32
11	वाणिज्य आणि व्यवस्थापन अध्यापनात व अध्ययनात माहिती व तंत्रज्ञान साधनांचा वापर	सुजाता गडाख	36
12	आधुनिक तंत्रज्ञानाचे वाणिज्य व व्यवस्थापन शिक्षणातील महत्व	डॉ.धिरज झाल्टे	42
13	माहिती संप्रेषण तंत्रज्ञान आणि आदिवासी समाज - एक वास्तव	डॉ.बाळू घुटे	45
14	महाविद्यालयीन तरुणांमधील मोबाईल फोन वापराचे अध्ययन	डॉ . नारायण गाढे	48
15	माहिती संप्रेषण तंत्रज्ञानाच्या आधारे ऐतिहासिक विषयाचे अध्ययन	विकास बगाव	52
16	अध्ययन-अध्यापन प्रक्रियेत आय.सी.टी.ची भूमिका	प्रा.भिमराज गायकवाड	56
17	माहिती तंत्रज्ञान आणि प्रसारमाध्यमांद्वारे दूरशिक्षण	एस. एस. क्षीरसागर	58
18	उच्च शिक्षणातील माहिती आणि संप्रेषण तंत्रज्ञानाची भूमिका	डॉ. एन. एस. साबळे	62
19	वर्तमान शिक्षणव्यवस्थेमध्ये माहिती तंत्रज्ञानाची परिणामकारकता	जयश्री सुरवाडे	66
20	ई - कॉमर्स मधील नवोदित संकल्पना व त्यांची भूमिका	मिलिंद पाडेवार	72
21	वाणिज्य क्षेत्रात आय.सी.टी.चा वापर - उपयोगिता व आव्हाने	राधिका काळे	76
22	माहिती तंत्रज्ञान व भारतीय अर्थव्यवस्था	डॉ. जे. बी. सोळंके	81
23	शिक्षण आणि शिक्षणाची प्रक्रिया सुधारण्यात माहिती संप्रेषण तंत्रज्ञानाची भूमिका	नानासाहेब कुऱ्हाडे	87
24	अध्ययन-अध्यापन प्रक्रियेच्या विकासात माहिती व तंत्रज्ञानाची भूमिका	डॉ. डी.के.होळकर आणि अश्विनी पी.निसाळ	91
25	मराठीच्या अध्यापनात माहिती तंत्रज्ञानाचे महत्त्व	मनीषा डोंगरे	94
26	वाणिज्य शिक्षणात आय.टी.चा वापर	प्रा.सुनिल कर्डक	97
27	वाणिज्य आणि व्यवस्थापनातील माहिती व संज्ञापन तंत्रज्ञानाचे अध्यापन व अध्ययनातील स्थान	प्रा.एन.एस.शिंदे	101
28	आय.सी.टी.चा वापराधारे शिक्षणप्रक्रीयेची संपन्नता	डॉ.संभाजी शिंदे	104
29	अध्यापन प्रक्रिया आणि माहिती तंत्रज्ञान	प्रा.किरण तिडके	109
30	मराठी भाषा अध्ययन व अध्यापनातील माहिती संप्रेषणाचे योगदान अथवा उपयोग	प्रा. हिरा वाघ	112
31	माहिती तंत्रज्ञान व बँकिंग क्षेत्राचा विकास	डॉ.जी. ई. वाकळे	114

'RESEARCH JOURNEY' International E- Research Journal
Impact Factor - (SJIF) – 6.261, (CIF) - 3.452(2015), (GIF)–0.676 (2013)
Special Issue154B- Use of ICT in Teaching Learning Process
UGC Approved Journal
ISSN : 2348-7143
February-2019

अध्ययन-अध्यापण प्रक्रियेत आय.सी.टी.ची भूमिका

प्रा.भिमराज गायकवाड
सहा.प्राध्यापक व राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख
मविप्र कला व वाणिज्य महाविद्यालय वडनेर भैरव,
ता.चांदवड जि.नाशिक

आजचे युग हे माहिती तंत्रज्ञानचे युग आहे. कारण आज तंत्रज्ञान हे मानवी जीवणातील प्रत्येक क्षेत्रात महत्वाची भूमिका पार पडत आहे. त्यामुळे शिक्षण क्षेत्र हे त्याला अपवाद नाही. तरी देखील तंत्रज्ञानाचा आतापर्यंत शिक्षण क्षेत्रात फारसा वापर झाला नव्हता. मुद्रण तंत्रज्ञानानंतर, जवळ जवळ गेल्या ५०० वर्षांपासून, आपल्या शिक्षणप्रणालीने कुठल्याही महत्वाच्या नवीन तंत्रज्ञानाचा वापर फारसा आत्मसात केला नाही. परंतु संगणक *(Internet or Web)* महाजालाच्या निर्मिती नंतर मात्र, शिक्षणप्रणालीत आमूलाग्र बदल होण्यास सुरुवात झाली आहे.

प्रस्तावना

आजच्या काळात शिक्षण हे समाजजागृतीचे साधन आहे. कोठारी आयोगानुसार आज प्रत्येक वर्गातून भारताचे भवितव्य घडत आहे. शिक्षण हे सर्वांसाठी सक्तीचे केले आहे. शिक्षणातून राष्ट्राचा भावी नागरिक घडत आहे. शिक्षनामुळेच समाजाचा विकास होत आहे. आय,सी.टी.मुळे कोणत्याही विषयासंदर्भात अद्यावत माहिती मिळू लागली आहे. त्याचप्रमाणे अध्ययन-अध्यापन प्रक्रियेत बदल घडून येत आहेत. कारण संगणक हा शिक्षकाचे, अध्यापनाचे कार्य करू लागला आहे. वेगवेगळ्या प्रकारचे अभ्यासक्रम, पुस्तके, ग्रंथालये, परीक्षा सुविधा हे सर्व आय.सी.टी.मुळे एका रेषेत जोडले जात आहे.

शोधनिबंधाचे उद्देश

१) आय.सी.टी. तंत्रज्ञानाचा अध्ययन-अध्यापण प्रक्रियेतील भूमिकेचा अभ्यास करणे.
२) शिक्षण प्रक्रियेत आय.सी.टी.च्या वापरामुळे होणाऱ्या फायद्यांचा अभ्यास करणे.

संशोधन पद्धती

सदर लघुशोध निबंधासाठी व्दितीयक तथ्य सामग्रीचा आधार घेण्यात आला आहे. प्रस्तुत संशोधन विषयाच्या संदर्भातील माहिती साठी संदर्भ ग्रंथांचा आधार घेण्यात आला आहे.तसेच वर्णनात्मक पद्धतीचा वापर करण्यात आला आहे.

अध्ययन-अध्यापण प्रक्रियेत आय.सी.टी.ची भूमिका

अध्ययन-अध्यापन प्रक्रियेत आय.सी.टी.ची अतिशय महत्वाची भूमिका आहे. ती पुढील प्रमाणे-

१) बौद्धिक भुकेची पूर्तता :-

ज्या व्यक्तींना सतत नावीन्याची, शोध घेण्याची आवड असते. अशा व्यक्तींच्या बौद्धिक भुकेची पुर्तता आय.सी.टी.व्दारे पूर्ण होते.

२) अध्यापनासाठी प्रवृत्त :-

विद्यार्थांची क्षमता व आवाका पाहून अभ्यासक्रम निवडीत स्वतंत्रता व लवचिकता त्यामुळे उपलब्ध होत असते. विद्यार्थी आय.सी.टी.तून अभ्यासक्रमाचे उपयोजन प्रत्यक्ष जीवनात करू शकतो. आय,सी.टी.मुळे विद्यार्थांना अध्ययनासाठी पोत्साहण मिळते.

३) विद्यार्थांचे आजन्म अध्ययन होण्यास मदत :-

आय.सी.टी.हे शिक्षक-विद्यार्थी यांची जवळीकता निर्माण करते., विध्यार्थाना बहुविध क्षमता पूर्ण विस्ताराने करण्याची परवानगी त्यामुळे मिळते. त्यामुळे विद्यार्थांचे आजन्म अध्ययन होण्यास मदत होते.

४) अतिशय वेगाने कामे होतात :-

इतर प्रसारण यंत्रनांपेक्षा अध्ययन-अध्यापनासंबंधित माहिती गोळा करणे किंवा प्रसारित करणे हे आय.सी.टी.मुळे अतिशय वेगाने होते.

५) सतत अद्यावत माहितीची उपलब्धता :-

माहिती आणि संदेशवहन तंत्राज्ञामुळे संपूर्ण जगातील विशिष्ट विषयाबद्दलची माहिती उपलब्ध होते. अशा प्रकारची माहिती सतत अद्यावत ठेवता येते.

६) नवीन जाणिवांची निर्मिती :-

संगणकाच्या वापरातून नवीन जाणिवांची निर्मिती होते. ज्या गोष्टी माहित नाहीत त्या गोष्टी या तंत्राज्ञामुळे माहिती होतात.

७) स्वयं-अध्ययानाची आवड ;-

आय.सी.टी.तंत्राज्ञामुळे विद्यार्थ्यांना, शिक्षकांना अध्ययनाची गोडी निर्माण होण्यास मदत होते.

८) ऑनलाईन शिक्षण सुविधा ;-

आय.सी.टी.तंत्राज्ञामुळे अध्ययनकर्ता पुस्तकावर अवलंबून न राहता त्यास वेगवेगळी शैक्षणिक माध्यमे स्रोत म्हणून उपलब्ध होत असतात.

निष्कर्ष :-

१) आय.सी.टी.चा वापर केल्यामुळे विद्यार्थ्यांच्या गुणवत्तेत सुधारणा होते.
२) आय.सी.टी.चा वापर केल्यामुळे अध्ययन-अध्यापन प्रक्रिया सुलभ होते.
३) आय.सी.टी.चा वापर केल्यामुळे विद्यार्थांना कोणतीही संकल्पना सहज व कमी वेळात समजते.

समारोप :-

पूर्वी पासून विद्याथी हा शिक्षण प्रक्रियेतील केंद्रबिंदू आहे. परंतु आज विद्यार्थ्यांनच्या ज्ञानाच्या कक्षा वाढल्यामुळे आज अध्ययन-अध्यापण प्रक्रियेत आय.सी.टी.चा वापर करणे गरजेचे बनले आहे. कारण त्यामुळे विद्यार्थ्यांनच्या गुणवत्तेत देखिल सुधारणा होते.तसेच इंटरनेट च्या सहज उपलब्धतेमुळे अध्ययन-अध्यापनास देखील चांगल्या प्रकारे मदत होते.

संदर्भ :-

1. दिपक पाटील, अध्यापन साधने व तंत्रे, अथर्व प्रकाशन, जळगाव २००७
2. सुधीर बोधनकर व अलोणी, सामाजिक संशोधन पद्धती, श्री साईनाथ प्रकाशन, नागपूर, २००७
3. विकिपीडिया

National Level Seminar

On

" Use of ICT in Teaching Learning Process : Commerce and Management, Languages, Mental, Moral and Social Sciences "

organised by

Nashik Shikshan Prasarak Mandal's

Late Bindu Ramrao Deshmukh

Arts and Commerce Mahila Mahavidyalaya, Nashik Road.

under

Quality Improvement Programme

Savitribai Phule Pune University, Pune

15th and 16th Feb. 2019

Certificate

This is to certify that Dr./ Prof./ Mr./ Ms. Bhimraj Gaikwad

of MVP's Arts, Commerce College, Vadner Bhairav

has participated in the National Level Seminar as a Resource Person/ Member of Panel Discussion/ Session Incharge/ Delegate. He/ She has presented a research paper on the topic

अध्ययन-अध्यापण प्रक्रियेत आय.सी.टी.-ची भूमिका.

We wish him/ her all the best for his/ her future endeavour.

Mr. Bhaskar Narwate
Organizing Secretary

Dr. Leena Pandhare
Principal

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION

Impact Factor – 6.261

ISSN – 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

RESEARCH JOURNEY

Multidisciplinary International E-research Journal

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

January-2019 Special Issue – LXXXI

Indian Agriculture : Problems and Prospectus

Executive Editor of the issue:
Dr. C. G. Dighawkar,
Principal,
MGV's Loknete Vyankatrao Hiray College,
Panchavati, Nashik [M.S.] INDIA

Chief Editor -
Dr. Dhanraj T. Dhangar,
Assist. Prof. (Marathi),
MGV'S Arts & Commerce College,
Yeola, Dist – Nashik [M.S.] INDIA

Executive Editor of the issue:
Dr. N. N. Gadhe,
Dept. of Economics,
MGV's Loknete Vyankatrao Hiray College,
Panchavati, Nashik [M.S.] INDIA

This Journal is indexed in :
- University Grants Commission (UGC)
- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmoc Impact Factor (CIF)
- Global Impact Factor (GIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)

For Details Visit To : www.researchjourney.net

SWATIDHAN PUBLICATIONS

INDEX

No.	Title of the Paper	Author's Name	Page No.
1	Traditional Agricultural Practices in Tribal Region within Nashik District (MS)	Prof. Vijay Ahire	07
2	Need of Organic Farming	Prof. B. N. Kumbhar	12
3	To Study Credit Issued of District Central Co-Operative Banks in India to Agriculture Sector.	Mr. R. K. Binniwale	17
4	Role of Agriculture in Economic Development	Prof. Deepali Chandramore	20
5	Diversification of Crops in Nashik District: A Spatio Temporal Analysis	Mr. Swapnil Dhatrak & Mr. R. A. Jadhav	24
6	Recent Trends in Onion Marketing Management in India (Nashik District)	Dr. Shivaji Thore	30
7	The Role of RBI in Agricultural	Dr. Bhavini Patel	38
8	Agricultural Marketing in India – Problems & Challenges	Dr. K.T. Khairnar	42
9	A Research Paper on Debt. To Equity Ratio (On The Basis of Total Debt) of the Selected Tea Companies in India	Dr. Jignesh Vaghela & Prin. Dr. K.N.Chavda	46
10	Agriculture Finance : Need and Sources	Sandip Ghegadmal	54
11	Need of Organic Farming in India	Dr. Sunil Ghuge	58
12	Farm Mechanisation in India	Dr. Sanjay Dhanwate & Dr. Ganesh Kad	63
13	Problems of Agriculture Laboure	Dr. Suresh Magare	70
14	Alteration of Underground Water Sources & Area under Cultivation in Nashik District of Maharashtra A Geographical Study: 1990-91 To 2010-11	Machhindra Mule	72
15	Agricultural Land –Use and Major Crop Production Detection in Nashik District of Maharashtra : A Geographical Study	Ganesh Mungase	82
16	Economics of Strawberry Cultivation and Marketing: A Study of SurganaTehsil	Dr. Narayan Gadhe	88
17	Agri-preneurship	Prof. Uday Teke	93
18	Agro-Tourism in Maharashtra	Prof. Santosh Bharute	96
19	Challenges To Food Security In India	Prof . Ramdas Tuplondhe	102
20	Impact of Global Warming on Agriculture	Mr. Jagadish Wetal	106
21	A Geographical Study of Agri-Tourism Potential and Tourist Satisfaction in Igatpuri Region, Nashik District	Dr. R. V. Patil	110
22	Geographical Study of Trend in Area, Production and Productivity of Major Crops in Ahmednagar District	Dr. P.Y. Vyalij & Mrs. Kavita Ghate	115
23	A Case Study: Ecotourism Potential of Bhramagir Hill Trimbakeshwar Nashik	Mr. Gautam Kolte	122
24	The Temporal Analysis of Area, Production and Productivity of Major Crops in Nashik District	Dr. R. S. Deore & Mr. Pradip Date	127
25	Study of Crop Production, Cultivation Area Andrainfall in Dhule District (M.S.) (2005 To 2017)	R. P. Chavan, Dr. P. Y. Magare	133
26	Organic Farming: Need and opportunity for Sustainable Agriculture	Dr. Dinkar Bhadane	139
27	The Change of Commercial Cropping Pattern in Nashik District: A Case Study of Sugarcane Farming.	Prof. Ganesh Gangurde, Prof. Somnath Arote	143

28	Study of Rice Production in Thane District M.S. India **J. J. Khandavi, R. P. Chavan**	147
29	Micro Finance And Role of Nabard In India **Prof. Bharat Basrani**	152
30	Scope for Agro-Tourism Development in Nashik District, Maharashtra State **Dr. Sanjay D. Pagar**	157
31	Effect of Global Warming on Indian Agriculture **Prof. Viral Patel**	167
32	Economic Importance of Agriculture For Sustainable **Prof. Chhaya K. Patel**	172
33	Problems And Prospects of Cooperative Processing Industries in India **Dr. S. K. Pagar**	179
34	Constraints of Agriculture Development in India **Dr. G. D. Kharat**	184
35	Agriculture in India -Globalization and its Impact **Dr. Girishkumar**	190
36	Minimum Support Price in India: A Study **Dr. Vijaykumar Wawle**	195
37	भारतातील सेंद्रीय शेतीचे वास्तव **डॉ.डी.एन.सोनवणे**	200
38	महाराष्ट्रातील शेतीचा आढावा (स्त्री शेतमजुरांचा सहभाग : समस्या आणि उपाय) **डॉ. ज्योती पांडे**	205
39	भारतातील राष्ट्रीय फलोत्पादन अभियान सद्य:स्थिती **डॉ.शिवाजी पाते**	211
40	भारतीय शेतीची उत्पादकता – एक दृष्टीक्षेप **प्रा.एम.व्ही.हिरे**	216
41	भारतातील कृषी विपणन व्यवस्थेतील उणीवा – कृषी क्षेत्रासमोरील आव्हान **डॉ.आर.के.जाधव**	220
42	नाशिक जिल्ह्यातील जानिनीची उपयोगिता व वितरण **डॉ.अनिल पवार**	226
43	भारतीय शेती,बदलते संदर्भ : स्वामीनाथन आयोग **डॉ.गोरखनाथ वाकळे**	232
44	शेती वित्तपुरवठा आणि विपणन व्यवस्था **प्रवीण बाचकर**	237
45	सेंद्रीय शेती : काळाची गरज **प्रा. कविता भोये**	240
46	शेतीचा शाश्वत विकास **डॉ.डी.एन.कारे**	243
47	महाराष्ट्रातील शेती विकासाच्या योजनांचा अभ्यास **डॉ. मनिषा आहेर**	246
48	सेंद्रिय शेतीची आवश्यकता **प्रा. रमेश इंगोले**	249
49	छ.शिवाजी महाराज यांच्या काळातील कृषी धोरण आणि कृषी विषयक सुधारणा **प्रा. कल्पना निकम**	252
50	शेती आधारित प्रक्रिया उद्योगात रोजगार व स्वयंरोजगाराच्या संधी **प्रा. देवानंद मंडवधरे**	255
51	महाराष्ट्रातील शेतकऱ्यांच्या आत्महत्या **प्रा. एस. आर. पगार**	259
52	सेंद्रीय शेती : काळाची गरज **प्रा. सुजाता आहेर**	262
53	जागतिकीकरणाचा भारतीय शेतमालाच्या निर्यातीवरील परिणाम **डॉ. सुनील उगले**	265
54	जागतिक व्यापार संघटना (WTO) आणि भारतीय शेती क्षेत्र **डॉ. अशोक ठाकरे**	268
55	जागतिक तापमान वाढीचा कृषी क्षेत्रावरील परिणाम **प्रा. दिलीप महाजन**	273
56	भारतीय शेतीची उत्पादकता **डी डी. गव्हाणे**	282
57	भारतीय शेतीची उत्पादकता **प्रा. किरण तिडके**	286

Our Editors have reviewed paper with experts' committee, and they have checked the papers on their level best to stop furtive literature. Except it, the respective authors of the papers are responsible for originality of the papers and intensive thoughts in the papers. Nobody can republish these papers without pre-permission of the publisher.

- Chief & Executive Editor

भारतीय शेतीची उत्पादकता

डॉ. डी. डी. गव्हाणे,
मविप्र समाजाचे कला व वाणिज्य महाविद्यालय,
वडनेर भैरव ता. चांदवड (नाशिक) महाराष्ट्र
मो. 9270787685
ई मेल : dattadg.2007@gmail.com

भारतीय शेती ही अत्यंत वाईट परिस्थितीतून मार्गक्रमन करीत असलेली दिसून येते. स्वातंत्र्यप्राप्तीनंतर हरीत क्रांतीमार्फत शेती उत्पादन वाढविण्यासाठी भरघोस प्रयत्न करण्यात आले. मात्र त्याचा फायदा निवडक पिकांना व राज्यांनाच झाला. जागतीक पातळीचा विचार करता भारतातील शेतीची प्रती हेक्टरी उत्पादकता प्रत्येक पिकांच्या बाबतीत कमी असल्याची दिसून येते. याची कारणे शोधत असतांना विविध संशोधक व कृषी अभ्यसाक यांनी वेगवेगळी कारणे शोधलली आहे. ही कारणे व देशातील खरी परिस्थिती यांचा विचार करुन भारतीय शेतीची उत्पादकता खरोखरीच कमी आहे काय ? त्याची कारणे कोणती व त्यावरील उपाययोजना या प्रमुख बाबीवर या शोधनिबंधातून प्रकाश टाकण्याचा प्रयत्न केला जाणार आहे.

शोधनिबंधाचा उद्‌देश :-

1. भारतीय शेतीची उत्पादकता अभ्यासने.
2. उत्पादकतेवर प्रभाव पाडणाऱ्या घटकांचा अभ्यास करणे.
3. उत्पादकता वाढीसाठी उपाययोजना सुचविणे.

गृहितके :-

1. शेतीच्या उत्पादकतेवर अंतर्गत घटकांपेक्षा बर्हीगत घटकांचा अधिक प्रभाव पडतो.
2. शेतीची उत्पादकता आणि शेतमालाच्या किंमती यांच्यात धन स्वरुपाचा सहसबंध दिसून येतो.

संशोधन पद्धती :-

प्रस्तुत शोधनिबंधासाठी प्राथमिक व दुय्यम आधार सामग्रीचा आधार घेण्यात आलेला आहे. प्राथमिक स्त्रोतांमध्ये उत्पादक शेतकऱ्यांची मुलाखत घेऊन तथ्य संकलीत करण्यात आलेले आहे. माहितीच्या दुय्यम स्त्रोतांमध्ये विविध शासकीय अहवाल, शोधप्रबंध, नियतकालीके व वर्तमानपत्रे तसेच इंटरनेटवरील माहितीचा वापर करुन निष्कर्ष काढण्यात आलेले आहे.

स्पष्टिकरण :-

शेती हा भारतीय अर्थव्यवस्थेचा कणा आहे. असे पुर्वी अभिमानाने म्हटले जात होते. या देशात उत्तम शेती, मध्यम व्यापार व कनिष्ठ नोकरी या विचारधारेपासून प्रवास सुरु होऊन आज शेती कनिष्ठ मानली जाते. भारतात आजही शेतीकडे व्यापार म्हणुन न पाहता एक जिनवपद्धती म्हणुन पाहिले जाते. आजही भारतातील 58 टक्के लोकसंख्या प्रत्यक्षपणे या व्यवसायात काम करतांना आढळून येते. शेतीची उत्पादकता दर मानशी व दर हेक्टरी अशी मोजली जाते. सन 2017-18 च्या हंगामानुसार भारतात तांदळाचे उत्पादन दर हेक्टरी 2191 किलोग्राम आहे तर जागतील पातळीवर सरासरी उत्पादन 3026 किलोग्राम इतके आहे. गव्हाचे जागतीक सरासरी उत्पादन 3289 किलोग्राम आहे तर भारतात ते 2750 किलोग्राम इतके आहे. भारतीय शेतीच्या उत्पादकतेवर प्रभाव पाडणारे घटक पुढीलप्रमाणे :-

पाणीपुरवठा :-

भारतीय शेती ही विशेषतः पावसावर अवलंबून आहे. वातावरणीय बदलांमुळे पावसाचा लहरीपणा वाढलेला आहे. त्याचा प्रत्यक्ष परिणाम कृषी उत्पादन घटण्यवर होतो. पाणीपुरवठ्याच्या सोयी उपलब्ध असलेल्या शेतीचे प्रमाण अत्यंत नगण्य आहे.

ISSN : 2348-7143
January-2019

विज :-

भारनियमन ही एक मोठी समस्या भारतीय शेतीला भेडसावत आहे. शेतीसाठी जेव्हा हंगाम चांगला असतो तेव्हा कुपनलीकेत पाणी असूनही विजेअभावी पीकांना पाणी देणे शक्य होत नाही. ग्रामीण भागात फक्त 6 ते 8 तास विज उपलब्ध असते. त्यातही मंजुर क्षमतेने विद्युतपुरवठा होत नाही. परिणामी ओलीताखालील क्षेत्रात घट होते व उत्पादन कमी राहते.

बि-बियाणे व खते :-

बियाणे व खतांच्या विदेशी कंपण्यामुळे भारतात त्यांचा पुरवठा नयमित होत नाही. शेतकऱ्याला चांगल्या पद्धतीचे वाण व पीकाला आवश्यक असलेली खते योग्य वेळी बाजारात उपलब्ध न झाल्याने पर्यायी बियाणे व खते वापरली जातात. त्यांमुळे अपेक्षित उत्पादन मिळत नाही.

ग्रामीण वातावरण :-

ग्रामीण भागातील वातावरण हे आधुनिक वापराला अनुकुल असत नाही. शेजारच्या शेतकऱ्याने जे बियाणे वापरले तेच बियाणे वापरण्याचा प्रयत्न केला जातो. त्यांमुळे सर्वच शेतीची उत्पादकता कमी राहते. तसेच दैववादी प्रवृत्तीमुळे अवलंबून राहण्याची प्रवृत्ती अधिक दिसून येते. हंगाम काळातील सणवार, उत्सव, गावातील हरीनाम सप्ताह यांमुळे शेतीकडील लक्ष कमी होऊन पीकांचे उत्पादन घटते.

बाजारभाव :-

शेतमालाचे दर निश्चित स्वरुपाचे नाही त्यात प्रचंड चढउतार होत राहतात. उत्पादन घेत असतांना शेतमालाला निश्चित दर मिळेल याची शाश्वती मिळाली तर त्या पीकाचे उत्पादन वाढविण्यासाठी प्रेरणा मिळते. शेतकरी अतोनात प्रयत्न करुन जास्तिचे उत्पादन घेतो. मात्र बाजारभाव स्थिर नसल्याने जसे येईल तसे उत्पादन घेतले जाते. परिणामी उत्पादन कमी राहते.

निर्यात धोरण :-

भारताचे निर्यात धोरण शेतमाल विक्रिसाठी अनुकूल नाही. जगातील वेगवेगळे देश निर्यात प्रोत्साहन म्हणून अनुदाने देतात. भारतात मात्र निर्यातीवर शुल्क आकारले जाते. आंतरराष्ट्रीय बाजारपेठेत कांदा या शेतमालाला चांगली मागणी आहे. त्यांमुळे कांद्याची निर्यात होणे गरजेच आहे. भारत सरकार मात्र याच कांद्यावर प्रतीटन 1100-1200 डॉलर इतके उच्च निर्यात शल्क आकारते. त्यांमुळे शेतकऱ्यांना उत्पादन वाढविण्याची प्रेरणा राहत नाही. तसेच एकांद्या शेतमालाला अल्पकाळात चांगला दर मिळत असेल तर शहरी उपभोक्त्यांच्या हितासाठी त्या शेतमालाची तात्काळ आयात केली जाते.

किमान आधारभुत किंमत :-

शेतकऱ्यांचा तोटा अंशतः भरुन काढण्याच्या उद्देशाने किमान आधारभुत किंमती ठरविण्यात आल्या आहेत. मात्र या किंमतीपेक्षा जेव्हा बाजाराभाव कमी होतात तेव्हा शासनाने त्या शेतमालाची खरेदी करणे आवश्यक असते. कृषी मुल्य आयोगाची भुमिका यात फार महत्वाची आहे. मात्र किंमत फार कमी झाल्यावर सरकारमार्फत खरेदी होत नाही व जेव्हा केव्हा शेतमालाला चांगला दर मिळत असतो तेव्हा कृषी मुल्य आयोगाला जाग येते व ते किंमान आधारभुत किंमतीला खरेदी केंद्र उभारते. परिणामी शेतमालाचे दर वाढण्याच्या शक्यतेत घट होत असल्याने शेतमालाचे उत्पादन वाढविण्याची प्रेरणा राहत नाही.

राजकीय पक्ष :-

भारतातील राजकीय पक्ष आपला स्वार्थ साधण्यासाठी शेतकऱ्यांना चुकीच्या मार्गाने वाटचाल करायला लावतात. प्रत्येक राजकीय पक्षाला एकच भीती आहे की, जर शेतकरी सधन झाले तर राज्यकर्त्यांचे राजकीय जीवन संपुष्टात येईल. पक्षांसाठी कार्यकर्ते मिळणार नाही. म्हणुन कोणताही पक्ष विरोधी पक्ष असतांनाच शेतकऱ्यांचा कैवारी

'RESEARCH JOURNEY' International Multidisciplinary E- Research Journal
Impact Factor - (SJIF) – 6.261, (CIF) - 3.452(2015), (GIF)–0.676 (2013)
Special Issue 81- Indian Agriculture : Problems and Prospectus
UGC Approved Journal
ISSN : 2348-7143
January-2019

असल्याचे दिसते. मात्र सत्तेत आल्यानंतर त्या पक्षाच्या धोरणातून शेतकऱ्यांसाठी किंवा शेती सुधारण्यासाठी प्रयत्न होत नाही. म्हणुन भारतीय शेतीची उत्पादकता कमी राहीली आहे.

गृहितकृत्य पडताळणी :-

शेतीच्या उत्पादकतेवर अंतर्गत घटकांपेक्षा बर्हीगत घटकांचा अधिक प्रभाव पडतो.

भारतीय जमिन सुपीक आहे व शेतकऱ्यांची कष्टालाही परीसिमा नाही. विज, पाणी, खते, हवामान व शासकीय मदतीचा अभाव असुनदेखील कांदा, द्राक्षे, टमाटे, भाजीपाला, उस, कापुस, मका, तुर, गहु यांचे अतिउत्पादन घेतले जाते. बाजारात हे उत्पादन खरेदी करण्यासाठी खाजगी व सरकारी यंत्रणा कमी पडते. यावरुन हेच स्पष्ट होते की, शेतीच्या उत्पादकतेवर जमीन व शेतकऱ्यांची कष्ट करण्याची क्षमता हे अंतर्गत घटक अडथळे नाहीत तर शेतमालाच्या किंमतीत होणारी घट, आदानांच्या वाढत चाललेल्या किंमती, आडमुठे व शहरी लोकांसाठी धार्जीने असलेले शासकीय धोरण, हवामानासबंधी अचुक माहीतीचा अभाव, समाजात शेती व शेतकऱ्यांना मिळणारे कनिष्ठ स्थान, इ. मुळे शेतीची उत्पादकता कमी राहीली आहे. यावरुन गृहीतक 1 सत्य ठरते.

शेतीची उत्पादकता आणि शेतमालाच्या किंमती यांच्यात धन स्वरुपाचा सहसबंध दिसून येतो.

ज्या वर्षी एखांद्या शेतमालाला जादा बाजारभाव मिळतो त्यानंतरच्या हंगामात त्या पीकाचे अतिउत्पादन झाल्याचे दिसून येते. उदा. तुर. सन 2015-16 ला तुरदाळ महाग झाली. सन 2017-18 मध्ये एकट्या विदर्भात तुरीचे इतके उत्पादन झाले की, सरकारी यंत्रणेला किमान आधारभुत किंमतीला खरेदी करता आले नाही. कॉबवेब प्रमेयानुसार शेतमालाच्या किंमती आणि उत्पादन यांच्यात धरपकड सुरु राहते. शेतमालाच्या किंमती वाढत राहील्यास अधिक नफा मिळू शकेल या आकांक्षेने शेतकरी सर्व साधनांचा पुरेपुर वापर करुन उत्पादन वाढवितात. शोधनिबंधासाठी मानलेले दुसरे गृहीतकही सत्य ठरते.

शेतीची उत्पादकता वाढविण्यासाठी उपाययोजना :-

शेतमाल निर्यातीवरील बंधने रद्द करणे :-

भारतातील ज्या शेतमालाला विदेशी बाजारपेठेत चांगली मागणी आहे किमान अशा शेतमालाच्या बाबतीत तरी निर्याती बंदी किंवा निर्यात शुल्क आकारु नये. त्यांमुळे आं.रा. बाजारातील चढ - उताराचा लाभ घेता येईल. रुपयाचे मुल्यघट होत असतांना निर्यातीपासुन मिळनारे उत्पन्न वाढत जाणारे राहते. याचा प्रत्यक्ष फायदा शेतमालाचे दरहेक्टरी उत्पादन वाढण्यावर होईल.

विजेचा पुरवठा नियमित करणे :-

शेतीसाठी विज ही अत्यावश्यक आहे. शेतकरी विद्युत ट्रान्सफार्म स्वतः दुरुस्त करतात. विज कंपनीला बिलही भरतात. तरीही सर्वात अगोदर भारनियमन शेतीसाठी सुरु केले जाते. शेतीसाठी होणारा विजपुरवठा पुरेशा क्षमतेने होत नाही. त्यांमुळे विद्युतपुरवठा सुरळीत झाल्यास पीकांना योग्य वेळी व नियोजनपुर्वक पाणी देता येईल. परीणामी दर हेक्टरी उत्पादकता वाढण्यास मदत होईल.

सरकारने शेतमालाच्या बाजारभावातील हस्तक्षेप थांबविणे :-

जेव्हा शेतमालाचे बाजारभाव खुप कमी होताता तेव्हा सरकार सुस्त असते. मात्र बाजारभाव वाढल्यास सरकारला जाग येते व निर्यात बंदी, आयात करणे इ. सर्व उपाय वापरुन तात्काळ बाजारभाव पाडले जातात. त्यांमुळे शेतमालाचे बाजारभाव मागणी व पुरवठ्यानुसार ठरु द्यावेत सरकारने त्यात हस्तक्षेप करु नये.

शेतीतुन येणाऱ्या उत्पन्नावर कर बसविणे :-

शेती उत्पादनावर कर बसविल्यास शेतीचे नफा - तोटा पत्रक सरकार व प्रसारमाध्यमांना समजेल. शेती उत्पन्नावर कर नसल्याने कर चुकविण्यासाठी शेतीचा आधार घेतला जातो. शेतकऱ्यांनाही हिशेबाची सवय लागेल. शेतीकडे व्यावसायीक दृष्टीकोणातुन पाहीले जाईल व शेतीची उत्पादकता वाढेल.

अभ्यास दौरे :-

शेतकऱ्यांनी ग्रुप मार्फत आपण घेत असलेल्या पीकाबाबत सर्वाधिक उत्पादन घेणाऱ्या देशात जावून त्यांचे तंत्रज्ञान समजावून घेतले व तज्ञांशी सल्लमसलत केली तर आपल्या उत्पादनातील अडचणींवर मात करता येईल व उत्पादनात वाढ करता येईल.

कृषी संशोधन :-

आधुनिक बी-बीयाणे व औषधे परदेशी कंपण्याकडे आहे. त्यांमुळे भारतीय शेती परावलंबी आहे. देशात असणाऱ्या कृषी विद्यापीठांनी उच्च दर्जाचे संशोधन करुन नविन जाती शोधने व त्या प्रत्यक्ष शेतकऱ्यांपर्यंत पोहचविणे गरजेचे आहे. देशी संशोधित बियाणे, खते व औषधे यांशिवाय शेती उत्पादन वाढविता येणे शक्य नाही.

पुरेसा वित्तपुरवठा :-

शेतीची बाजार किंमत विचारात घेऊन जास्तीत जास्त कर्जपुरवठा करण्यात यावा. तसेच पुर्नवित्त पुरवठाही केला जावा. कर्जाला विमा संरक्षण असावे त्यांमुळे काही नैसर्गिक कारणाने पीकाची नासाडी झाल्यास संपुर्ण कर्ज भरण्याची गरज राहणार नाही व बॅकेलाही तोटा सहन करावा लागणार नाही.

दुसऱ्या हरित क्रांतीची गरज :-

भारतीय शेतीमध्ये 1965-66 ला झालेल्या हरितक्रांतीच्या उणीवा सुधारुन दुसरी हरित क्रांती होणे गरजेचे आहे. त्यांमुळे भारतीय शेतीची उत्पादकता वाढेल.

संदर्भ सूची :-

1. जगताप डी. आर आणि इतर, भारतीय अर्थव्यवस्था : एक दृष्टीक्षेप, प्रशांत पब्लिकेशन, जळगांव,सप्टेंबर 2013.
2. ढमढेरे एस. व्ही. ''भारतीय अर्थव्यवस्था'' जुलै 2006 डायमंड पब्लिकेशन, पुणे.
3. दास्ताने संतोष (2010), ''महाराष्ट्र 2010'', दास्ताने प्रकाशन, पुणे.
4. पुरी व्ही.के. आणि मिश्र एस. के. (2016) ''भारतीय अर्थव्यवस्था'', हिमालया पब्लिशिंग हाउस, मुंबई.
5. दै.सकाळ, लोकसत्ता, महाराष्ट्र टाईम्स.
6. www.maharashtra.gov.in
7. www.economist.com
8. www.worldbank.org
9. **http://agriculture.gov.in/**

COSMOS IMPACT FACTOR

Search Journal | Search

HOME | INDEXED JOURNAL | SUGGEST JOURNAL | REQUEST IF | DOWNLOAD LOGO | REVIEWER PANEL

Category

- INDEXED JOURNAL
- SUGGEST JOURNAL
- JOURNAL IF
- REQUEST FOR IF
- DOWNLOAD LOGO
- CONTACT US

- SAMPLE CERTIFICATE
- SAMPLE EVALUATION SHEET

Journal Detail

Journal Name	RESEARCH JOURNEY
ISSN/EISSN	2348-7143
Country	IN
Frequency	Quarterly
Journal Discipline	General Science
Year of First Publication	2014
Web Site	www.researchjourney.net
Editor	Prof. Dhanraj Dhangar & Prof. Gajanan Wankhede
Indexed	Yes
Email	researchjourney2014@gmail.com
Phone No.	+91 7709752380
Cosmos Impact Factor	2015 : 3.452

GIF
GLOBAL IMPACT FACTOR

News Updates Due to large number of application please allow us time to update your journal

Get Involved

- Home
- Evaluation Method
- Journal List
- Apply for Evaluation/Free Service
- Journal Search

Recently Added Journals

Research Journ

ISSN	2348-7143
Country	India
Frequency	Quarterly
Year publication	2014-2015
Website	researchjourney.net
Global Impact and Quality Factor	
2014	0.565
2015	0.676

Research Journey

SJIF 2018:
Under evaluation

Area: Multidisciplinary

Evaluated version: online

Previous evaluation SJIF

2017: 6.261
2016: 6.087
2015: 3.986
2014: 3.009

The journal is indexed in:

SJIFactor.com

Basic information

Main title	**Research Journey**
Other title [English]	Research Journey
Abbreviated title	
ISSN	2348-7143 (E)
URL	http://WWW.RESEARCHJOURNEY.NET
Country	India
Journal's character	Scientific
Frequency	Quarterly
License	Free for educational use
Texts availability	Free

SWATIDHAN PUBLICATIONS Price : Rs. 800/-

For Details Visit To : www.researchjourney.net

Mahatma Gandhi Vidyamandir's

Loknete Vyankatrao Hiray Arts, Science & Commerce College

Panchavati, Nashik, Maharashtra (India)

(Reaccredited with A' Grade by NAAC & Recipient of Best College Award by SPPU, Pune)

Organised

NATIONAL CONFERENCE

On

"INDIAN AGRICULTURE : PROBLEMS & PROSPECTS"

CERTIFICATE

This is to certify that Prof. / Dr./ Mr./ Smt. प्रा. डी. डी. गव्हाणे. of has attended /participated as Resource person / Chaired Session/ presented paper (oral / poster) Delivered a speech entitled

भारतीय शेतीची उत्पादकता

in the National Conference on "*Indian Agriculture : Problems & Prospects*" on 3rd & 4th January 2019, jointly organized by the **Dept. of Economics & Dept. of Geography, Loknete Vyankatrao Hiray Arts, Science & Commerce College, Panchavati, Nashik, Dist. Nashik, Maharashtra (India).**

Dr. Narayan N. Gadhe	Dr. Arun V. Patil	Dr. C. G. Dighavkar
Co-ordinator	Convener	Principal

MAH/MUL/03051/2012
ISSN-2319 9318

Peer Reviewed International Refereed Research Journal

VIDYAWARTA®

SPECIAL ISSUE January 2019

Maratha Vidya Prasarak Samaj's

ARTS AND COMMERCE COLLEGE, KHEDGAON

Tal.Dindori, Dist.Nashik - 422 205

TWO DAYS NATIONAL SEMINAR ON

"Economic and Political Influence of Asian Countries : India & China

Dated : 18th and 19th January, 2019

Guest Editor
Dr.D.N.Kare

Sponsored by

BCUD,
Savitribai Phule Pune University, Pune

Organized by

Department of Economics & Politics

INDEX

Sr. No.	Topic	Researcher	Page No.
1	भारत-चीन परराष्ट्रीय धोरण वाटचाल	प्रा.अभिनव संपत पोटे	1
2	भारत चीनचा तुलनात्मक आढावा	प्रा.डॉ.सुनली प. उगले	5
3	चीन आणि सार्क देश	प्रा.डी.डी.ठाकरे	16
4	भारत व असियान संघटना	डॉ.डी.एन.कारे	24
5	भारताच्या दृष्टीने हिंदी महासागराचे सामरिक महत्त्व आणि चीनची भूमिका	प्रा.भिमराज गायकवाड	29
6	सीमावादाचे भारत व चीनवरील परिणाम	प्रा.जे.एल.पगारे	33
7	भारत आणि चीन आशियाई देशावर आर्थिक आणि राजकीय प्रभाव	प्रा.जगताप संदीप शांताराम	38
8	भारत चीन संबंध	प्रा.डॉ.पंकज निकम प्रा.डॉ.मनोज जगताप	42
9	भारत - चीन संबंध	डॉ.व्ही.डी.कापडी प्रा.सतीश सुभाष कावळे	46
10	भारत चीन संबंधाचे बदलते पैलू	डॉ.लिंबोळे गणेश मनोहर	52
11	भारत व चीन आर्थिक व राजकीय संबंध	डॉ.मनिषा के. आहेर	55
12	भारत आणि चीनची आशियातील भूमिका	प्रा.संजय अ. मराठे	59
13	भारत चीन संबंध	कु.निकिता लक्ष्मण गांगुर्डे	67
14	भारत आणि चीन यांच्यातील तुलना आणि आव्हाने	डॉ.अमोल ए. गायकवाड प्रा.डॉ.एच.एम.क्षीरसागर	70
15	सार्कची कार्यप्रणाली व इतर देश	प्रा.कृष्णा रावा पाडवी	75
16	चीन संबंधाचे बदलते स्वरूप आणि दक्षिण आशिया	प्रा.राजेंद्र विश्वनाथ पवार	81
17	दक्षिण आशियातील भारत आणि चीन देशातील अर्थव्यवस्था	डॉ.डी.डी.वाळके	86
18	भारतीय अर्थव्यवस्था व चीनची अर्थव्यवस्था: एक अभ्यास	प्रा.डॉ.गोरक्षनाथ रामदास पिंगळे	93
19	भारत आणि चीनची आशियामधील भूमिका	प्रा.अरूण अंबादास पोटे	99
20	डोकलाम समस्या आणि भारत चीन संबंध	प्रा.पी.डी.गोणारकर	105
21	हिंदी महासागराचे भूराजकारण आणि चीनची उपस्थिती	प्रा.श्रीमती सुवर्णा पी. धामणे	110
22	भारत-चीन संबंध	प्रा.आर.जे.निकम	116
23	भारत आणि चीन : आशिया देशावरील प्रभाव	प्रा.शशिकांत एस. सांगळे	120
24	भारत चीन सीमा वाद	कु.स्वाती लक्ष्मण भोईटे	124

PEER REVIEWED INTERNATIONAL REFERRED RESEARCH JOURNAL
Impact Factor : 5.234
Special Issue : Economic and Political Influence of Asian Countries : India & China
UGC Approved Journal No.41012

ISSN : 2319-9318
January 2019

भारताच्या दृष्टीने हिंदी महासागराचे सामरिक महत्त्व आणि चीनची भूमिका

प्रा.भिमराज गायकवाड
राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख
मविप्र कला व वाणिज्य महाविद्यालय वडनेरभैरव
ता.चांदवड,जि.नाशिक

आंतरराष्ट्रीय संबंध हा अभ्यासाचा नवीन स्वतंत्र असा विषय आहे. प्राचीन काळातील राज्य स्वावलंबी होती. साहजिकच त्या काळातील संबंध फक्त राजकीय क्षेत्रापुरते मर्यादित होते. आज राज्यांचे वेगवेगळ्या प्रकारचे संबंध प्रस्थापित झालेले आपणास दिसून येतात. विज्ञान व तंत्रज्ञानातील प्रगतीमुळे तसेच दळणवळणाच्या वेगवेगळ्या क्षेत्रात झालेल्या बदलांमुळे राष्ट्राराष्ट्रांतील अंतर कमी होऊन ती एकमेकांच्या जवळ आली आहे. तसेच अलीकडील काळात त्यांच्या गरजा मोठ्या प्रमाणात वाढल्यामुळे ती एकमेकांवर अवलंबून राहू लागली आहे त्यामुळे प्रत्येक राष्ट्र आंतरराष्ट्रीय पातळीवर वावरतांना या सर्व गोष्टींचा विचार करत असतो.

आज जगातील प्रमुख सामरिक ठिकाणापैकी सागराचा उल्लेख करावाच लागतो. त्यामध्ये हिंदी महासागर, दक्षिण चीनी समुद्र व आशिया पॅसिपिक यांचा प्रामुख्याने समावेश होतो. या सागरांमुळे जगातील महत्वाच्या सामुद्रिक शक्ती प्रभावित झालेल्या आहेत. जागतिक तेलाच्या व इतर व्यापाराच्या, वाहतुकीच्या सार्‍या वाटा याच महासागरातून जातात. तसेच या महासागरातील सर्वच मार्ग नेहमी व्यस्त असतात. या सागरातून दररोज अनेक कोटी रुपयांच्या मालाची ने-आण केली जाते. या सागराच्या किनार्‍यावर जेवढी राष्ट्रे आहेत. ती सर्वच प्रभावित झालेली आहेत. यादृष्टीने भारत आणि चिने हे राष्ट्रे महत्वाची आहेत.

संशोधन लेखाची उदिष्टे :-

१.भारताच्या व चीनच्या दृष्टीने हिंदी महासागराचे सामरिक महत्त्व अभ्यासाने.

२.भारताचे व चीनचे हिंदी महासागराबाबतील भूमिकेचा अभ्यास करणे.

३.आतरराष्ट्रीय राजकाणात हिंदी महासागराबाताचे महत्त्व अभ्यासाने

हिंदी महासागराचे सामरिक महत्त्व :-

जगामध्ये जेवढी म्हणून सामरिक ठिकाणे आपणास सांगता येतील, त्यातील प्रमुख सामरिक ठिकाण म्हणून हिंदी महासागराचा उल्लेख करता येईल. जागतिक महासागराच्या विस्ताराच्या बाबतीत हिंदी महासागराचा प्रशांत व अटलांटिक

ISSN : 2319-9318
January 2019

महासागरानंतर नंबर लागतो. हिंदी महासागराची लांबी जवळजवळ १०,४०० किमी व रुंदी ९,६०० किमी एवढी आहे. म्हणजेच याचे क्षेत्रफळ सात कोटी पाच लाख साठ हजार चौरस कि.मी. आहे. हा सागर ऑस्ट्रेलिया, दक्षिण पूर्व आशिया, दक्षिण आशिया, पश्चिम आशिया, पूर्व आणि दक्षिण आफ्रिकेतील राष्ट्रांच्या सामुद्रिक शक्तीला प्रभावित करीत आहे. जगाच्या तेलाच्या ६६ टक्के तेलाची भांडारे या महासागरात आहेत. इतरहि खनिज आणि नैसर्गिक संपत्ती मोठ्या प्रमाणात या महासागरात आहे. उदा. दिगो- गार्सिया, अंदमान-निकोबार व लक्षव्दिप. त्याच प्रमाणे जगातील मोठे जल मार्ग याच महासागरातून जातात. हे देखील तितकेच महत्वाचे आहे. त्यामुळे सर्वच दृष्टीकोनातून हिंदी महासागराचे स्थान महत्त्वाचे आहे.

भारताच्या दृष्टीने हिंदी महासागराचे सामरिक महत्त्व :-

भारताला जसे हिंदी महासागराचे महत्त्व वाटते तसेच महत्त्व भारताविषयी हिंदी महासागराला आहे. भारताला हिंदी महासागराचे महत्त्व का आहे हे पुढील मुद्याच्या आधारे सांगता येईल.

१.सागरी सीमाचे संरक्षण :-

भारताच्या पूर्वेला बंगालचा उपसागर, पश्चिमेला अरबी समुद्र तर दक्षिणेला पसरलेला हिंदी महासागर आहे. म्हणजेच भारताला प्रचंड प्रमाणात सागरी सीमा लाभलेल्या असून या तिन्ही सागरातून आक्रमणाचा धोका आहे. म्हणजेच हिंदी महासागरात परकीय सत्तेचे वर्चस्व निर्माण झाल्यास त्याचा प्रथम परिणाम भारताच्या सुरक्षेततेवर होणार आहे. त्या दृष्टीने भारताला हिंदी महासागराचे महत्व अनन्यसाधारण आहे.

२.वर्चस्व :-

हिंदी महासागराच्या किनाऱ्यावर जी लहान मोठया आकाराची जवळजवळ ४२ राष्ट्रे आहेत. या सर्वामध्ये भारत हे सर्वच बाबतीत मोठे राष्ट्र म्हणून ओळखले जाते. या महासागरावर जर परकीय सत्तेचे वर्चस्व प्रस्थापित झाले तर त्याचा सर्व प्रथम परिणाम भारताच्या अर्थव्यवस्थेवर आणि राष्ट्रीय सुरक्षेततेवर होईल. कारण भारताला हिंदी महासागराचा लाभलेला मोठा किनारा हे होय. म्हणून भारताने आपल्या सुरक्षिततेसाठी हिंदी महासागरावर आपले वर्चस्व प्रस्थापित केले पाहिजे.

३.हालचाली :-

आज पर्यतची भारतावरील बरीचशी आक्रमणे पाण्यातून झाली आहेत. आज हिंदी महासागरात अमेरिका, चीन व पाकिस्तान या भारताच्या शत्रूराष्ट्राच्या युद्धनौकांच्या हालचाली मोठ्या प्रमाणात वाढलेल्या आहेत. त्यामुळे भारताच्या सुरक्षिततेला धोका निर्माण झालेला आहे. हा धोका दूर करण्यासाठी भारताने आपली

ISSN : 2319-9318
January 2019

नाविक क्षमता वाढवण्यावर तसेच नौदलाच्या हालचाली हिंदी महासागरात वाढवण्यावर भर दिला पाहिजे.

४.सागरी बेटे :-

भारताला तिनही बाजूने समुद्र किनाराला लाभलेला आहे.या तिनही भारतीय सागरात १२०० लहान मोठ्या आकाराची बेटे आहेत, ज्यांना सामरिकदृष्ट्या फारच महत्त्व आहे. त्याचप्रमाणे या सागरात खनिज संपत्तीही आहे. या सर्वांचे हिंदी महासागराचा माध्यमातून नौदलाच्या मदतीने भारताला संरक्षण करावयाचे आहे.

५.व्यापार :-

भारताचा जवळजवळ ८० टक्के व्यापार जगातील १३० राष्ट्रांबरोबर या माध्यमातून चालतो. भारताच्या ८० टक्के तेलाची गरज समुद्रामार्फत पूर्ण होते. परकीय सत्तेचे जर या सागरावर प्रस्थापित झाले तर भारताचा व्यापार तात्काळ थांबणार असून त्याचा विपरीत परिणाम भारताच्या अर्थव्यवस्थेवर पडणार आहे. म्हणून भारताला हिंदी महासागराचे अनन्यसाधारण असे महत्त्व आहे.

६.संबंध :-

भारताला जसे हिंदी महासागराचे महत्त्व आहे. तशाच प्रकारचे महत्त्व हिंदी महासागराच्या किनाऱ्यावरील इतर राष्ट्रांनाही आहे.या सर्वांमध्ये भारत हे सर्वच बाबतीत मोठे राष्ट्र म्हणून ओळखले जाते. त्यामुळे भारताने पुढाकार घेऊन या क्षेत्रात शांतता प्रस्थापित करण्यासाठी हिंदी महासागराच्या माध्यमातून किनाऱ्यावरील राष्ट्राबरोबर राजकीय, आर्थिक, सांस्कृतिक व व्यापारी संबंध प्रस्थापित केले पाहिजे.

हिंदी महासागरातील चीनची भूमिका :-

१.'स्ट्रिंग ऑफ पर्ल्स' योजना :-

भविष्यात अमेरिकेशी लष्करी संघर्ष झाल्यास उत्तर आफ्रिका व पश्चिम आशियातून खनिज तेलाची होणारी आपली आयात हिंदी महासागरात खंडित होऊ नये. यासाठी चीनव्दारे २००५ पासून 'स्ट्रिंग ऑफ पर्ल्स' योजना राबविण्यात येत आहे. या योजनेनुसार चीनने हिंदी महासागरातील छोट्या – छोट्या देशांमध्ये बंदरगावांच्या विकासासाठी आणि सागरी व्यापाराला चालना देण्यासाठी या योजनेअंतर्गत मुलभूत सोयीसुविधा देण्यास सुरुवात केली आहे.

२.व्यापारी जहाज बांधणीची व्हिवरचना :-

जून २०१५ मध्ये चीनी सरकारने व्यापारी जहाजांसाठी नवी मार्गदर्शक तत्त्वे लागू केली. यानुसार, गरज पडल्यास नौदलाच्या मोहिमेसाठी व्यापारी जहाजांची मदत

ISSN : 2319-9318
January 2019

घेण्याचा अधिकार सरकारने अधोरेखित केला. याचप्रमाणे, नव्या व्यापारी जहाजांच्या बांधणी नौदलाच्या स्तरानुसार करण्याच्या सूचना देण्यात आल्या आहेत. म्हणजेच गरज पडल्यास व्यापारी जहाजे नौदलाच्या वापरास योग्य असावी याची काळजी घेण्यात येत आहे.

३.सागरी वाहतुकीबाबची चीनची भूमिका :-

मांदेब खाडी, मलाक्का खाडी व लोम्बुक खाडी यातून होणारी सागरी वाहतूक कोणत्याही एकाच देशाच्या प्रभावाखाली असू नये अथवा फक्त आपल्याच नियंत्रणात असावी, यासाठी भारत, चीन व अमेरिकेदरम्यान छुपी स्पर्धा सुरु आहे.

एकंदरीत, चीन हिंदी महासागरावर आपले वर्चस्व निर्माण करण्यासाठी वेगवेगळे डावपेच आखत आहे...

निष्कर्ष :-

जगामध्ये जेवढी म्हणून सामरिक ठिकाणे आपणास सांगता येतील, त्यातील प्रमुख सामरिक ठिकाण म्हणून हिंदी महासागराचा उल्लेख करता येईल. भारताला राजकीय, व्यापारी, सरंक्षण व आर्थिक दृष्टीने जेवढे महत्त्व हिंदी महासागराचे आहे तेवढेच महत्त्व चीनला देखील आहे. यामुळे दोनही देश हिंदी महासागरावर वर्चस्व निर्माण करण्यासाठी वेगवेगळे डावपेच आखत आहे आणि यातून जागतिक राजकारण प्रभावित होत आहे.

संदर्भ :-

१.आंतरराष्ट्रीय संबंध- २०१४ पासूनचे भारतीय परराष्ट्रीय धोरण, डॉ.बी.डी.तोडकर, प्रशांत पब्लिकेशन्स जळगाव

२.भारत आणि जग, डॉ.बी.डी.तोडकर, प्रशांत पब्लिकेशन्स जळगाव

Certificate

Maratha Vidya Prasarak Samaj's

ARTS & COMMERCE COLLEGE, KHEDGAON

Tal. Dindori, Dist. Nashik

Sponsored by : BCUD, Savitribai Phule Pune University, Pune and
Organized by : Department of Economics & Politics

Two Days State Level Seminar on
"ECONOMIC AND POLITICAL INFLUENCE OF ASIAN COUNTRIES : INDIA & CHINA

Date : 18th & 19th January, 2019

This is to certify that

Prof./Dr./Mr./Mrs./~~Miss~~ Gaikwad Bhimraj Popat

From Arts & Comm. College, Vadner Bhairav. has

actively Participated as a Delegate / Resource Person / Chairperson / Presented

Paper entitled Bhartachya Drushtine Hindi Mahasagarache Samarik Mahattv & Chinchi Bhumika

at the State Level Seminar organized by Department of Economics & Politics.

SSPatil		
Dr. Smt. S. S. Patil	Prof.Smt. Y.B. Garud	Dr. D. N. Kare
Convener	Co-ordinator	Principal

AY-2019-20

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION

Impact Factor – 6.625

ISSN – 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

RESEARCH JOURNEY

International Multidisciplinary E-Research Journal

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

February - 2020 Special Issue – 235 (F)

Strengthening Business Competencies for Sustainable Development

Guest Editor
Dr. K.K. Deshmukh
Principal
S.N. Arts, D.J. Malpani Commerce &
B.N. Sarda Science College, Sangamner

Executive Editor :
Dr. Arun Gaikwad
Professor & Head, Dept. of Commerce

Associate Editors :
C.A. Dr. A. D. Divekar
Prof. L. B. Malusare
Dr. H. B. Panjabi
C.M.A. S. G. Wadghule

Chief Editor : Dr. Dhanraj Dhangar

This Journal is indexed in :
- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmos Impact Factor (CIF)
- Global Impact Factor (GIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)

For Details Visit To : www.researchjourney.net

SWATIDHAN PUBLICATIONS

Scanned with CamScanner

'RESEARCH JOURNEY' International Multidisciplinary E-Research Journal
Impact Factor - (SJIF) - 6.625,
Special Issue 235(F) : CBCSD 2020
Peer Reviewed Journal
ISSN : 2348-7143
February-2020

INDEX

No.	Title of the Paper	Author's Name	Page No.
1	Bring of Good Governance in the Performance of Duties of Local Personnel	**Detchat Treesap, Dr. Sanjay Salunke**	05
2	Desirable Characteristics of Local Government Leaders in Nonthaburi Province Thailand	**Dr. Arun Chainit & Dr. Nakamon Phunchakhetthikul**	13
3	To Be Number One : Thailand King Sister's Project Solve Drugs Problems	**Professor Dr. Sunil Nawade & Mr.Dejrath Simsiri**	21
4	Social Protection in Thailand	**Watana Rueangkaew, Dr.Sunil Narwade**	33
5	Foreigners' Working Management Emergency Decree BE 2560 (2017) Has Affected the Economy in Thailand	**Visai Pattanapong & Dr.Sunil Narwade**	42
6	Female Labour Rights in the Agricultural Sector in Thailand	**Ms. Siwattheep Jirahirantanakorn, Dr. Chandrakant Kokate**	50
7	Royal Institution in the Thai Political and Governance System	**Phramaha Prasert Chanjamrat, Dr. Sanjay Salunke**	70
8	An Invention of Historical Project of Secondary School Students in the Northeast Region of Thailand	**Prajak Pachsakul & Dr. Sisikka Wannajun**	78
9	A Study of Innovation Decision Process of Direct Sell Distributor : A Case Study of Amway Distributor in Thailand	**Dr. Kongchit Shinnasin**	89
10	Corporate Governance : Create an Organization for Good Corporate Governance	**Dr. Sulemas Suthisamphat**	97
11	A Study of Good Governance And Transparency of Selected Accounting Firm in Bangkok Metropolitan Administration Thailand	**Taweechai Charoensilawat, Dr.S uryakant Chaugule**	104
12	Principles of Local Government in Thailand	**Jintana Katakul & Dr. Sanjay Salunke**	113
13	Contribution of Human Resource Management in Sustainable Development of Organization	**Prof. Kiran Dere**	121
14	Implementation of Forensic Accounting in India	**Ms. Alka Khatri1 & Dr. Ashok Agrawal**	127
15	A Role of Central Government Institutions in Minimum Support Charges	**Dr. V. B. Bairagi & Yogita More**	134
16	Famous Digital Financial Services in Maharashtra and its Procedure of Working	**Dr. Valmik Mendhkar & Dr. U. A. Tajane**	140
17	E -Commerce - Application in Service Sector	**Mr. S. P. Kamankar**	145
18	A Study on The Role of Information Technology and its Impact on APMC Performance	**Prof. Hemlata Tare**	150
19	A Study Upon Online Marketing and its Impact	**Dr. Vijay Bairagi & Piyush Dixit**	155
20	An Overview on the Initiative-Start Up India	**Dr. Sayyad Mahejabin Dildar**	160
21	Annual Return Under GST	**Prof. Devendra Dagade & Rajesh Gangurde**	168
22	Problems of Agricultural Marketing in India	**Prof. Shashikant Khemnar**	172
23	A Study of Personnel Management of MSRTC (Maharashtra State Road Transport Corporation) in North Maharashtra	**Prof. Dnyaneshwar Bhagure**	175

Scanned with CamScanner

'RESEARCH JOURNEY' International Multidisciplinary E-Research Journal
Impact Factor - (SJIF) - 6.625,
Special Issue 235(F) : CBCSD 2020
Peer Reviewed Journal
ISSN : 2348-7143
February-2020

A Study of Personnel Management of MSRTC (Maharashtra State Road Transport Corporation) in North Maharashtra

Prof. Dnyaneshwar Haribhau Bhagure
(M.Com, M.Phil, NET, SET, G.D.C.& A.)
Assistant Professor, Arts and Commerce College, Vadner Bhairav, T-Chandwad, D-Nashik)
Contact No- 9422943370, E Mail- dnyanesh.bhagure@gmail.com

Abstract:

MSRTC (Maharashtra State Road Transport Corporation) provide public transportation service through out Maharashtra. For achievement of organizational objective , for employee satisfaction , for improving quality of services and for effective use of all inputs of organization management needs to give the importance to Personnel management and this research is directed towards analytical study of Personnel Management and its functions in MSRTC. For making organization successful not only material , land , machine is essential but also Personnel Management and effective use of manpower is essential. 'In 21st century it necessary for organization that they should develop their competitive advantage and for this fulfillment of the this need HR functions and activities should assist the organization. for surviving in global market and for meeting changing demand of customer HRM should give stress on proper recruitment and selection, training and development of employees ,wages and salary administration and their career development opportunities.'[1] In this way this research is going to consider given function of Personnel Management of MSRTC and this research would be helpful to MSRTC for improving its functions.

Key Words : MSRTC, Salary administration, Personal Management, Employee Satisfaction.

According to the provision of section 3 of RTC Act 1950, State Government of Maharashtra established "The Maharashtra Sate Road Transport Corporation (MSRTC)". The MSRTC has its own organizational setup like Central Office at Mumbai, six Regional offices at Mumbai, Pune, Nasik , Aurangabad, Amravati and Nagpur, 30 Divisional Offices, situated different districts, and 248 Depots are situated almost at Tehsil Places. MSRTC provide transportation service through out Maharashtra and neighboring sates with the help of 18449 buses and it conduct 85,000 trips a day and near about 1,04,000 employees are working in MSRTC in all over Maharashtra. MSRTC not only working in the area of providing transport facility to passengers but also it provide service of carriage of parcels, currier and Allied Material by using the carriage of buses. MSRTC also has 3 Central Workshops at Aurangabad (Chikalthana), Pune (Dapodi), Nagpur (Hingna). MSRTC runs one Printing press at Kurla, Vidyavihar, Mumbai for printing of tickets and other stationary for Corporation. It runs Education center also.

With consideration of given information MSRTC obviously need competent , motivated , trained , satisfied and alert Human Resource for running one of the biggest public transport organizations of India. And for fulfillment of this need, MSRTC has "Personnel Department". Whether MSRTC is managing Human Resource with "Personnel Department." This department carry out functions like Manpower Planning, Recruitment and Selection, Training and Development, Employee welfare, Salary and wages Administration, Induction, Grievance Procedure, Employee Discipline etc.

Scanned with CamScanner

'RESEARCH JOURNEY' International Multidisciplinary E-Research Journal
Impact Factor - (SJIF) - 6.625,
Special Issue 235(F) : CBCSD 2020
Peer Reviewed Journal
ISSN : 2348-7143
February-2020

For making organization successful not only material , land , machine is essential but also Personnel Management and effective use of manpower is essential, Edwin B. Flippo defined "The Personnel function is concerned with the Procurement, development, compensation, integration, and maintenance of personnel of an organization's major goals or objectives. Therefore, personnel management is planning , organizing, directing and controlling of performance of those operative functions." And according to Dale Yodev "Personnel management effectively describes the process of planning and directing the application, development and utilization of human resource in employment." These definitions tell that for achievement of organizational goals effective and planed use of manpower is important.

"Personnel management is that part of management function which is primarily concerned with the human relationship within the organization. Its objective is the maintenance of those relationships on a basis which by consideration of the well being of the individual, enables all those engaged in the undertaking to make their maximum contribution to the effective of that undertaking." - **Indian Institute of Personnel Management**

Training of any kind should have as its objective the redirection or improvement of behavior so that the performance of the trainee becomes more useful and productive for himself and for the organization of which he is part. Training is helpful for improvement of performance of employee, MSRTC conduct training programs and it is part of research to study that whether these programs are based on need assessment, what kind of perception employee have about training, is it really that effective for improvement of performance of employee, is there any feedback regarding training, which methods of training are adopted by the organization.

Salary and Wages administration aimed to design a cost effective pay structure that will attract, motivate and retain competent employees in the organization. This study is going to consider salary and wages administration of MSTRC, and the research is going to focus on some element like, whether employees are getting fair remuneration, satisfaction level of employees regarding salary and wages.

Personnel management is art of getting work done by the people and therefore cooperation of workers is essential and cooperation of employees is possible when they are fully satisfied. Organization can develop such satisfaction level with the help of "Welfare." Because welfare develop such feelings in employees that organization is taking care about needs of employees other than salary and wages.

Objective of Study :

The objective behind this study is to evaluate performance of the depots and to prepare rank of depots on the basis of performance of working personals in the depots in Nasik district which is in north Maharashtra. For such evaluation researcher has decided some indicators of performance like training programs for improving performance, motivation by pay structure, no. of buses, workers satisfaction from work, salary, fringe benefits, response from officers, solutions of complaints, effects of training to personnel's etc. and after analysis of data to get suggestions for policy action. Personnel department of MSRTC is functioning in recruitment, selection and training area and this research is going to analyze this process and will try to suggest some remedies if some drawbacks come forward.

1. To review the working of Personnel Management activities undertaken in MSRTC.

Scanned with CamScanner

2. To analyze the importance and effects of training and development programs for various types of employees and executive development.

3. To evaluate the salary and wages administration of MSRTC and understand employee's responses in order to make it performance based, competitive and rewarding one.

Hypothesis : 'There is probability that Employees of organization not satisfied with salary and wages administration of organization.'

Research Methodology

Research is started with Review of literature with the help of journals, Magazines etc, then second stage is of Questionnaire Designing in which according to objectives and need of study questions are getting framed, then actual survey takes place and with the help of survey, data is going to get collected followed to this data tabulation for systematic validation will take place after this data analysis will take place and at the end data interpretation is the last stage of Research.

Primary Data

This data is collected by researcher first hand which is not already published. For collection of data, Questionnaire method, interview method is selected , total 50 employees like conductors, drivers, mechanist, administrative department employees are going to covered , the venue for this study will be Nashik Region of North Maharashtra.

Secondary Data

This Data is already present may in the form of books, research papers, official documents, circulars, periodicals, government records etc. which is use full for getting insight in research of topic.

Sampling Area

The sampling area is Nashik Division. The study is going to cover Nashik Region of north Maharashtra only. Because of some limitations. Study covering selected depots of Nashik divission of MSRTC.

Sampling Method

Study is based on random sampling method it is going to take in consideration employees of organization like conductor, driver, mechanics and administrative staff.

Sample Size

Total sample size was 50 from all selected category of employees. Depots are selected by researcher.

Diagnostic Research Design is selected for research because it gives provision for protection against bias and must maximize reliability. It also gives stress on pre planned design for analysis and structured instrument for collection of data.

Limitation of study

1. This Study is limited up to only Nashik division of North Maharashtra.
2. This Study is not going to cover all depots of Nashik Region.
3. This Study is not going to cover all functions of Personnel Department. It covers only Salary and Wages Administration and Training and Development Programmes.

Scanned with CamScanner

4. This Study is going to focus on data of limited period of time like last 2 years.

Data Analysis :

Opinion of respondents about helpfulness of training programs for improving performance (Table 01)

Respondent	Very Helpful	Sometimes helpful	Not helpful	Total
Class I and II	03	07	03	10
Class III	04	05	11	20
Class IV	05	04	11	20
Percent	24%	32%	50%	100%

Table No. 01 suggests helpfulness of training programs for improving performance of respondents. 24% respondents feels that these training programs are really helpful for improving their own performance, 32% employees sometimes feel that training is helpful for performance development and 50% employees said training program is not helpful for improving the performance.

Opinion of respondents about motivation by pay structure (Table : 02)

Respondent	Yes	Sometimes	No	Total
Class I and II	02	03	05	10
Class III	02	03	15	20
Class IV	01	03	16	20
Percent	10%	18%	72%	100%

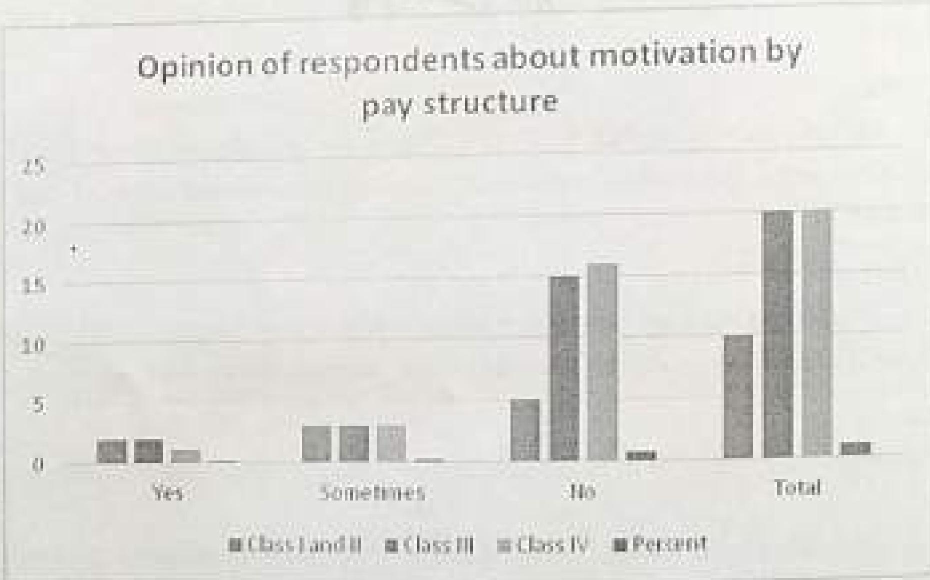

Salary and wage administration is the basic function of personnel administration and pay structure of organization should be capable of motivating employees for working hard in the organization. Table no 02 tells about ability of pay structure to motivate employees in MSRTC. Table No.02 exhibits that 10% respondents gave positive responses that yes, pay structure is able to give them motivation, 18% respondents said pay structure is not giving them motivation and 72% respondents were not motivated because of pay structure of corporation. Class III Class IV tells 31(77.5%) Salary and wage administration is the basic function of personnel

Scanned with CamScanner

ISSN : 2348-7143
February-2020

administration and pay structure of organization is not capable to motivating employees for working hard in the organization.

Conclusion:

50% employees said training program is not helpful for improving the performance. Hypothesis of this research, 'There is probability that Employees of organization not satisfied with salary and wages administration of organization' is finally proved with majority of 72% respondents were not motivated because of pay structure of corporation. Actually pay scale is the first and more important element of improvement in performance of employees. Therefore its very important that to take appropriate action on to increase the pay band of all levels of employees in MSRTC.

References :

1. Andries du Plessis, Andrew Hobbs, Rebecca Marshall and Sherrol Paalvast (June 2008)
2. MSRTC Annual report, 2018 and 2019.
3. www.msrtc.maharashtra.gov.in
4. www.en.m.wikipedia.org
5. www.mahagov.in

Scanned with CamScanner

Shikshan Prasarak Sanstha's

Sangamner Nagarpalika Arts, D.J.Malpani Commerce & B.N.Sarda Science College, Sangamner, 422 605

NAAC 3rd Cycle A+ Grade (CGPA 3.58), SAVITRIBAI PHULE PUNE UNIVERSITY - BEST COLLEGE AWARD (2019-20)

Sponsored by

BCUD, Savitribai Phule Pune University, Pune, Maharashtra, India

Organised by

Department of Commerce and Research Centre

Two day International Conference on

Strengthening Business Competencies for Sustainable Development

18th & 19th February 2020

Certificate

This is to Certify that Dr/Prof./Mr/Ms./Mrs. Bhagure D.H.

of M.V.P. Vadhnar college

Participated / was a Resource person / chaired a session / Presented a paper entitled

A study of Personnel management.

Professor Dr Arun Gaikwad
Vice Principal, Head
Convenor

CA Dr A.D.Divekar
Conference Co-ordinator

Dr K.K.Deshmukh
Principal

Ref. ID:

Scanned with CamScanner

Peer Reviewed Referred
and UGC Listed Journal
(Journal No. 40776)

ISSN 2277 - 5730
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

Volume - IX, Issue - I,
January - March - 2020
Marathi Part - I

IMPACT FACTOR / INDEXING
2019 - 6.399
www.sjifactor.com

AJANTA

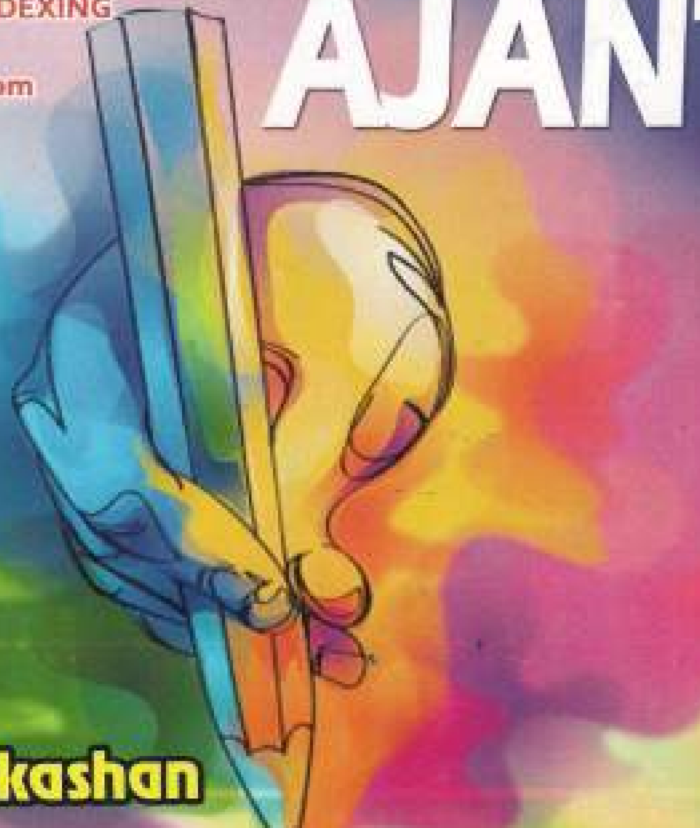

Ajanta Prakashan

CONTENTS OF MARATHI PART - I

अ.क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
१	भारतीय कृषीक्षेत्रात अमुलाग्र परिवर्तन काळाची गरज **डॉ. बी. डी. खेडकर** **डॉ. राजेंद्र तुळशिदास अहिरे**	१-७
2	Agriculture Related Problems & Challenges in Rural Areas **श्री अविनाश अशोक सोनवणे**	8-11
३	भारतातील कृषी विपणनाची सद्यस्थिती आणि समस्या **डॉ. वैद्य संजय गोविंदराव**	१२-१८
४	कृषी आधारित उद्योग **प्रा. एस. बी. कर्डक**	१९-२२
५	महाराष्ट्रातील शेतीचा विकास **डॉ. मनिषा के. आहेर**	२३-२५
६	शेतकरी आत्महत्या - एक वास्तव **डॉ. डी. एन. कारे**	२६-३०
७	ग्रामीण विकासातील शेतीचे योगदान **श्री. किरण सुभाष तिडके**	३१-३४
८	नाशिक जिल्ह्यातील टोमॅटो विपणन प्रक्रिया **डॉ. साहेबराव दौलतक निकम**	३५-३९
९	ग्रामीण विकासामध्ये शेती विपणनाची भूमिका **प्रा. धर्मराज युवराज तुगार**	४०-४२
१०	कृषी क्षेत्र विकासासाठी पर्यटन व्यवसायाची आवश्यकता **श्रीमती. प्रा. डॉ. एन. बी. पाटील**	४३-४६
११	ग्रामीण विकासात कृषी प्रक्रिया उद्योगांची भूमिका **प्रा. सुलक्षणा हरी कोळी**	४७-५१
१२	हवामान बदलाचे शेतीवरील परिणाम व व्यवस्थापन **प्रा. पंकजकुमार सुरेश गांगुर्डे**	५२-५५
१३	कृषी विपणन - समस्या व उपययोजना **श्रीमती छाया काशिनाथ लवडे**	५६-६१
१४	भारतीय शेतीची उत्पादकतेचे आव्हान **कु. अनिता शंकर फाफळे**	६२-६६

CONTENTS OF MARATHI PART - I

अ.क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
१५	भारतीय अर्थव्यवस्थेत कृषी क्षेत्राचे महत्व **प्रा. डॉ. पी. टी. निकम**	६७-७१
१६	भारतीय अर्थव्यवस्थतील नवीन बदल आणि त्याचे कृषी क्षेत्रावरील परिणाम **डॉ. सुरेश क मगरे**	७२-८०
१७	नाशिक जिल्हयातील भाजीपाला उत्पादक शेतकऱ्यांच्या समस्यांचे चिकित्सक अध्ययन **डॉ. प्रा. सुहास आव्हाड** **श्री. संतोष आढाव**	८१-८५
१८	भारतातील स्त्री उद्योजकता : संधी आणि आव्हाने **डॉ. ई. जे. जगताप** **कु. वैशाली जाधव**	८६-९२
१९	भारताच्या आर्थिक विकासात कृषी क्षेत्राची भूमिका **प्रा. डॉ. सुनील पं. उगले**	९३-९७
२०	सेंद्रिय शेती आणि शाश्वत विकास **प्रा. डॉ. संतोष खं.दळवी**	९८-१०३
२१	भारतीय शेती : वास्तव व आव्हाने **डॉ. क्षिरसागर एच. एम.**	१०४-१११
२२	ग्रामीण विभागातील कृषी विकासातील समस्या **प्रा. कुशारे संगिता सुदाम**	११२-११६
२३	सेंद्रिय शेती : कृषी अर्थव्यवस्थेची गरज **प्रा. डॉ. अमोल गायकवाड**	११७-१२०
२४	ग्रामीण विकासात शेतीचे योगदान **प्रा. नाना. एस. चव्हाण**	१२१-१२४
२५	ग्रामीण भागातील अल्पभूधारक शेतकऱ्यांच्या समस्या आणि उपाय योजना **प्रा. एस. ई. कर्डक** **प्रा. डॉ. पी. एस. जाधव**	१२५-१३०
२६	भारतीय शेतीसमोरील समस्या आणि आव्हाने **प्रा. डॉ. एस. जी. वैद्य** **प्रा. डॉ. डी. डी. गव्हाणे**	१३१-१३३
२७	भारतीय अर्थव्यवस्थेतील कृषी क्षेत्राची भूमिका व समस्या **डॉ. सुजाता पाटील**	१३४-१३९

VOLUME - IX, ISSUE - 1 - JANUARY - MARCH - 2020
AJANTA - ISSN 2277 - 5730 - IMPACT FACTOR - 6.399 (www.sjifactor.com)

२६. भारतीय शेतीसमोरील समस्या आणि आव्हाने

प्रा. डॉ. एस. जी. वैद्य
रयत शिक्षण संस्थेचे आर. बी. एन. बी. महाविद्यालय, श्रीरामपूर (अ.नगर).
प्रा. डॉ. डी. डी. गव्हाणे
मविप्र समाजाचे कला व वाणिज्य महाविद्यालय, वडनेर भैरव (नाशिक).

भारतीय अर्थव्यस्थेतील लोकसंख्येची क्षेत्रवार विभागणी पाहता शेती क्षेत्रात सर्वाधिक 58 टक्के आहे. व GDP मधिल शेती क्षेत्राचा हिस्सा 17-18 टक्के आहे. भारतासारख्या कृषीप्रधान देशात राष्ट्रीय उत्पन्नात शेतीचा हिस्सा व शेतीवर अवलंबून असणारी लोकसंख्या यांत मोठी तफावत असल्याचे दिसुन येते. त्यामुळे शेती क्षेत्राची परीस्थिती दिवसेंदिवस बिकट होत चाललेली आहे. भारतीय शेती ही समस्येच्या जाळ्यात अडकलेली दिसून येते. शेतीक्षेत्राचा विकास होत राहिल्यास अर्थव्यवस्थेतील इतर उद्योग व्यवसायात आनंदाचे वातावरण निर्माण होते. एकंदरीत तेजी सदृश्य परीस्थिती निर्माण होते. यावरुन भारतीय अर्थव्यवस्थेत शेतीचे स्थान अत्यंत महत्वाचे आहे. म्हणुनच शेती हा भारतीय अर्थव्यवस्थेचा कणा आहे असे म्हटले जाते.

शोधनिबंधाचा उद्देश

1. शेतीसमोरील मुलभूत प्रश्नांचा अभ्यास करणे.
2. GDP मधिल शेती क्षेत्राचा हिस्सा कमी असण्याच्या कारणांचा शोध घेणे.
3. शेतीचा शाश्वत विकास होण्यासाठी उपाययोजना सुचविणे.

गृहितके

1. शेती हे भारतातील रोजगार पुरविणारे सर्वात मोठे साधन आहे.
2. विकासाबाबतचे अंधानुकरण भारतीय शेतीच्या वाईट परीस्थितीला कारणीभूत आहे.
3. शेती हे अर्थव्यवस्थेचे गाभा (Core) क्षेत्र आहे.

भारतीय शेतीसमोरील समस्या

1. **सोयीचा अपुरा पुरवठा**

भारतीय शेतीला आवश्यक असणाऱ्या सेवा - सुविधा पुरविण्यात सरकार व इतर संस्थांना अपयश आलेले आहे. विज, पाणी, उच्च दर्जाची बियाने, खते, किटकनाशके, वाहतुकीच्या सोयी, वित्तपुरवठा, शासकिय अनुदाने व सवलती या सर्व बाबीमध्ये उद्योग व सेवा क्षेत्राच्या तुलनेत शेती क्षेत्रासाठी या सेवांची उपलब्धता असत नाही. परीणामी त्याचा उत्पादकतेवर व उत्पादन खर्चावर विपरीत परीणाम होतो.

2. किमान आधारभूत किंमतीचे धोरण

भारत सरकारने कृषी व मुल्य आयोगाची स्थापना 1 जानेवारी 1965 करुन शेतमालाच्या किंमती निश्चित करुन त्यातील चढउतार कमी करण्याची जबाबदारी या आयोगावर सोपविली. आयोगाने किंमती एका विशिष्ट मर्यादेपेक्षा कमी होऊ नये म्हणून किमान आधारभूत किंमत धोरण ठरविले. मात्र हे आयोग शेतमालाच्या किंमती कमी झाल्यावर नाही तर जास्त झाल्यावर सक्रिय होते व त्या किंमती कमी करण्यासाठी प्रयत्न करते. यांमुळे काही प्रसंगी पुरवठ्यातील कमतरतेमुळे होणारी भाववाढ आयोगाच्या या धोरणामुळे होत नाही व किंमती किमान आधारभूत किंमतीपेक्षा कमी झाल्यावर मात्र आयोगाची भूमिका काहीच नसते. किमान आधारभूत किंमतीला शेतमालाची सरकारमार्फत खरेदी न झाल्याने शेतकऱ्यांचे नुकसान होते.

3. शेतीचा GDP मधिल हिस्सा कमी

विकसित देशांत राष्ट्रीय उत्पन्नातील शेतीचा हिस्सा 4-5 टक्के इतका असल्याने भारतीय अर्थव्यवस्थादेखील महासत्ता होण्यासाठी किंवा भारत हे विकसित राष्ट्र आहे हे जागतिक पातळीवर दाखविण्यासाठी शेती क्षेत्राचा हिस्सा घटविण्याचा प्रयत्न करत आहे. त्यांमुळे अधिक लोकसंख्या शेतीक्षेत्रावर अवलंबून असुनही GDP मधिल शेतीचा हिस्सा कमी कमी होत आहे.

4. निर्यात शुल्क व शेतमालाची आयात करणे

देशातील जनतेला स्वस्त (फुकट) किंमतीत भाजीपाला, दुध, शेतमाल उपलब्ध व्हावा म्हणून सरकार शेतमालाच्या निर्यातीवर निर्यात शुल्क आकारते. कांदा या शेतमालावर निर्यात शुल्क 1100 डॉलर प्रतीटन इतके उच्च आकारण्यात आले होते. तसेच प्रसंगी निर्यात बंदी करुन त्या शेतमालाची आयात केली जाते. परीणामी शेतमालाला जास्तीचा बाजारभाव मिळण्याच्या सर्व शक्यता नाहीश्या होतात. शेतकऱ्यांना वारंवार कमी किंमतीत शेतमाल विक्रि करावा लागल्याने त्यांची परीस्थिती हलाखीची होत जाते.

उपाययोजना

1. अर्थसंकल्पात शेती क्षेत्रावर केल्या जाणाऱ्या तरतुदित भरघोस वाढ करावी. जेणेकरुन शेतीसाठीच्या सेवा सुविधा वाढविता येईल.
2. किमान आधारभूत किंमती दरवर्षी हंगाम सुरु होण्याअगोदर जाहीर कराव्या व त्यासाठी C2 पध्दतीने मोजमाप केले जावे. जेव्हा किंमत आधारभूत किमतीपेक्षा कमी झाल्यास तात्काळ शेतमालाची खरेदी सरकारमार्फत सुरु करावी.
3. शेतमालाच्या निर्यातीला प्रोत्साहन द्यावे.जास्तीत जास्त निर्यात झाल्यास शेतीची आर्थिक स्थिती मजबूत होईल. शहरी मतपेट्यांच्या राजकारणासाठी शेतमालाची निर्यात बंद करण्याचे धोरण टाळावे.
4. विकसित अर्थव्यवस्था म्हणजे फक्त विदेशी अर्थव्यवस्थाप्रमाणे GDP मधिल शेती क्षेत्राचा हिस्सा कमी असणे नाही हे जगाला दाखवून देण्यासाठी शेती क्षेत्रातील प्रत्येक उत्पादन निर्यात करुन जास्तीत जास्त परकिय चलन प्राप्त करता आले पाहीजे व त्यासाठी सरकारने जाणीवपुर्वक प्रयत्न केले पाहीजे.
5. शेतमालाची वारंवार होणारी आयात कमी करणे गरजेचे आहे. त्यांमुळे देशांतर्गत शेतमाल उत्पादनावर विपरीत परीणाम होतो.
6. शेती हे गाभा (Core) क्षेत्र आहे. उद्योग व सेवा क्षेत्राप्रमाणे शेती क्षेत्राला सहाय्य केल्यास जास्तीत जास्त लोकांना चांगल्या राहणीमानाच्या दर्जासह सामावून घेण्याची पात्रता या क्षेत्रात आहे.

वरील उपाययोजना केल्यास भारतीय अर्थव्यवस्थेत पुन्हा एकदा उत्तम शेती हि संकल्पना उदयास येईल. या क्षेत्रामार्फत मोठ्या प्रमाणात रोजगाराच्या संधी उपलब्ध होतील व उद्योग व सेवा क्षेत्राचाही विस्तार होईल.

संदर्भसूची

1. जगताप डी. आर आणि इतर, भारतीय अर्थव्यवस्था : एक दृष्टीक्षेप, प्रशांत पब्लिकेशन, जळगांव,सप्टेंबर 2013.
2. डमळेरे एस. व्ही. ''भारतीय अर्थव्यवस्था'' जुलै 2006 डायमंड पब्लिकेशन, पुणे.
3. दास्ताने संतोष (2010), ''महाराष्ट्र 2010'', दास्ताने प्रकाशन, पुणे.
4. पुरी व्ही.के. आणि मिश्र एस. के. (2016) ''भारतीय अर्थव्यवस्था'', हिमालया पब्लिशिंग हाउस, मुंबई.
5. दै.सकाळ, लोकसत्ता, महाराष्ट्र टाईम्स.
6. www.maharashtra.gov.in
7. www.economist.com
8. www.worldbank.org
9. **http://agriculture.gov.in/**
10. www.epw.in
11. www.resaerchgate.net
12. www.finmin.nic.in

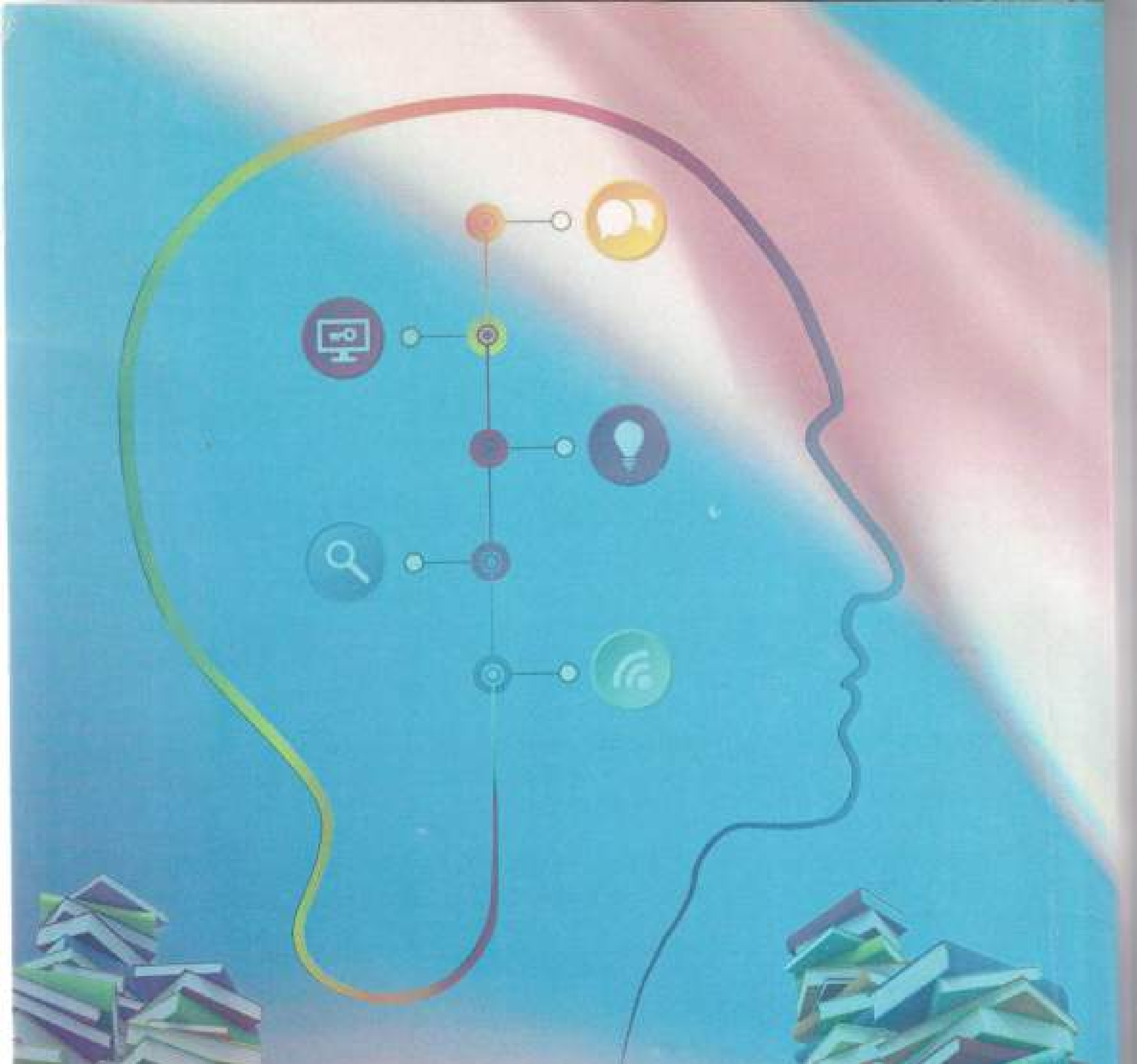

CONTACT FOR SUBSCRIPTION

AJANTA

ISO 9001: 2008 QMS/ISBN/ISSN

Vinay S. Hatole

Jaisingpura, Near University Gate, Aurangabad (M.S) 431 004,

Cell : 9579260877, 9822620877 Ph: 0240 - 2400877

E-mail : ajanta5050@gmail.com

Website : www.ajantaprakashan.com

An International Multidisciplinary
Quarterly Research Journal

ISSN 2277 - 5730
Volume - IX, Issue - I, January - March - 2020

AJANTA

ISO 9001:2008 QMS
ISBN / ISSN

Impact Factor - 6.399 (www.sjifactor.com)

Peer Reviewed Referred
and UGC Listed Journal

Is Hereby Awarding This Certificate To

प्रा. डॉ. डी. डी. गव्हाणे

In Recognition of the Publication of the Paper Entitled

भारतीय शेतीसमोरील समस्या आणि आव्हाने

Ajanta Prakashan
Jaisingpura, Near University Gate,
Aurangabad. (M.S.) 431 004
Mob. No. 9579260877, 9822620877
Tel. No.: (0240) 2400877,
ajanta5050@gmail.com, www.ajantaprakashan.com

Editor : Vinay S. Hatole

Maratha Vidya Prasarak Samaj's

KARMVEER RAOSAHEB THORAT ARTS AND COMMERCE COLLEGE, VANI

Tal. Dindori, Dist. Nashik (Maharashtra) 422 215

NAACAccredited "B+" Grade with (2.70 CGPA, 3rd Cycle)

Two Days National Seminar organized by

Department of Economics

in collaboration with

Quality Improvement Programme, SPPU, Pune

On

" Agricultural Transformation and Rural Development in India: Issues, Challenges and Possibilities"

6th & 7th February, 2020

Certificate

This is to certify that Dr. / Mr. / Mrs. डी. डी. गव्हाणे

of कला व वाणिज्य महाविद्यालय, वडनेर भैरव

College has attended & activly parricipated in Two Days National level Seminar on **" Agricultural Transformation and Rural Development in India: Issues, Challenges and Possibilities"** jointly organized by the Department of Economics of Karmaveer Raosaheb Thorat Arts & Commerce College Vani, Tal. Dindori, Dist. Nashik and Savitribai Phule Pune University, Pune Under the Quality Improvement Programme on 6th & 7th February 2020 He/ She Participated / Presented a Research Paper

on भारतीय शेतीसमोरील समस्या आणि आव्हाने

Dr. S. S. Prasad	Dr. R. T. Ahire	Dr. R. D. Gholap	Dr. Y. M. Salunke	Dr. S. S. Kale
Coordinator	Convener	IQAC Coordinator	Vice - Principal	Principal

ISSN 2277 - 5730

AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

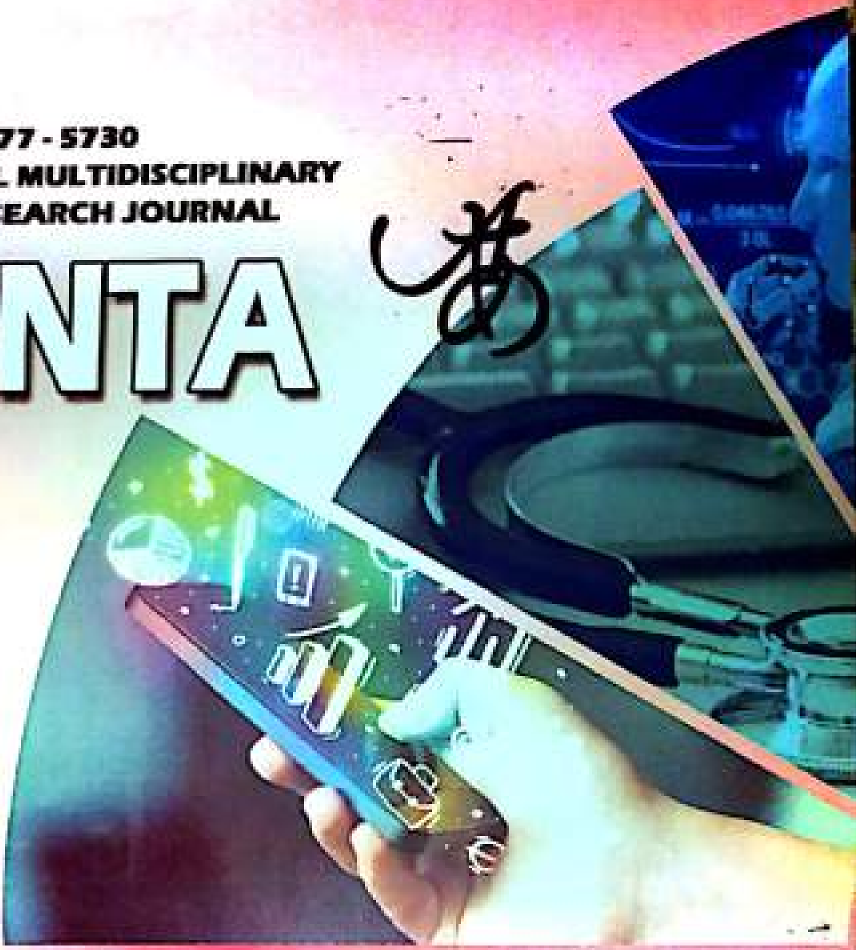

Peer Reviewed Referred and
UGC Listed Journal
(Journal No. 40776)

Volume - IX, Issue - I,
January - March - 2020
English Part - II

IMPACT FACTOR /
INDEXING 2019 - 6.399
www.sjifactor.com

Ajanta Prakashan

SHOT ON REDMI NOTE5 PRO
MI DUAL CAMERA

Scanned by CamScanner

CONTENTS OF ENGLISH PART - II

S. No.	Title & Author	Page No.
1	IRF - An Emerging Technology to Sustainble Organic Farming **Mrs. Jasmine P. Gajare**	1-7
2	Agricultural Problems of Tribal Farmers: Special Reference to Surgana and Peth Taluka **Nitin Ghevar Chaudhari**	8-14
3	Role of the WTO on Indian Agriculture **Mr. Umesh Bhaskar Deshmukh**	15-19
4	Agricultural Problems and Solutions in Rural Area **Mrs. Kshirsagar Vaishali**	20-24
5	Important Rural Development Schemes in India **Mr. Pravin D. Dhepale** **Mr. Milind R. Dhebade**	25-30
6	Sustainable Livelihood in India (Issues and Funding Outlooks) **Dr. Sandip V. Tile**	31-36
7	Land Fragmentation - Causes, Its Implications and Remedies **Mr. H. R. Netare** **Dr. Arwah Madan**	37-42
8	Role of Mahatma Phule in Agricultural Rural Development **Mr. Sachin Bhagwant Lokhande**	43-48
9	Transformation of Agriculture: Impact of Agrarian Distress on Women in Maharashtra **Dr. Chandrakant Chaudhari**	49-55
10	Agricultural Transformation and Farmers Suicide in Maharashtra **Dr. Jitendra K. Sali**	56-61
11	Agricultural Problems and Challenges in India **Mr. R. M. Aambekar**	62-63
12	Contribution of Agriculture in Rural Development **Mr. Basavaraj. C. Patil**	64-67
13	The Study of Agriculture of Dhangar Community in Ahmednagar District **Dr. P. S. Kudnar**	68-74

SHOT ON REDMI NOTE 5 PRO
MI DUAL CAMERA

Scanned by CamScanner

VOLUME - IX, ISSUE - I - JANUARY - MARCH - 2020
AJANTA - ISSN 2277 - 5730 - IMPACT FACTOR - 6.399 (www.sjifactor.com)

CONTENTS OF ENGLISH PART - II

S. No.	Title & Author	Page No.
14	Challenges of Cooperative Sugar Industry in Agricultural Development (With Special Reference to Nashik District) **Mr. V. G. Gaikwad** **Dr. D. M. Gujrathi**	75-80
15	Problems of Agro Based Industries in India **Mr. Nishant Diliprao Wadghule**	81-83
16	Challenges of English Language Literacy in Agricultural Transformation **Dr. Rajendra D. Gholap**	84-89
17	Transformation of Tribes and Demographic Inequality among the Tribal and Non-Tribal Community in Nasik District of Maharashtra State **Dr. Devendra K. Bhawari**	90-96
18	Contribution of Banking to Transformation of Agriculture Sector and Rural Economy **Prof. Dr. D. G. Ushir** **Mr. Satish K. Ghotekar**	97-100
19	E-Commerce in Agriculture **Mrs. Shobhana R. Prajapati**	101-110
20	Best Farming Techniques in India Scenario **Mr. Krishna Rawa Padvi**	111-119
21	A Paper on Agriculture Related Problems and Challenges in Rural Areas **Mr. Paresh M. Solanki**	120-124
22	Agriculture Related Problems in Rural Areas **Dr. Jayashree L. Kadam**	125-129
23	Spraying on Sugarcane Field by Using Drone **Mr. Ajit B. Kharjul**	130-129
24	Agriculture Related Problems and Solutions in Rural Areas **Dr. Chintamani Avinash Ramesh**	130-138
25	Rural Marketing in India and New Issues and Strategies of Rural Marketing **Dr. Mangesh Ramesh Bhavsar**	139-145

Scanned by CamScanner

VOLUME - IX, ISSUE - I - JANUARY - MARCH - 2020
AJANTA - ISSN 2277 - 5730 - IMPACT FACTOR - 6.399 (www.sjifactor.com)

15. Problems of Agro Based Industries in India

Mr. Nishant Diliprao Wadghule
Assistant Professor, MVP Samaj's Arts and Commerce College Vadner Bhairav Tal-Chandwad.

Introduction

Agriculture And Industry have traditionally been viewed as two separate sectors both in terms of their characteristics and their in economic growth agriculture has been considered the hallmark of the first stage of development , while the degree of industrialization has been taken to be the most relevant indicator of a country s progress along the development path. Moreover the proper strategy for growth has often been conceived as one of more or less gradual shift from agriculture to industry, with the onus on agriculture to finance the shift in the first stage.

Meaning

Agro based industries are industries which use agricultural products as raw materials for examples Sugar factories , wine factories , juice factories (Tomato, mango, guava),cattle feed industries , dry raisin industries ,cotton textiles , silk textiles , jute industries etc are agro based industries.

Agro based industries are depending on agriculture for their raw materials and other basic inputs. This inter dependence should be oriented to suit the heed of our country and state. Stabilization and growth of agricultural production effects in rapid advancement in output and employment in agro industries.

Further the cumulative result of agricultural growth and growth of agro industries creates greater opportunities for industrial growth as well as the integration of the different sectors of the economy. Agro based industries can be classified in to two categories namely food processing industries and non food processing industries. Food processing industries mostly deal with the preservation of perishable products and utilization of by products contain for other purposes.

Definition

Agro based industries are those industries which have either direct or indirect links with agriculture.

Agro based industries are those, which are involved in supplying the farm with agricultural inputs besides handing the products of the farm.

SHOT ON REDMI NOTE
MI DUAL CAMERA

Scanned by CamScanner

Factors influencing growth of agro based industries

1. Employment generator.
2. Less capital investment
3. Social & Economic development.
4. The locally obtainable raw material used in the production activities.

Need for agro based industries

1. Appropriate to rural areas as they are raw material oriented.
2. To solve the difficulty of unemployment.
3. To make income and increase the standard of living.
4. For decentralization and spreading of industries.
5. To support balanced growth between agriculture and industry.
6. To explain the problem of exploitation of the farming community.
7. To give a big push to agriculture and act as a cause of demand & supply.
8. To avoid wastage of perishable agricultural products.
9. To prevent the migration of people from rural to urban areas.
10. To develop proper backward areas.
11. To develop infrastructural facilities.

Problems faced by agro based industries

1. Small landholdings- This makes economies of scale hard to operate and farmers are forced to rely on subsistence farming.
2. Seasonal nature- The farmers have a very small window to reap benefits of their hard labor. In recent times, climate change has affected weather patterns which is turn has had an adverse contact on agricultural production.
3. Perishable nature- Products are of perishable nature and thus it needs huge infrastructure in terms of cold storage , good road connectivity etc. India suffers on account of both forward linkages and backward linkages.
4. Variability – Agro industries contain variability in the quantity and quality of raw materials. Quantity is uncertain as of fluctuations in weather, in soil condition etc. Quality changes because of standardization of raw materials remain elusive even though there has been an advancement in animal and plant genetics. These changes

Scanned by CamScanner

exert additional pressure on agro industrial units in term of operations related to production, scheduling and quality control.

5. Inadequate storage facilities- Storage facilities in the rural areas are either totally absent or grossly inadequate.

6. Scarcity of capital- Agriculture is an important industry and like all other a industries it also requires capital. The role of capital input is becoming more and more important with the advancement of farm technology. Since the agriculturists capital is locked up in his lands and stocks.

Reference

1. S.N. Bhattacharya –Rural Industrialization in India BR publishing corporation Delhi.
2. India famine Enquiry Commission.
3. https://business.mapsofindia.com
4. https://www.agrifarming .in

Scanned by CamScanner

Maratha Vidya Prasarak Samaj's

KARMVEER RAOSAHEB THORAT ARTS AND COMMERCE COLLEGE, VANI

Tal. Dindori, Dist. Nashik (Maharashtra) 422 215

NAAC Accredited "B+" Grade with (2.70 CGPA, 3rd Cycle)

Two Days National Seminar organized by

Department of Economics

in collaboration with

Quality Improvement Programme, SPPU, Pune

On

" Agricultural Transformation and Rural Development in India: Issues, Challenges and Possibilities"

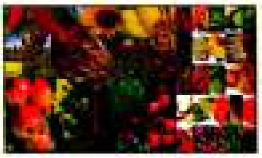

6th & 7th February, 2020

Certificate

This is to certify that Dr. / Mr. / Mrs. Nishant Diliprao Wadghule

of Arts and Commerce College, Vadner Bhairav, Tal. Chandwad, Nashik

College has attended & activly participated in Two Days National level Seminar on **" Agricultural Transformation and Rural Development in India: Issues, Challenges and Possibilities"** jointly organized by the Department of Economics of Karmaveer Raosaheb Thorat Arts & Commerce College Vani, Tal. Dindori, Dist. Nashik and Savitribai Phule Pune University, Pune Under the Quality Improvement Programme on 6th & 7th February 2020 He/ She Participated / Presented a Research Paper on Problems of Agro Based Industries in India

Dr. S. S. Prasad	Dr. R. T. Ahire	Dr. R. D. Gholap	Dr. Y. M. Salunke	Dr. S. S. Kale
Coordinator	Convener	IQAC Coordinator	Vice - Principal	Principal

Scanned by CamScanner

An International Multidisciplinary
Quarterly Research Journal

ISSN 2277 - 5730
Volume - IX, Issue - I, January - March - 2020

AJANTA

ISO 9001:2008 QMS
ISBN / ISSN

Peer Reviewed Referred and UGC Listed Journal

Impact Factor - 6.399 (www.sjifactor.com)

Is Hereby Awarding This Certificate To

Mr. Nishant Diliprao Wadghule

In Recognition of the Publication of the Paper Entitled

Problems of Agro Based Industries in India

Ajanta Prakashan
Jaisingpura, Near University Gate,
Aurangabad. (M.S.) 431 004
Mob. No. 9579260877, 9822620877
Tel. No.: (0240) 2400877,
ajanta5050@gmail.com, www.ajantaprakashan.com

Editor : Vinay S. Hatole

Scanned by CamScanner